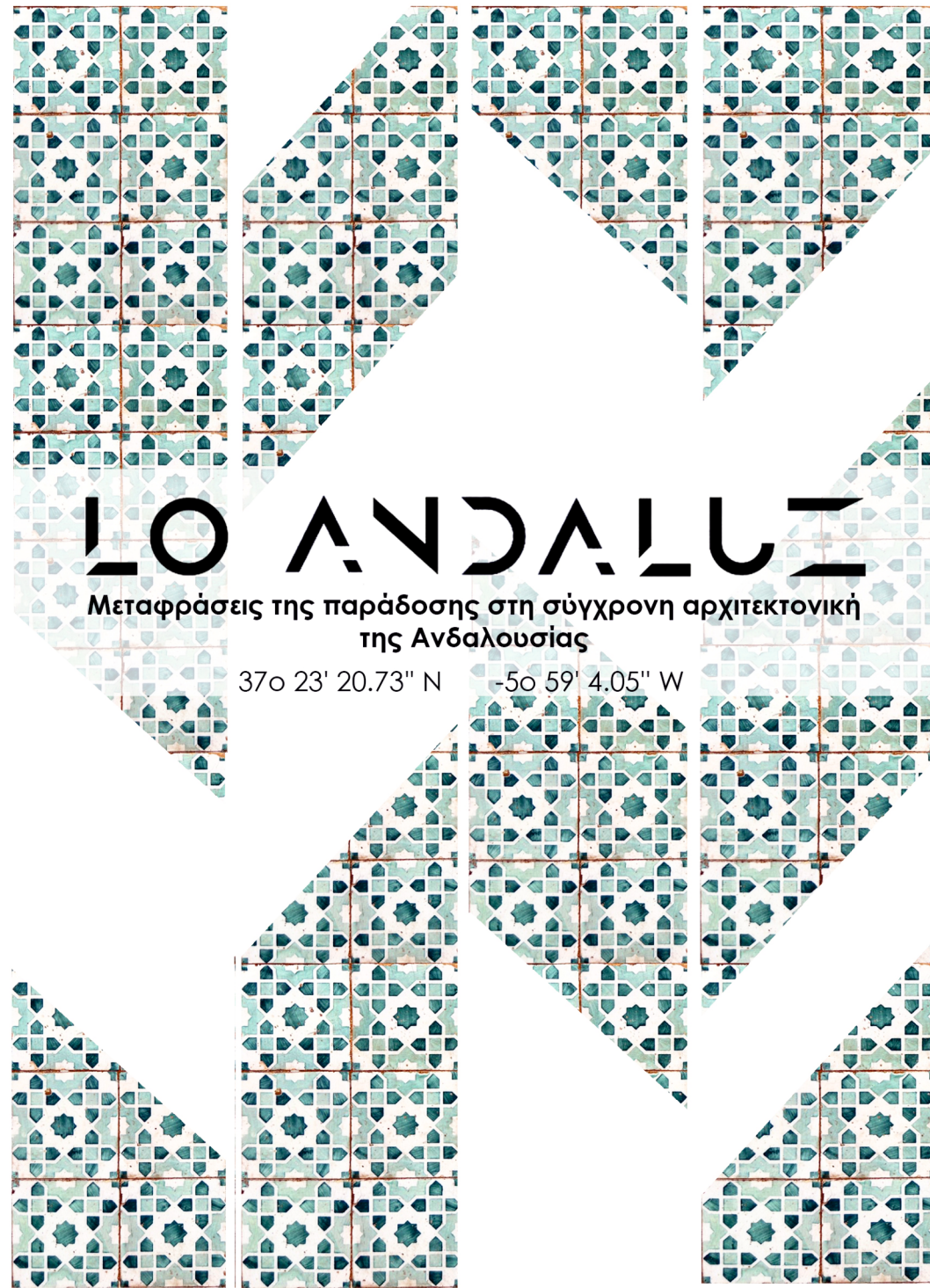

LO ANDALUZ 37° 23' 20.73" N -5° 59' 4.05" W

LO ANDALUZ

Μεταφράσεις της παράδοσης
στη σύγχρονη αρχιτεκτονική της Ανδαλουσίας

Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης | 2018
Σισμανίδου Αφροδίτη επιβλ.καθηγ.:Σκουτέλης Ν.

Ευχαριστώ πολύ τους δικούς μου ανθρώπους, γονείς και φίλους, για όλα αυτά που ζήσαμε μαζί. Αυτοί, όπως και εγώ, γνωρίζουμε καλά. Ένα ακόμη ευχαριστώ, οφείλω στον καθηγητή μου Ν. Σκουτέλη που ήταν δίπλα μου και συμμετείχε στην ολοκλήρωση αυτής της ερευνητικής εργασίας.

LO ANDALUZ |

Μεταφράσεις της παράδοσης
στη σύγχρονη αρχιτεκτονική της Ανδαλουσίας

Εισαγωγή

αφορμή / στόχος έρευνας	8
αντικείμενο προς έρευνα	9
μέθοδος	10

I -το πνεύμα του τόπου

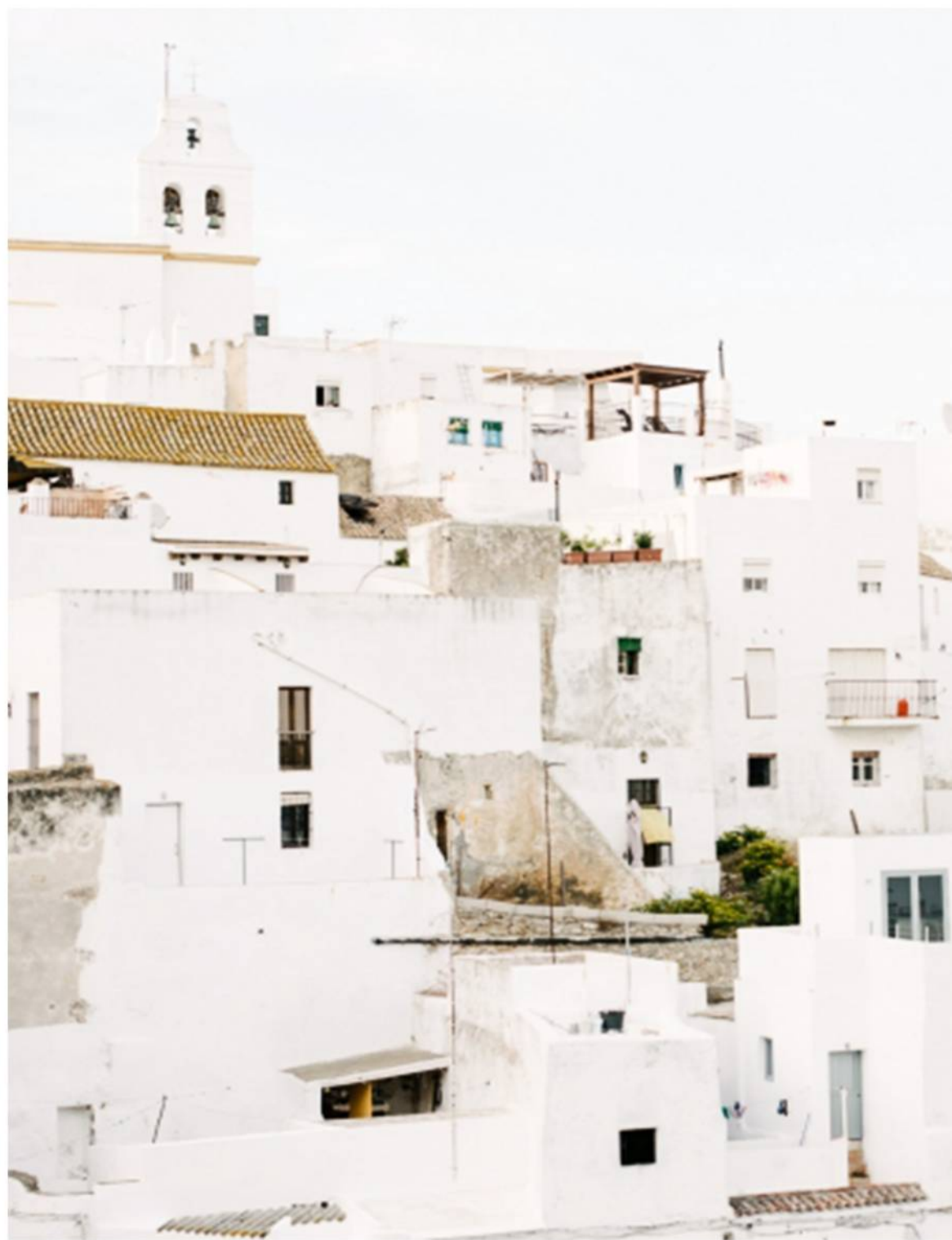
προσδιορισμός της έννοιας τόπος / τοπίο	14
genius loci και η αίσθηση του τόπου	24

II -περι διαχείρισης του παρελθόντος

ανώνυμη αρχιτεκτονική και αστικοί συντελεστές στον προσδιορισμό της ταυτότητας σήμερα	32
κριτικός τοπικισμός	44

III - lo andaluz | με βάση την ιεράρχηση των χώρων

τύπος εγκατάστασης	54
ratio[el reflejo del ideal andaluz] / αίθριο[η αντανάκλαση του ανδαλουσιανού ιδεώδους]	64
entre la casa y la calle/ανάμεσα στην κατοικία και το δρόμο	74

αφορμή / στόχος έρευνας

«Ο “κλειστός” χαρακτήρας των μοντέρνων “μονολιθικών” κοινωνιών προέρχεται και στηρίζεται πάνω στο βίαιο ξερίζωμα κάθε παράδοσης και στην παντοδυναμία της προπαγάνδας, δηλαδή μιας απρόσωπης, από την ίδια της τη Φύση ανήμπορης να γίνει γλώσσα ενός οποιουδήποτε αυθεντικού πνεύματος, μηχανής που πνίγει και στερεώνει τόσο την κριτική συνείδηση των ατόμων όσο και το μαζικό «αυθορμητισμό» και που, εξουδετερώνοντας την ίδια την ψυχή της μάζας, αφανίζει στην ίδια της τη ρίζα κάθε δυνατότητα της κοινωνίας να συγκροτηθεί σε κοινότητα και ν’ αποκτήσει μια αυθεντική Παράδοση».

Παπαϊωάννου Κ.

Ως ένας απλός παρατηρητής μέσα στην καθημερινότητα του σήμερα, γεννήθηκε η ανάγκη αναζήτησης των επαναλαμβανόμενων αυτών στοιχείων στις σύγχρονες κοινωνίες, τα ίχνη του χρόνου στο χώρο, που τελικά δημιουργούν έναν κώδικα, αναδύοντας μνήμες και συναισθήματα. Η αναζήτηση μιας συνέχειας του παρελθόντος στο σήμερα και η προσπάθεια διαχείρισης και ισορροπίας αυτών των δύο εννοιών, αποτέλεσε το εφελτήριο για τη συγκεκριμένη έρευνα πεδίου, η οποία αναπτύσσεται στη γεωγραφική ενότητα της Ανδαλουσίας. Στόχος είναι λοιπόν, να γίνει αντιληπτή η συνάφεια των χώρων και η μεταφορά της επίσημης μοντέρνας αρχιτεκτονικής στον τόπο μας. Είναι δηλαδή μια άσκηση, ένας τρόπος επανερμήνευσης των δικών μας στοιχείων, του μεσογειακού μας στίγματος μέσα από μια παράλληλη εμπειρία όπως αυτή της Ανδαλουσίας. Εντοπίζοντας, μελετώντας και κατανοώντας λοιπόν τα στοιχεία του παρελθόντος, δίνεται έμφαση στη διερεύνηση σύγχρονων εκδοχών διαλόγου με την παράδοση, με αποτέλεσμα τη ζεύξη της νεωτερικότητας με τη λαϊκή παραδοσιακή αρχιτεκτονική.

αντικείμενο προς έρευνα

«Για τον Προυστ, το παρελθόν συνυπάρχει με το παρόν, δεν το διαδέχεται. Δεν αντιπροσωπεύει κάτι που υπήρξε, αλλά κάτι που συνεχίζει να υπάρχει. Οφείλεται στη λειτουργία της αντίληψης και της συνειδητής μνήμης, το γεγονός ότι δημιουργούν μια διαδοχή εκεί που υπάρχει μια δυνητική συνύπαρξη».

Σταυρίδης Στ.

Η ραχοκοκαλιά αυτής της εργασίας, βασίζεται στην διαχείριση της σχέσης παρελθόντος- παρόντος. Προβάλλει τις ανησυχίες και θέτει ερωτήματα για το πώς ο κάθε τόπος, η κάθε περιοχή, είναι αναγκαίο να διατηρεί την κουλτούρα και τα ιδιαίτερα πολιτιστικά χαρακτηριστικά που την διακρίνουν, ενώ παράλληλα ως κομμάτι μιας παγκόσμιας πολιτισμικής κοινότητας οφείλει να έχει έναν ενεργητικό ρόλο, παρακολουθώντας και συμμετέχοντας στις εξελίξεις. Θίγονται επομένως θέματα, που στρέφονται γύρω από τον τόπο, το τοπίο, την παράδοση, τη διατήρηση της ταυτότητας κάθε τόπου και την αποτύπωση ενός ζωντανού παρελθόντος στο παρόν.

Μέσα από την κατανόηση και την ανάλυση λοιπόν, αυτών των εννοιών και σχέσεων, επιχειρείται ο εντοπισμός των σταθερών όπου μέσω της πολιτιστικής τους αξίας, της αισθητικής τους ποιότητας, καθώς και του περιβαλλοντικού και εθνογραφικού τους πλούτου, θα επιχειρηθεί η ανάγνωση της περιοχής της Ανδαλουσίας στο επίπεδο της ανώνυμης και λόγιας αρχιτεκτονικής. Η περιοχή αυτή παρουσιάζει ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον όσον αφορά την ποικιλία μορφών και σχέσεων που αναπτύχθηκαν στην αρχιτεκτονική, καθώς αποτελεί σε πρώτη ανάγνωση τόπο αντικρουόμενων επιρροών. Προκειμένου λοιπόν να διαμορφωθεί μια όσον το δυνατόν πιο σφαιρική εικόνα γύρω από την αρχιτεκτονική που αναπτύχθηκε στη συγκεκριμένη περιοχή, η μελέτη θα οργανωθεί με αναφορές σε δύο κεντρικούς άξονες: ως προς τα κύρια χαρακτηριστικά που παρουσιάζει σε επίπεδο τύπων και ως προς τον διάκοσμο και την αισθαντικότητα. Ως πρόσμειξη διαφορετικών πολιτισμών και κοινωνικών δομών, η

Ανδαλουσία έχει καταφέρει να αποκτήσει μια ισχυρή ταυτότητα στο πέρασμα των χρόνων, η οποία είναι σύγχρονη και διατηρείται ζωντανή, χωρίς ωστόσο να έχει αποβάλλει όλα αυτά τα πολιτιστικά χαρακτηριστικά του παρελθόντος, στα οποία οφείλει την ύπαρξή της. Αναζητούνται επομένως, στο σύγχρονο αποτύπωμά της, τα στοιχεία αυτά που εγγράφουν καλύτερα την παραδοσιακή κουλτούρα και που συγχρόνως ακολουθούν τα πρότυπα της σύγχρονης αρχιτεκτονικής.

μέθοδος

Σε επίπεδο μεθοδολογικής προσέγγισης, η ερευνητική εργασία ακολουθεί μια πορεία, η οποία παράλληλα με τη συλλογή και καταγραφή στοιχείων, μας εισάγει σε ένα θεωρητικό γενικό πλαίσιο διερεύνησης. Έχοντας να διαχειριστεί ζητήματα και έννοιες πέραν των αυστηρών ορίων της αρχιτεκτονικής και προσπαθώντας την αποφυγή άτοπων γενικεύσεων και μονόπλευρων οπτικών, επεκτείνει το πεδίο έρευνάς της και ως εκ τούτου, το θέμα προσεγγίζεται πολυδιάστατα.

Αρχικά πραγματοποιείται η ερμηνεία και η ανάλυση βασικών εννοιών που κρίνονται απαραίτητες για την κατανόηση της παρούσας έρευνας πεδίου. Προσδιορίζονται, λοιπόν, οι έννοιες του τόπου και τοπίου, μέσα από διαφορετικά πρίσματα προσέγγισης, όπου δεδομένου της σημασιολογικής τους έκτασης, κρίνεται δύσκολος ο μονοσήμαντος ορισμός τους. Εν συνεχεία, γίνεται αναφορά στη έννοια « *Genius Loci* », το πνεύμα του τόπου δηλαδή, και το συνονθύλευμα συναισθημάτων που αυτό δημιουργεί στους ανθρώπους που ζουν μέσα σ' αυτόν. Πραγματεύεται επομένως την ανάγκη δημιουργίας τόπων που να εμπεριέχουν νοήματα και μνήμες, ώστε να μπορούν να βιωθούν από τους ανθρώπους και κατ' επέκταση να πραγματοποιηθεί η κατοίκηση. Ποια είναι λοιπόν τα στοιχεία αυτά που διαμορφώνουν τη φυσιογνωμία κάθε τόπου; Με ποια διαδικασία αυτά γίνονται αντιληπτά; Κινούμενοι, ωστόσο πάνω στον άξονα διαχείρισης της σχέσης

Κινούμενοι, ωστόσο πάνω στον άξονα διαχείρισης της σχέσης παράδοσης-νεωτερικότητας, και ερχόμενοι αντιμέτωποι με το ζήτημα της ανάγκης προσδιορισμού ταυτότητας στις σύγχρονες κοινωνίες, θίγονται οι έννοιες της ανώνυμης αρχιτεκτονικής και του αστικού συντελεστή. Ως μορφοποιητικά στοιχεία των πόλεων και υπεύθυνα για τη διαμόρφωση μιας συλλογικής ταυτότητας στον αστικό ιστό, αφουγκράζονται τον τόπο και του προσδίδουν φυσιογνωμία.

Προς υπεράσπιση, εν συνεχεία, μιας αρχιτεκτονικής του παρελθόντος που ωστόσο οφείλει παράλληλα να ακολουθεί και τις εξελίξεις, γίνεται αναφορά στην έννοια του «κριτικού τοπικισμού», η οποία προσπαθεί να ερμηνεύσει την αντίφαση του κατά πόσο μπορεί μια κουλτούρα να είναι σύγχρονη και παράλληλα να επιστρέφει στις ρίζες της. Αναζητείται δηλαδή η ισορροπία μεταξύ αυτών των δύο χρόνων [παρελθόν-παρόν] μέσω της προσπάθειας ενσωμάτωσης στοιχείων του παρελθόντος με μια σύγχρονη αντιμετώπιση. Έπειτα λοιπόν από την καταγραφή και κατανόηση αυτών των εννοιών, το ερευνητικό ενδιαφέρον στρέφεται στην περίπτωση της Ανδαλουσίας, αναλύοντας την αρχιτεκτονική σύνθεση των κτιρίων με γνώμονα την παράδοση και τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά που παρουσιάζει ο τόπος. Αυτή η αποτύπωση των στοιχείων που συνθέτουν την εικόνα της περιοχής, αναπτύσσεται υπό το πρίσμα της ιεράρχησης των χώρων της κατοικίας σε επίπεδο κάτοψης, αναλύοντας τη σημασία του αίθριου και τη σχέση που αναπτύσσεται με το δημόσιο χώρο και υπό το πρίσμα της αισθαντικότητας και της διαχείρισης των στοιχείων διακόσμησης. Γίνεται αντιληπτή επομένως η λαϊκή αρχιτεκτονική που χαρακτηρίζει αυτόν τον τόπο και του αποδίδει έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα, χωρίς ωστόσο να σημαίνει ότι μένει εγκλωβισμένη στο δικό της παρελθόν.

Τέλος, μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα κτιρίων, στο γεωγραφικό πλάτος της περιοχής, αναζητούνται τα εργαλεία και οι διαφορετικές τεχνικές επιτυχής ενσωμάτωσης της παράδοσης στις σύγχρονες εγγραφές, που αποτελούν ερεθίσματα για την ανάπτυξη και εξέλιξη της αρχιτεκτονικής σύνθεσης κάθε τόπου.

I-το πνεύμα του τόπου

«Πρόκειται για τη βαθύτερη εκείνη δύναμη των αναλογιών που συνέχει τα παραμικρά με τα σπουδαία ή τα καίρια με τα ασήμαντα, και διαμορφώνει κάτω από την κατατεμαχισμένη των φαινομένων επιφάνεια, ένα πιο στέρεο έδαφος, για να πατήσει το πόδι μου-παραλίγο να πώ η ψυχή μου. Μέσα σε ένα τέτοιο πνεύμα είχα κινηθεί άλλοτε, όταν έλεγα ότι ένα τοπίο δεν είναι όπως το αντιλαμβάνονται μερικοί, κάποιο απλώς, σύνολο γης, φυτών και υδάτων. Είναι η προβολή της ψυχής ενός λαού επάνω στην ύλη».

Οδυσσέα Ελύτης

προσδιορισμός της έννοιας τόπος/τοπίο

Ο τόπος εκφράζει την ατέρμονη συνάφεια των πραγμάτων, την αδιάκοπη γένεση και καταστροφή των μορφών, την κυμαινόμενη ενότητα του γίνεσθαι, η οποία εκφράζεται με τη συνέχεια της ύπαρξης μέσα στο χώρο και το χρόνο.¹ Η έννοια του τόπου δεν αναφέρεται σε μια αφηρημένη τοποθεσία, αλλά σε ένα σύνολο συγκεκριμένων στοιχείων, που εκπέμπουν ένα χαρακτήρα, ατμόσφαιρα ή πνεύμα. Αναφέρεται σε ένα χώρο από τον οποίο δε μπορεί να αφαιρεθεί το σώμα που τον κατοικεί και συνδιαλέγεται μαζί του και ως εκ τούτου, αντιμετωπίζεται ως σύνολο και όχι ως αυτόρκες περιβάλλον.

Μέσα από την ανθρώπινη παρουσία και δραστηριότητα, ο χώρος παίρνει διαστάσεις, συγκεκριμενοποιείται και μετουσιώνεται σε τόπο. Η συνύπαρξη δηλαδή, ανθρωπογενών και φυσικών πραγμάτων είναι αυτό που σχηματίζει τόπους, τους οποίους ο άνθρωπος κατοικεί. Ο τρόπος ωστόσο με τον οποίο αντιλαμβάνεται αυτόν τον τόπο

ο άνθρωπος, στηρίζεται σε μια προσθετική διαδικασία ανάγνωσης του τοπίου, οικειοποίησης και μετάφρασής του σε αρχιτεκτονική. Αυτή η προσθετική διαδικασία πραγματοποιείται μέσω των αισθήσεων [βιωματική εμπειρία] και περνάει από γενιά σε γενιά.

Με το πέρασμα του χρόνου, εμπειρίες, σχέσεις και αντιλήψεις των γενεών συσσωρεύονται, διαμορφώνοντας το περιβάλλον στο οποίο η επόμενη γενιά θα αναπτυχθεί. Ο άνθρωπος επομένως, συνδιαλέγεται με τη φύση, την οικειοποιείται και τη συμπληρώνει. Το υποκείμενο δηλαδή, δέχεται ερεθίσματα από το περιβάλλον του, τα επεξεργάζεται και η επεξεργασία αυτή, αρχιτεκτονική πράξη, επιστρέφεται πίσω στο περιβάλλον του, με τη δημιουργία τόπων. Όπως ο τόπος προσεγγίζεται βιωματικά μέσω του σώματος από τον άνθρωπο, με τον ίδιο τρόπο προσεγγίζεται και η αρχιτεκτονική. Η αρχιτεκτονική λοιπόν, λειτουργεί ως το μέσο οικειοποίησης

¹ Δουκέλης Π., Το Ελληνικό Τοπίο, Μελέτες ιστορικής γεωγραφίας και πρόσληψης του τοπίου, τόπος, βιβλιοπωλείων της εστίας, 2005, σελ 15

της φύσης και κατ' επέκταση το σημείο όπου το κτίζειν, δίνει μορφή στο κατοικείν. «Ο δεσμός του ανθρώπου με τόπους και μέσω τόπων με χώρους, στηρίζεται στο κατοικείν του. Η σχέση ανθρώπου και χώρου δεν είναι τίποτε άλλο από το ουσιωδώς εννοούμενο κατοικείν».² Σύμφωνα με τον Heidegger, ο άνθρωπος συσχετίζεται με τον τόπο μέσω της κατοίκησης. Έχοντας ως αφετηρία της ζωής του, μια εβρυακή κατάσταση όπου η μήτρα αποτελεί την πρώτη μορφή κατοικίας, η οποία τον περικλείει και τον «περιέχει», προκύπτει η συνεχής φυσική ανάγκη του ανθρώπου να ανήκει κάπου και να «περιέχεται». Από τη στιγμή λοιπόν, που κτίζει στο φυσικό περιβάλλον τα δικά του τεχνήματα, ο άνθρωπος αρχίζει να τοποθετείται σε μία διαλεκτική σχέση με τη φύση, σε μία προσπάθεια να επικρατήσει απέναντί της.³

Ο τόπος δεν υπάρχει ανεξάρτητα, αλλά προσδιορίζεται συνεχώς από την ανθρώπινη παρουσία. Ο σχηματισμός ενός τόπου λοιπόν, εγγράφει τις μεταβαλλόμενες έννοιες του χρόνου και του υποκειμένου σε ένα πεδίο εφαρμογής, το χώρο. Επομένως, ο τόπος είναι τα αποτυπώματα του χρόνου στο χώρο.

ΕΙΚ.3

² Heidegger M., Κτίζειν, Κατοικείν , Σκέπτεσθαι , μετάφραση: Γ. Ξηροπαϊδής, Πλέθρον, Αθήνα, 2008, σελ 63

³ Norberg-Schulz C., Genius Loci _ Το Πνεύμα του Τόπου -Για μια Φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής, μτφρ.Φραγκόπουλος Μίλτος,Πανεπιστημιακές εκδ.: Ε.Μ.Π., Αθήνα ,2009, σελ4

Τα ίχνη δηλαδή του χρόνου στο δομημένο περιβάλλον, διαμορφώνοντας τις συνθήκες διαλόγου με το παρελθόν του. Για την επίτευξη ωστόσο της καλύτερης αντίληψης, γνώσης και βίωσης αυτού του τόπου, πέραν της απλής παρατήρησης και της αισθητηριακής αναγνώρισης, απαιτείται η κιναισθητική αντίληψη των στοιχείων του τόπου αυτού. Απαιτείται δηλαδή η βίωση του τόπου μέσα από την αλληλουχία των κινήσεων των σωμάτων ριγμένων μέσα στο χώρο. Τη στιγμή επομένως όπου μέσω της εμπειρίας του βιώματος η αισθαντικότητα που απορρέει καταλήγει να περιγράφει συνολικά έναν τόπο, αρχίζει να παράγεται η έννοια του τοπίου. Τούτη δηλαδή, «η συνολική αντίληψη, τούτη η πραγματική συναισθηματική και ιδεολογική εικόνα που ένας τόπος προσφέρει δεν είναι τίποτε άλλο από αυτό που ονομάζουμε τοπίο».⁴

⁴ Στεφάνου Ι. & Ι. , Περιγραφή της εικόνας της Πόλης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα, 1999,σελ61 ΕΙΚ.4

ΕΙΚ.5

«Αμέτρητες φορές περπατάμε στη φύση ανέμελα και καθώς το βλέμμα μας πέφτει σε δέντρα, νερά, λιβάδια και σιτοβολώνες, λόφους και σπίτια και χιλιάδες διαφορετικές εναλλαγές συννεφιάς και φωτός, επιδεικνύει κάθε φορά διαφορετικό βαθμό προσοχής. Αλλά το ότι προσέχουμε μεμονωμένα το κάθε ένα από αυτά ή τα βλέπουμε ταυτόχρονα, δε σημαίνει ότι έχουμε συνείδηση πως, με ποιον τρόπο δηλαδή, αντικρίζουμε ένα "τοπίο". Μάλλον συμβαίνει το αντίθετο, αφού ένα τέτοιου είδους μεμονωμένο περιεχόμενο του οπτικού πεδίου δεν μπορεί να δεσμεύσει τις αισθήσεις μας. Η συνείδησή μας πρέπει να αποκτήσει μια ολότητα, κάτι το ενιαίο, το οποίο να υπερβαίνει τα στοιχεία, να μην είναι προσδεδμένο στις ξεχωριστές τους σημασίες και να μη συντίθεται από αυτά κατά τρόπο μηχανικό. Μόνο τότε προκύπτει ένα τοπίο».

George Simmel

ΕΙΚ.06

Το τοπίο ως έννοια είναι δύσκολα προσδιορίσιμη, αφού το περιεχόμενο της εξαρτάται από τον τρόπο προσέγγισής του. Ωστόσο κοινό χαρακτηριστικό όλων των εννοιών του τοπίου, είναι η παρουσία του ανθρώπου/παρατηρητή στη φύση, ο οποίος αντιλαμβάνεται τα επιμέρους στοιχεία που συνθέτουν το τοπίο ως σύνολο. «Η φύση περιέβαλλε ανέκαθεν τον άνθρωπο. Τούτο ωστόσο δεν σημαίνει πως ο άνθρωπος κατείχε ανέκαθεν υποχρεωτικά και την έννοια του τοπίου».⁵

Η έννοια του τοπίου δε μπορούσε να γίνει αντιληπτή από τους αγροτικούς πληθυσμούς που ζούσαν μέσα στη φύση και συσχετιζόταν άμεσα με αυτήν, καθώς η πρόσληψη της φύσης ως «τοπίο» απαιτούσε μια εξωτερική σχέση ενατένισης και παρατήρησης η οποία ως διαδικασία τοποθετεί τον άνθρωπο σε απόσταση και τον αποκόπτει από αυτή. Όσο ισχυρότερη ήταν λοιπόν, η σχέση των ανθρώπων με τη φύση τόσο ασθενέστερη ήταν η παρουσία του τοπίου στο εννοιολογικό τους σύμπαν.⁶ Το τοπίο λοιπόν εμφανίζεται ως προϊόν εξαρτώμενο τόσο από την προϋπάρχουσα φύση όσο και από το όν που παρατηρεί. Σε σχέση με

το παρελθόν ωστόσο, φαίνεται πως το τοπίο δεν αποτελεί πλέον μια σταθερά, αναγκαστικά συσχετιζόμενη με την περιβάλλουσα φύση, αλλά πλάθεται από το βίωμα της χωρικής εμπειρίας του υποκειμένου, την ανάγνωση του χώρου και την αισθαντικότητα που αποπνέει στον παρατηρητή. Όπως αναφέρει ο Δ. Φατούρος «το τοπίο είναι πολλαπλή πολλαπλότητα: οι οπτικές εικόνες, οι ήχοι, η αφή, η υγρασία, η ξηρότητα, οι φανταστικές αναγνώσεις».⁷ Το σύνολο λοιπόν αυτών των στοιχείων, εντυπώνονται στη μορφή ενός τοπίου και είναι αυτά που το καθιστούν ξεχωριστό από τα υπόλοιπα και ιδιαίτερο.

Φυσικό ή αστικό, το τοπίο αντιμετωπίζεται ως μια επιφάνεια γης η οποία μπορεί να παρατηρηθεί από ένα συγκεκριμένο σημείο. Εφόσον το τοπίο ορίζεται ως μία οριοθετημένη επιφάνεια γης, θα μπορούσαμε να διατυπώσουμε ότι υπάγεται σε μία μικρότερη ενότητα τόπου. Σύμφωνα με τον G. Simmel λοιπόν, πρόκειται για ένα κομμάτι φύσης το οποίο αποσπάται από τη μη κατατμήσιμη φυσική δέσμη και γίνεται αντιληπτό ως τοπίο. «Το να βλέπει κανείς ως τοπίο ένα κομμάτι ε-

⁵ Simmel G. , Το Τοπίο, Φιλοσοφία του τοπίου, αναφέρεται στο G. Simmel, J. Ritter, E. H. Gombrich, Ποταμός, Αθήνα, 2004, σελ 151

⁶ Ο.π σελ 151

δάφους, μαζί με ό,τι υπάρχει πάνω σε αυτό, σημαίνει να παρατηρεί, αυτή τη φορά από τη δική του πλευρά, ένα απόσπασμα της φύσης ως ενότητα, κάτι το οποίο καθίσταται εντελώς ξένο προς την έννοια της φύσης».⁸

Η ενότητα αυτή ωστόσο, παίρνει υπόσταση και γίνεται κατανοητή από τον άνθρωπο/παρατηρητή μέσα από τη δράση φυσικών και ανθρωπογενών παραγόντων, στο πλαίσιο ενός οργανωμένου και οριοθετημένου χώρου. Συμπεραίνουμε λοιπόν, ότι δεν πρόκειται για ένα φυσικό στοιχείο αλλά για έναν ανθρωπογενή χώρο ή σύστημα χώρων που αποσκοπεί στη βαθμιαία αντικατάσταση της φύσης από τον ανθρώπινο παράγοντα.⁹ Κάθε κινούμενο μέσα στο χώρο σώμα, ερμηνεύει με διαφορετικό τρόπο το τοπίο [εποπτική ενότητα] και η επιλογή των στοιχείων που το προσδιορίζουν, εξαρτάται από το υποσυνείδητο βίωμα και τον εσωτερικό συναισθηματισμό του παρατηρητή. Η εποπτική ενότητα αποτελεί στην ουσία την ανασύσταση και ανασυνθεση ενός συγκεκριμένου τμήματος του οπτικού πεδίου, επιλεγμένο από την οπτική ικανότητα του παρατηρητή.¹⁰ Στο σύστημα αυτό, η εποπτεία και το

συναισθημα συνυπάρχουν στο τοπίο μέσα από μια αποκλειστική και έντονη συνοχή, την οποία είναι δύσκολο να αντιληφθεί ο απλός περαστικός, αλλά οφείλει να ερμηνεύσει αυτός που θέλει να αποτυπώσει ένα τοπίο ή να ενσωματώσει ένα νέο στο ήδη υπάρχον.

Αναζητώντας ωστόσο, το μορφοποιητικό αίτιο του τοπίου, ο Simmel παραπέμπει στην έννοια του *Stimmung*, ένα είδος «ψυχικού τόνου», που λειτουργεί ως ενοποιητικός φορέας των αποσπασμένων τμημάτων της φύσης: το τοπίο συγκροτείται μέσω ενός ενιαίου «ψυχικού ενεργήματος» και αντικειμενοποιείτε ως «πνευματικό μόρφωμα».¹¹ Ο ψυχικός τόνος ως έννοια δεν θεμελιώνεται αντικειμενικά και είναι μή μετρήσιμο μέγεθος. Οι πολλαπλές αναγνώσεις και προσεγγίσεις επομένως που προκύπτουν, απορρέουν από τις διαφορετικές αντιλήψεις και προσωπικότητες του παρατηρητή. Η επιλογή των στοιχείων, εντούτοις, που διαμορφώνουν την εικόνα ενός τοπίου, δεν είναι μία αυθόπαρκτη διαδικασία, που γίνεται αντιληπτή για όλα τα παρατηρούμενα με τον ίδιο τρόπο, αλλά εξαρτάται

⁸ Simmel G., Το Τοπίο, Φιλοσοφία του τοπίου, αναφέρεται στο G. Simmel, J. Ritter, E. H. Gombrich, Ποταμός Αθήνα, 2004, σελ 13

⁹ Τερκενλή Θ.Σ., Το πολιτισμικό τοπίο : Γεωγραφικές προσεγγίσεις, Παπαζήση, Αθήνα, 1996, σελ 22

¹⁰ Μανωλίδης, Κ., Προς την ενδοχώρα: Σε αναζήτηση μιας συνείδησης του τοπίου, στο Μανωλίδης Κ. [επιμ.], Ωραίο, φριχτό κι απέριπτο τοπίον: αναγνώσεις και προοπτικές του τοπίου στην Ελλάδα, Εκδόσεις Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2003, σελ 37

¹¹ Simmel G., Το Τοπίο, Φιλοσοφία του τοπίου, αναφέρεται στο G. Simmel, J. Ritter, E. H. Gombrich, Ποταμός, Αθήνα, 2004, σελ 156

από τον «ψυχικό τόνο» του ανθρώπου/ παρατηρητή.

Η εμπλοκή βέβαια του αν-θρώπου στο συγκεκριμένο σύστημα σχέσεων και αισθήσεων ερμηνεύεται μέσα από τη διαδικασία του "χτίζειν" και κατ' επέκταση του "κατοικείν". Η σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον συνίσταται από τη μία στην προσπάθεια να το αφομοιώσει κατά τα προσωπικά του πρότυπα αντίληψης και από την άλλη να μεταφράσει αυτά τα πρότυπα σε συγκεκριμένες αρχιτεκτονικές δομές, επισημαίνει ο Norberg -Schulz.¹² Η αρχιτεκτονική λοιπόν είναι αυτή που διαμορφώνει, οργανώνει και ουσιαστικά νοηματοδοτεί το τοπίο. Το τοπίο δηλαδή ενσαρκώνει τη σύνθετη ιστορική συγκρότηση της κατοικημένης από τον άνθρωπο φύσης και ως εκ τούτου είναι αδύνατο να μελετηθεί ανεξάρτητα από το υποκείμενο / παρατηρητή.

Η μεταβλητότητα ενός τοπίου, προσδίδει στο χαρακτήρα του ιστορικό βάθος με τον προσδιορισμό του περάσματος του χρόνου, μέσα από τον οποίο ένα τοπίο εμφανίζεται σαν το σκηνικό ενός χωρικού γεγονότος ή μιας σειράς γεγονότων.¹³ Σε σχέση ωστόσο

με τον χρόνο, στο τοπίο επέρχονται μακροπρόθεσμες μεταβολές στη μορφή και τη σύστασή του.

Θετικές ή αρνητικές, οι μεταβολές αυτές αποτυπώνονται προσθετικά στο τοπίο, ως μνήμες και συμβάλλουν στη μορφοποίησή του. Η φύση μέσω των αλλαγών και των διαμορφωτικών παρεμβάσεων του ανθρώπου μετατρέπεται σε τοπίο και έτσι είναι σε θέση να μεσολαβεί η ίδια για την αισθητική της παρουσία. Υπό αυτή την έννοια ο Home λέει ότι αυτό το τοπίο είναι «nature itself ornamented» η ίδια η φύση διακοσμημένη.¹⁴

Η ιδιότητα επομένως του τοπίου να ενσωματώνει ενεργά σε όλες του τις διαστάσεις τον παράγοντα του χρόνου, το καθιστά εύκολα προσαρμόσιμο στις εκάστοτε υπάρχουσες δομές των σύγχρονων πόλεων είτε ως μεταβαλλόμενο στοιχείο, είτε ως σταθερό σύστημα αναφοράς. Δεν μένει αδρανές λοιπόν μέσα στο χρόνο το τοπίο, ούτε λειτουργεί παθητικά, αλλά ως πυρήνας συσσωρευμένης μνήμης και νοημάτων, αποτελεί ασυνάισθητη αυτοβιογραφία του πολιτισμού μας.

¹² Norberg - Schulz C., Genius Loci _ Το Πνεύμα του Τόπου - Για μια Φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής, μτφρ. Φραγκόπουλος Μίλτος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2009, σελ 21

¹³ Τερκενλή Θ.Σ., Το πολιτισμικό τοπίο : Γεωγραφικές προσεγγίσεις, Παπαζήση, Αθήνα, 1996, σελ 106

¹⁴ Simmel G., Το Τοπίο, Φιλοσοφία του τοπίου, αναφέρεται στο G. Simmel, J. Ritter, E. H. Gombrich, Ποταμός, Αθήνα, 2004, σελ 9

«Η ιδέα του τοπίου μετασχηματίζεται μέσα από τους τρόπους ζωής των κατοίκων του, και η πόλη δεν είναι απλώς μία διαστρωμάτωση ταυτόχρονων πραγματικοτήτων αλλά και ένας συλλογικός τρόπος αναπαράστασης στον χώρο» .

Χάρη Χ.

ΕΙΚ.07

genius loci και η αίσθηση του τόπου

«Κάθε ανεξάρτητο ον έχει το 'δαιμόνιό' [genius] του, το πνεύμα – φύλακά του. Το πνεύμα αυτό δίνει ζωή στους ανθρώπους και στους τόπους, τους συνοδεύει από τη ζωή ως το θάνατο, και καθορίζει τον χαρακτήρα ή την ουσία τους».

Norberg-Schulz C.

Η μυθική διάσταση του «genius loci», αποτελεί εφεύρημα της ανθρώπινης νόησης παλαιότερων εποχών για την περιγραφή των χαρακτηριστικών του τόπου, προσδίδοντάς τους μορφή, σάρκα και οστά. Το πνεύμα αυτό ως «δαιμόνιο», σύμφωνα με τη λατινική προέλευσή του, συμβολίζει τις αόρατες δυνάμεις που ενοικούν στη φύση και στην πόλη.¹⁵ Συμβολίζει δηλαδή, δυνάμεις και δομές που ενυπάρχουν κάτω από την επιφάνεια των πραγμάτων και καθορίζουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα και επομένως τη μοναδικότητα του κάθε τόπου στο όλον.

Η φύση ωστόσο, για τον Alexander Pope αποτελεί τη γενική συνθήκη που περιβάλλει τον άνθρωπο και εκφύεται από αυτόν. Το «πνεύμα» των φυσικών νόμων και η διερεύνηση των δυνάμεων της φύσης, είναι αυτό που υποδεικνύει το χαρακτήρα κάθε τόπου. Αναφέρεται κατ' ουσίαν, στην εσωτερική «δύναμη» που καθορίζει τον τόπο. Μέσα σε αυτό το ιδεολογικό πλαίσιο που επικρατεί το 18ο αιώνα, αναζητείται η πραγματική ποιότητα του τόπου, το σύμπλοκο των εγγενών χαρακτηριστικών του, η κατανόηση των οποίων επιτρέπει την κατοίκηση ή διαμόρφωση της ταυτότη-

τάς του.¹⁶ Ο τόπος, αιχμαλωτίζεται στη δυναμική της φύσης του, υποβάλλεται στη «θεότητα» της και τελικά διαμορφώνει τις προϋποθέσεις για να κατοικηθεί. Έτσι η φύση σχηματίζει ένα εκτεταμένες πλήρες όλον, έναν «τόπο», που ανάλογα με τις επιμέρους συνθήκες, έχει μια ιδιαίτερη ταυτότητα.¹⁷ Ο άνθρωπος ζει σε έναν τόπο, τον κατοικεί και ρέει μέσα σ' αυτόν. Αυτός ο δεσμός που αναπτύσσεται μεταξύ ανθρώπου και τόπου, προσδίδει μια νέα ερμηνεία του όρου «genius loci», η οποία αποκτά έναν πιο ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα, εστιάζοντας στην έμφυτη ανάγκη και υποχρέωση του ανθρώπου, να βρίσκεται σε συμπόνια με τη φύση και κατ' επέκταση με το περιβάλλον του.

Η κατοίκηση υποδεικνύει ουσιαστικά τη σχέση μεταξύ ανθρώπου και τόπου. Κατά τον Heidegger η κατοίκηση σημαίνει δέσιμο με τη γη, σεβασμό στον ουρανό, συνείδηση της αδυναμίας και της ανάγκης επίκλησης μιας ανώτερης δύναμης. Το υποκείμενο λοιπόν, έχει την ανάγκη να οικειοποιείται χώρους, να ταυτιστεί με αυτούς και μέσα από τη φυσική διαδικασία του «κατοικείν», να προβάλλεται

15 Λέφας Π., Αρχιτεκτονική και κατοίκηση από τον Heidegger στον Koolhaas, Πλέθρον, Αθήνα, 2008, σελ 155

16 Μωραΐτης Κ., Το Τοπίο, Πολιτιστικός προσδιορισμός του τόπου, τόμος II, Αθήνα, σελ.343-410, 2012

17 Norberg - Schulz C., Genius Loci _ Το Πνεύμα του Τόπου - Για μια Φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής, μτφρ.Φραγκόπουλος Μίλτος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2009, σελ27

το αίσθημα του «ανήκειν». Αυτό που μετατρέπει ένα σημείο ανάμεσα σε πολλά σημεία, σε «τόπο», επιτρέποντας την ένταξη του ανθρώπου στο περιβάλλον του, είναι η απόδοση χαρακτήρα στο αδιαφοροποίητο χώρο. Ένας τόπος δεν μπορεί να είναι αφηρημένος, ούτε απροσδιόριστος. Διαθέτει ποιότητες και χαρακτηριστικά στοιχεία που τον οργανώνουν, τον οριοθετούν και συνοψίζουν νοήματα και ατμόσφαιρες.

Με τον όρο «ατμόσφαιρα», πνεύμα ενός τόπου, εννοούμε την αντίληψη, την ανοιχτή επικοινωνία που ο άνθρωπος αισθάνεται καθώς ερμηνεύει τα νοήματα αυτού του τόπου.¹⁸ Αντιλαμβάνεται πλέον λοιπόν και αναγνωρίζει ένα σύνολο χαρακτηριστικών που προσδίδουν στον τόπο ταυτότητα. Η ταυτότητα είναι προϊόν κατασκευής κτισμάτων, οργάνωσης του χώρου, έμπρακτης προβολής του *imago mundi* του ανθρώπου στον περίγυρό του, ώστε αυτός να αναγνωρίζει εαυτόν στο περιβάλλον του, να «θεάται τον εαυτό του».¹⁹ Προϋπόθεση, ωστόσο για την επιτυχή κατοίκηση του ανθρώπου σε έναν τόπο, αποτελούν δύο βασικές ψυχολογικές λειτουργίες: ο προσανατολι-

σμός και η ταύτιση. «Ο άνθρωπος πρέπει να είναι ικανός να προσανατολιστεί, πρέπει να ξέρει που βρίσκεται. Αλλά πρέπει, επίσης, να ταυτιστεί με το περιβάλλον, δηλαδή, πρέπει να ξέρει πως και ο ίδιος είναι ένας συγκεκριμένος τόπος».²⁰

Η ταύτιση επομένως αποτελεί τη βάση της αίσθησης του ανθρώπου ότι ανήκει, ενώ ο προσανατολισμός λειτουργεί ως η ασυνείδητη κιναισθησία του σώματος μέσα στο χώρο, μετατρέποντας τον άνθρωπο σε *homo viator* [άνθρωπο ταξιδευτή]. Σύμφωνα με τον Norberg – Schulz, «Ο άνθρωπος κατοικεί όταν μπορεί να προσανατολίζεται σε ένα περιβάλλον και να ταυτίζεται με αυτό ή, εν συντομία, όταν αισθάνεται ότι το περιβάλλον φέρει νοήματα. Κατοικία, λοιπόν, σημαίνει κάτι περισσότερο από «ιστέγη». Σημαίνει ότι οι χώροι στους οποίους εκτυλίσσεται η ζωή είναι τόποι με την πραγματική έννοια του όρου».²¹ Ανάμεσα ωστόσο στον άνθρωπο και στο χώρο που αυτός κινείται, αναπτύσσονται σχέσεις δράσης - αντίδρασης, με αποτέλεσμα η ανθρώπινη ταυτότητα να σχηματίζεται συναρτηθεί των και συγκεκριμένων χαρακτηριστι-

18 Στεφάνου Ι. & Ι. , Περιγραφή της εικόνας της Πόλης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα, 1999, σελ 168

19 Λέφας Π., Αρχιτεκτονική και κατοίκηση από τον Heidegger στον Koolhaas, Πλέθρον, Αθήνα, 2008, σελ 165

20 Norberg - Schulz C., *Genius Loci _ Το Πνεύμα του Τόπου - Για μια Φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής*, μτφρ. Φραγκόπουλος Μίλτος, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2009, σελ 22

21 Ο.π σελ 5

στικών στοιχείων που ενυπάρχουν σε αυτούς. Επομένως, η ανθρώπινη ταυτότητα προϋποθέτει την ταυτότητα του τόπου.²²

Καταλήγουμε λοιπόν, πως η ιστορία ενός τόπου και το αποτύπωμα που αφήνει στο κτιστό και άκτιστο περιβάλλον, μαρτυρούν την μνήμη και παράδοση του τόπου, τα προσωπικά και συλλογικά βιώματα των κατοίκων του, τον τρόπο ζωής και την καθημερινότητά τους. Μαρτυρούν λοιπόν, το «πνεύμα» αυτού του τόπου. Μέσω της αρχιτεκτονικής πράξης, ο τόπος δομείται, διαμορφώνει τον χαρακτήρα του και κατ' επέκταση συμβάλλει ώστε ο άνθρωπος να ενταχθεί στο περιβάλλον του, να ταυτιστεί με αυτό και τελικά να το κατοικήσει. Κάθε τόπος έχει το δικό του «πνεύμα», αυτό που αντιπροσωπεύει το «είναι» του, την ουσία του. Κάθε λαός που κατοικεί έναν τόπο αντιλαμβάνεται και κατανοεί το «πνεύμα» του, συνειδητά ή ασυνείδητα. Η κατανόηση αυτή εκφράζεται μέσω της αρχιτεκτονικής του. Η αρχιτεκτονική επομένως που κάθε λαός αναπτύσσει, είναι η οπτικοποίηση του «πνεύματος» ενός τόπου. Αποτελεί δηλαδή το μέσον αποτύπωσης της βιωματικής εμπειρίας στο χώρο, που γίνεται αντιληπτό δια της οπτικής και αιπτικής εμπειρίας. Προκύπτει λοιπόν πως το *genius loci*, ως έννοια διαπερνά τις πόλεις όπου τα ίχνη της ζωής των ανθρώπων μέσα στο χρόνο είναι ορατά, όπου το παρελθόν συναντάται με το παρόν για να υποδεχθεί το μέλλον.

²² Ο.π σελ 24

II- περι διαχείρισης του παρελθόντος

«Όταν βλέπεις τους οικισμούς από μακριά καταλαβαίνεις ότι η τοπολογία τους είναι υποταγμένη από τη μια μεριά στο ελκτικό πεδίο του εδάφους και από την άλλη στην αδήριτη νομοτέλεια ενός συστήματος βιοτικών αναγκών που ενεργεί από τα μέσα προς τα έξω»

Κονταράτος, Σ.

ανώνυμη αρχιτεκτονική και αστικοί συντελεστές στον προσδιορισμό της ταυτότητας σήμερα

Είναι γεμάτη ψυχές, αμέτρητες ψυχές που φέρουν την κοινή μνήμη, την αέναη αλήθεια και την αέναη σοφία. Περικλείει τη φιλοσοφία ενός λαού, τις αναζητήσεις και τις απαντήσεις στα καθημερινά προβλήματα και τις πραγματικές ανάγκες. Αναπόσπαστη και αυτονόητη, η λαϊκή παράδοση, περιγράφει το «είναι» ενός ολόκληρου λαού. Σύμφωνα με τον Amos Rapoport « η λαϊκή παράδοση είναι η άμεσα και ασυνείδητα υλοποιημένη μορφή ενός πολιτισμού, των αναγκών του και των αξιών του [...]. Πρόκειται για μια κοσμοθεωρία σε μικρογραφία, για το «ιδεώδες» περιβάλλον ενός λαού, όπως αυτό εκφράζεται σε κτίσματα και οικισμούς, χωρίς την ανάμειξη κανενός καλλιτέχνη ή αρχιτέκτονα».²³ Ο λαϊκός άνθρωπος, ο μη τεχνοκράτης, καταφέρνει να εντοπίσει τις ανάγκες της εποχής του, να τις επεξεργαστεί και τελικά να τις μεταφράσει σε κτιριακά αντικείμενα. Με κοινό άξονα, την απλούστερη και όσο γίνεται πιο διακριτή και με άμε-

σο τρόπο αρχιτεκτονική χειρονομία, εντυπώνονται στους τύπους των κτιρίων οι αντιλήψεις και η ιεράρχηση των αξιών της λαϊκής παράδοσης.

Κτίσματα που φαντάζουν «ασήμαντα» και κοινά, εντάσσονται σαν κάτι το αυτονόητο στη μορφή, στέκουν αρμονικά μέσα στο τοπίο και περικλείουν τα πολιτισμικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά του τόπου. Χρησιμοποιώντας τους διαθέσιμους πόρους που παρέχει η φύση στον ανώτατο δυνατό βαθμό, ή επαναχρησιμοποιώντας υλικά και αντικείμενα από παλαιότερες κατασκευές, η ύλη αφήνεται στην πνευματική ωριμότητα του λαϊκού τεχνίτη και ως εκ τούτου αποδίδεται στο δομημένο περιβάλλον ποικιλία μορφών. «Οι μορφές τις οποίες χτίζουν οι άνθρωποι στη φαντασία ή στο έδαφος προκύπτουν κατά τη διάρκεια της εμπλοκής τους στο συγκεκριμένο σύστημα σχέσεων της πρακτικής δραστηριοποίησής τους στον περίγυρό τους».²⁴ Η διαφορετική

²³ Φιλίππιδης Δ., Amos Rapoport Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα, 2010, σελ12

²⁴ Λέφας Π., Αρχιτεκτονική και κατοίκηση από τον Heidegger στον Koolhaas, Πλέθρον, Αθήνα, 2008, σελ121

ωστόσο, διαχείριση του τύπου κατοικίας, αντιπροσωπεύει διαφορετικές πολιτισμικές, κλιματολογικές και γεωγραφικές συνθήκες και απορρέει από τον τρόπο ζωής και κοινωνικής οργάνωσης των κατοίκων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, «ο τύπος στην λαϊκή αρχιτεκτονική δεν οδηγεί στην τυπικότητα και στη μονοτονία, γιατί δεν είναι μια διάταξη αμετάκλητα παγιωμένη αλλά πολλές δοκίμες από τον τεχνίτη ανάλογα με τις συνθήκες».²⁵

Η ουσιαστική ωστόσο, κατανόηση ενός πολιτισμού και της σχέσης του με τη μορφή της κατοικίας, επιβάλλει τη γνωριμία με τον άνθρωπο, ανεξάρτητα από το πόσο πρωτόγονος, πόσο χαμένος στην ιστορία ή φαινομενικά ασήμαντος είναι. Η ανώνυμη αρχιτεκτονική επομένως, ως το χωρικό αποτύπωμα των βασικών αναγκών του ανθρώπου υποτασσεται στην ανθρώπινη κλίμακα και δημιουργείται απλά και αθόρυβα. Πετυχαίνει την «απαλότητα» των γραμμών, την «ησυχία» των αναλογιών και την αρμονία των χρωμάτων. Αποδέχεται τον «ὕμνο στο ελάχιστο» και υποβάλλεται στη δημιουργία χώρων με τις ελάχιστες δυνατές διαστάσεις, που ικανοποιούν τις βασικές ανάγκες και συγ-

χρόνως συγκεντρώνουν όλες τις εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής των ατόμων που ζουν μέσα σ' αυτούς.

Η πόλη, ως αποτέλεσμα συλλογικών διαδικασιών και κοινωνικών ζυμώσεων στον κορμό της κοινωνίας και ως πεδίο δράσης της αρχιτεκτονικής, περιβάλλεται από μορφές και αντικείμενα που αποτυπώνουν τη δομή της και ορίζουν τους μορφοποιητικούς παράγοντες που τη σχηματίζουν [κοινωνικοί-πολιτικοί-οικονομικοί]. Ως εξελισσόμενοι οργανισμοί, μέσα στο χρόνο, τα αντικείμενα αυτά εκφράζουν τη δυναμική της πόλης και αποκρυσταλλώνουν τη φιλοσοφία της. Στην εποχή λοιπόν, όπου επικρατεί η οπτική αντίληψη, ιδιαίτερα σημαντική είναι η κατανόηση των στοιχείων εκείνων που απαρτίζουν με τη μορφή τους και ολοκληρώνουν την εικόνα της πόλης. Τα στοιχεία αυτά μεταφράζονται από τον Rossi, με τον όρο «αστικοί συντελεστές» [fatto urbano] και περιγράφουν το σύνολο των κτιριακών αντικειμένων και μη, που φέρουν στη μορφή τους, τη μορφή της πόλης. Η δυναμικότητα και η ισχύς της μορφής τους, συγκρατεί την πόλη, την ιστορία, τη μνήμη, ακόμα και το ίδιο της το

25 Κονταράτος, Σ. , Αρχιτεκτονική και παράδοση: ιδεολογίες, πρακτικές και προβλήματα στη χρήση του αρχιτεκτονικού παρελθόντος, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα ,1986 ,σελ.21

«είναι»). Απόρροια αυτής της εικόνας, είναι η αποδέσμευση της μορφής από την λειτουργία και η ενεργοποίηση της συλλογικής μνήμης της πόλης, η οποία εντυπώνεται στην υλική τους παρουσία.

Σύμφωνα με τον Marchel Poete, «ο αστικός συντελεστής δηλώνει αυτό που παρατηρούμε μέσα στην πόλη, είναι ένας δείκτης που φανερώνει κάποια συγκεκριμένη κατάσταση του οργανισμού της πόλης».²⁶ Η δύναμη ωστόσο, των συντελεστών βρίσκεται στη διαχρονικότητά τους, ή σε αυτό που ορίζει καλύτερα ο Rossi ως επιβίωση [*persistenza*], τις εκδηλώσεις εκείνες του κοινωνικού συνόλου, οι οποίες εξακολουθούν να υπάρχουν και μετά την εξαφάνιση των γενεσιουργών τους αιτιών.²⁷ Το στοιχείο της επιβίωσης, μεταφέρει λοιπόν μέσα στο χρόνο ιστορίες και μνήμες του κοινωνικού συνόλου, εκφράζοντας κοινά συναισθήματα και εμπειρίες βιωμένες στο συγκεκριμένο τόπο. Πέραν όμως του χαρακτηριστικού της «επιβίωσης», τη συλλογικότητα και την ιδιαιτερότητα της μορφής τους, η εικόνα των αστικών συντελεστών οφείλει σύμφωνα με τον Aldo Rossi, να κατέχει τη χαρακτηριστι-

εικ.12

²⁶ Rossi A, Η αρχιτεκτονική της πόλης, μτφρ. Πετρίδος Θεωτικής University Studio Press, Μιλάνο, 1985, σελ13

²⁷ Berger J., Η εικόνα και το βλέμμα, εκδόσεις Οδυσσέας, 1980, Taylor Sir Edward T. Hall, primitive culture, 2 τόμοι, 1871

κή ατομικότητα. Η ατομικότητα δηλώνει το σύνολο των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, την ιδιαιτερότητα, την προσωπικότητα θα μπορούσαμε να πούμε των αστικών συντελεστών.²⁸ Η ιδιάζουσα εικόνα τους δηλαδή, τους καθιστά διακριτούς από το περιβάλλον τους και τους μετουσιώνει από κτιριακά αντικείμενα, σε αντικείμενα τέχνης και ως τέτοια αποκτούν καλλιτεχνική αξία. Είναι κατά πως φαίνεται «κύτταρα» που απορροφούν όλα τα κοινωνικά και πολιτικά χαρακτηριστικά μιας χρονικής περιόδου και μιας περιοχής και τα αποδίδουν σε αρχιτεκτονήματα. Η μορφή που τους αποδίδεται δηλαδή μέσω της αρχιτεκτονικής πράξης, εγκλωβίζει την έννοια του locus, τη μοναδική και οικουμενική σχέση που υπάρχει ανάμεσα σε ένα συγκεκριμένο τόπο και στις κατασκευές που υπάρχουν σε αυτό τον τόπο.²⁹ Προκειμένου λοιπόν να αναγνωστεί και να κατανοηθεί ένα στοιχείο της πόλης, και κατ' επέκταση η ιστορία, οι μνήμες, η κοινωνική και η πολιτική δομή της ίδιας της πόλης, πέραν της μορφικής του ερμηνεύσης, απαιτείται η παράλληλη μελέτη του, συναρτημένη του τόπου. Η πόλη δύναται επομένως, να αναγνωστεί μέσα από

τους αστικούς συντελεστές, που εκφράζουν με τη μορφή και την ιστορία τους, τη συλλογικότητά της. Η διπλή ανάγνωση της πόλης ως ολότητας αλλά και μεμωνομένα του κάθε «μέρους» της, το οποίο την περικλείει και την περιγράφει, αποκωδικοποιεί τη δομή της και προσδιορίζει το παρελθόν της. Ωστόσο, η σύγχρονη πόλη αρνείται ως στέρεο έδαφος εξέλιξης της σύγχρονης αρχιτεκτονικής, τη μορφή των ανώνυμων χωρικών κατασκευών της και απορρίπτει το συσχετισμό της με την ανώνυμη αυτή μήτρα. Παραδίδεται στην πρωτοτυπία των μορφών, επιδιώκοντάς την συχνά ως αυταξία και πάει να ικανοποιείται πλέον από τις παραδοσιακές μορφές, που περικλείουν συλλογικά βιώματα. Η ανώνυμη διαδικασία αδυνατεί πια να λειτουργήσει και αναζητείται η «λησμονημένη ηθική του τόπου».

28 Rossi A., Η αρχιτεκτονική της πόλης, μτφρ. Πετρίδου Βασιλική, University Studio Press, Μιλάνο, 1985, σελ15

29 Ο.π σελ145

ΕΙΚ.13

ΕΙΚ.14

Η αποστασιοποίηση του ανθρώπου από τη φύση και η αποκοπή του από οτιδήποτε τον συνέδεε στο παρελθόν με τη γή, έχει ως αποτέλεσμα τη διατάραξη της εύθραυστης ισορροπίας μεταξύ ανθρώπου και περιβάλλοντος. Οι επιπόλαιες επιλογές και οι απερίσκεπτες-ασυνείδητες πρακτικές και προσεγγίσεις του ανθρώπου, ασκούν αφόρητη πλέον πίεση στο φυσικό περιβάλλον. Συναισθήματα και μνήμες που άλλοτε αποτυπώνονταν στα υλικά στοιχεία ενός χώρου, χρώματα και οσμές, είναι πλέον αναζητήσιμα στο βιώσιμο χώρο.

«Όλα συνεπώς τα στοιχεία που κάμνουν το χώρο να «μιλά», ν' «ανασαίνει», εκείνα που τον κάμνουν ζωντανό, που τον γεμίζουν με περιεχόμενο, τον κάμνουν τόπο. Η απώλεια τούτων φτιάχνει το μη-τόπο».³⁰ Ο μη-τόπος, ο ουδέτερος, ο μη ανθρωπολογικός, χαρακτήρισε την αρμοστή με το νέο πνεύμα κατοίκησής του. Βλέπουμε έτσι τα τοπία αυτά, τα «ατοπικά», που εφιαλτικά θα τα έλεγες στους καιρούς της απλότητας, να είναι οικεία, συνήθη, γνώριμά μας κι αναντικατάστατα.³¹ «Η αρχιτεκτονική του μοντερνισμού στο πλαίσιο του ορθολογισμού πριμοδό-

τησε το οπτικό έναντι του απτικού, το ανοιχτό έναντι του κλειστού, τη νήση απέναντι στην εμπειρία, τον πολιτισμό απέναντι στη φύση, τη μηχανή απέναντι στο εργαλείο».³² Αποσυνθέτοντας τις «ασήμαντες» κοινωνίες του παρελθόντος, εντοπίζονται η αυθόρμητη ομοφωνία, ο άτυπος έλεγχος και η συναισθηματικότητα που παραδόθηκαν αβίαστα και νωχελικά στην απρόσωπη και αλληλεξαρτημένη εξειδίκευση των σύγχρονων κοινωνιών. Στο βιβλίο του Ιταλού Καλβίνο, «Αόρατες πόλεις», αποτυπώνεται ακριβώς αυτή η ανησυχία και η αβεβαιότητα για το σημερινό αστικό ιστό : «Τι είναι όμως σήμερα η πόλη για μας; Σκέφτομαι ότι έγραφα κάτι σαν τελευταίο ποίημα αγάπης για τις πόλεις, τη στιγμή που γίνεται όλο και πιο δύσκολο να τις ζήσουμε. Η κρίση της πολύ μεγάλης πόλης είναι η άλλη όψη της κρίσης της φύσης». Η έννοια του μη-τόπου γίνεται πλέον ευκόλως αντιληπτή στις σύγχρονες πόλεις, οι οποίες έχουν χάσει πλέον τη νοηματοδότηση και την ταυτότητά τους.

Ο Edward Relf μιλώντας περί «τόπου» [place] και «α-τοπίας» [placelessness] ανάλογα με την αυθεντικότητα της

30 Αντώνιου Β. Καπετάνιου, "Χάνοντας τοπία, ζώντας σε μη τόπους. Το ελληνικό τοπίο : Τοπίο σμιλεμένο, της ρυτίδας και του ρόζου, τοπίο ελληνικό, greek architects [online], Φεβρουάριος 2014
31 Ο.π

32 Χατζησάββα, Δ. [22/24 Μαΐου 2014]. Ο τόπος ως επιλεκτικό τοπίο δράσης για τη σύγχρονη ελληνική αρχιτεκτονική. Συνέδριο ιστορίας της αρχιτεκτονικής, Αθήνα

χωρικής εμπειρίας, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι στη σύγχρονη εποχή παρατηρείται ο σχηματισμός συμβατικών τοπίων, εξ' αιτίας της έλλειψης ευαισθησίας προς το νόημα του τόπου.³³ Οι πόλεις βρίσκονται σε πλήρη αντίθεση με το τοπίο και σε οτιδήποτε σχετίζεται με την ιστορία τους. Η ενότητα του τοπίου καταστράφηκε, η κλίμακα ανατράπηκε, το ανάγλυφο καθαιρέθηκε ή αγνοήθηκε.³⁴ Στέκουν πλέον απρόσωπες και φαντάζουν ξένες-ανοικείες³⁵ ακόμα και για τους ανθρώπους που ζουν μέσα σε αυτές. Οι πόλεις που άλλοτε περιέκλειαν συναισθήματα και μνήμες, έχουν μετουσιωθεί σε αφιλόξενους, αδιάφορους, μη δυνάμενους να βιωθούν, χώρους. Χώρους χωρίς συνοχή, οι οποίοι έχουν αποβάλλει την ιστορία τους, επιδιώκοντας το ομολογουμένως όμορφο και λειτουργικό, μοντέρνο. Παραδοθήκαμε, με αυτό τον τρόπο, στο εφήμερο, και αποβάλλαμε αυτό που μας χαρακτηρίζει ως σύνολο και έφερε την ταυτότητά μας. Η θυελλώδης κρίση της «ανάπτυξης», υποβαθμίζει τους τόπους, και οδηγεί κατ' επέκταση στην πρόχειρη αντικατάσταση των ιδιαίτερων και αξιοσημείωτων τόπων, με ανώνυμους

χώρους και «ανταλλάξιμα» περιβάλλοντα.³⁶ Η «τεχνολογική αλαζονεία» του σύγχρονου πολιτισμού αποτυπώνεται σε κτίρια που εμφανίζονται ως αδιάφορα προς τις τοπικές συνθήκες[τη γη] ως μη λαμβάνοντα υπ' όψιν το κλίμα[ουρανό], ως ύβρης σε αυτό που μπορεί να νοηθεί ως τάξη των πραγμάτων του κόσμου. «[...]Εγκλωβίζουν τους ενοίκους τους, αδικαιολόγητα, σε τεχνητά περιβάλλοντα με πλήρως ελεγχόμενες συνθήκες αερισμού και φωτισμού, με ιδιαίτερα μεγάλο, μάλιστα, ενεργειακό και περιβαλλοντικό κόστος».³⁷ Αντιμετωπίζονται λοιπόν ως πρότυπα σπατάλης και παραλογισμού και ως τέτοια, αδυνατούν να εξασφαλίσουν τις προϋποθέσεις κατά Heidegger. Η αίσθηση της κατοίκησης ως φυσική διαδικασία, έδωσε τη θέση της στη ψυχρή αποτίμηση της αποτελεσματικότητας του εργαλείου, της μηχανής κατοίκησης και ως εκ τούτου στην αποστασιοποίηση του ανθρώπου από την κατοικία. Ωστόσο ακόμα και αν οι κατοικίες, μπορούν πια σήμερα να εξασφαλίσουν όλες τις προϋποθέσεις για να είναι λειτουργικές και άνετες, αυτό δεν εγγυάται ότι θα συμβεί κατόι-

33 Seamon D. & Sowers J., Place and Placelessness_Edward Relf , στο: P.Hubbard, R. Kitchen & G. Vallentine (eds.), Key Texts in Human Geography, Sage publications, London, 2008,σελ.46

34 Αντώνιου Β. Καπετάνιου, "Χάνοντας τοπία, ζώντας σε μη τόπους. Το ελληνικό τοπίο : Τοπίο σμιλευμένο, της ρυτίδας και του ρόζου, τοπίο ελληνικό, greek architects [online], Φεβρουάριος 2014

35 «[Στην πραγματικότητα αυτό το ανοίκειο δεν είναι κάτι νέο ή ξένο αλλά κάτι παλαιόθεν οικείο στην ψυχική ζωή που η απώθηση αποξένωσε από αυτήν]. Sigmund Freud

36 Seamon D. & Sowers J., Place and Placelessness_Edward Relf , στο: P.Hubbard, R. Kitchen & G. Vallentine (eds.), Key Texts in Human Geography, Sage publications, London, 2008,σελ 48

37 Λέφας Π., Αρχιτεκτονική και κατοίκηση από τον Heidegger στον Koolhaas, Πλέθρον, Αθήνα, 2008,σελ 73

ρηση. Η καταδυνάστευση της αρχιτεκτονικής από την τεχνολογία υπονομεύει την αρχιτεκτονική με τον ίδιο τρόπο που η εργαλειακή πλέον χρήση της κατοικία υπονομεύει την κατοίκηση. Γίνεται λοιπόν αντιληπτό, ότι η αρχιτεκτονική σήμερα έχει χάσει την κοινωνική της υπόσταση, και υπηρετεί τεχνοκρατικές και καταναλωτικές ανάγκες. Η τεχνολογική εξέλιξη και η εξειδίκευση έχουν συμβάλει στον αποπροσανατολισμό της και ως εκ τούτου οδηγούν σε έτοιμες, τυποποιημένες κατασκευαστικές λύσεις, όπου η κατοίκηση χάνει το νόημα της και η ποιότητα ζωής των κατοίκων υποβαθμίζεται προκειμένου να ικανοποιηθεί μια άκαρπη συνοίκηση. Τα άλλοτε χαρακτηριζόμενα για την απλότητά τους τοπία, τα πλήρη στην ολότητά τους, υποκαταστάθηκαν από τοπία ασταθή, ανισόρροπα, σύνθετα, ανάρμοστα στη φύση του τόπου, ασύμβατα με το πνεύμα του.³⁸ Έτσι διαμορφώνονται χώροι χωρίς συνοχή, απαλλαγμένοι από ιστορικές μνήμες, που αδυνατούν να διεγείρουν συναισθήματα και χαρακτηρίζονται από την έλλειψη επικοινωνίας του ανθρώπου με τον τόπο του. Ο «τόπος» βέβαια, συνδέθηκε με τον «χαρακτήρα» και ο «χα-

ρακτήρα» και ο «χαρακτήρας» ταυτίστηκε με ορισμένα στοιχεία, φυσικά ή τεχνητά, που παροτρύνουν τους ανθρώπους να δημιουργήσουν δεσμούς μεταξύ τους και με το περιβάλλον τους. Έτσι ο «τόπος» έγινε συνώνυμος με τους ανθρώπινους δεσμούς.³⁹ Εφόσον αποδεχτούμε λοιπόν, την αμφίδρομη σχέση ανθρώπινης δραστηριότητας-περιβάλλοντος, ερχόμαστε αντιμέτωποι όχι μόνο με την αδυναμία προσδιορισμού αρχιτεκτονικής ταυτότητας, αλλά και με την ανάγκη για εσωτερική ταυτότητα του καθενός. Όμως «ταυτότητα» είναι η συνείδηση της ενότητας, λέει ο Φερνάν Μπρωντέλ, επισημαίνει δηλαδή και την έννοια της συλλογικότητας. Επομένως, η κρίση ταυτότητας στη σημερινή εποχή, όπου ο άνθρωπος ενστερνίζεται παθητικά τη νέα μη ανθρωπολογική διάσταση του χώρου, τη μηχανική και μη αισθητή, τείνει στη απώλεια της συλλογικής ταυτότητας και κατ' επέκταση στη διάσπαση του κοινωνικού ιστού, με φαινόμενα ατομισμού και αποξένωσης. Οι ανθρώπινες σχέσεις αλληλεγγύης συρρικνώνονται σε αυτές της οικογένειας, η γειτονιά στη γειτονιά εχάθη και ο α-

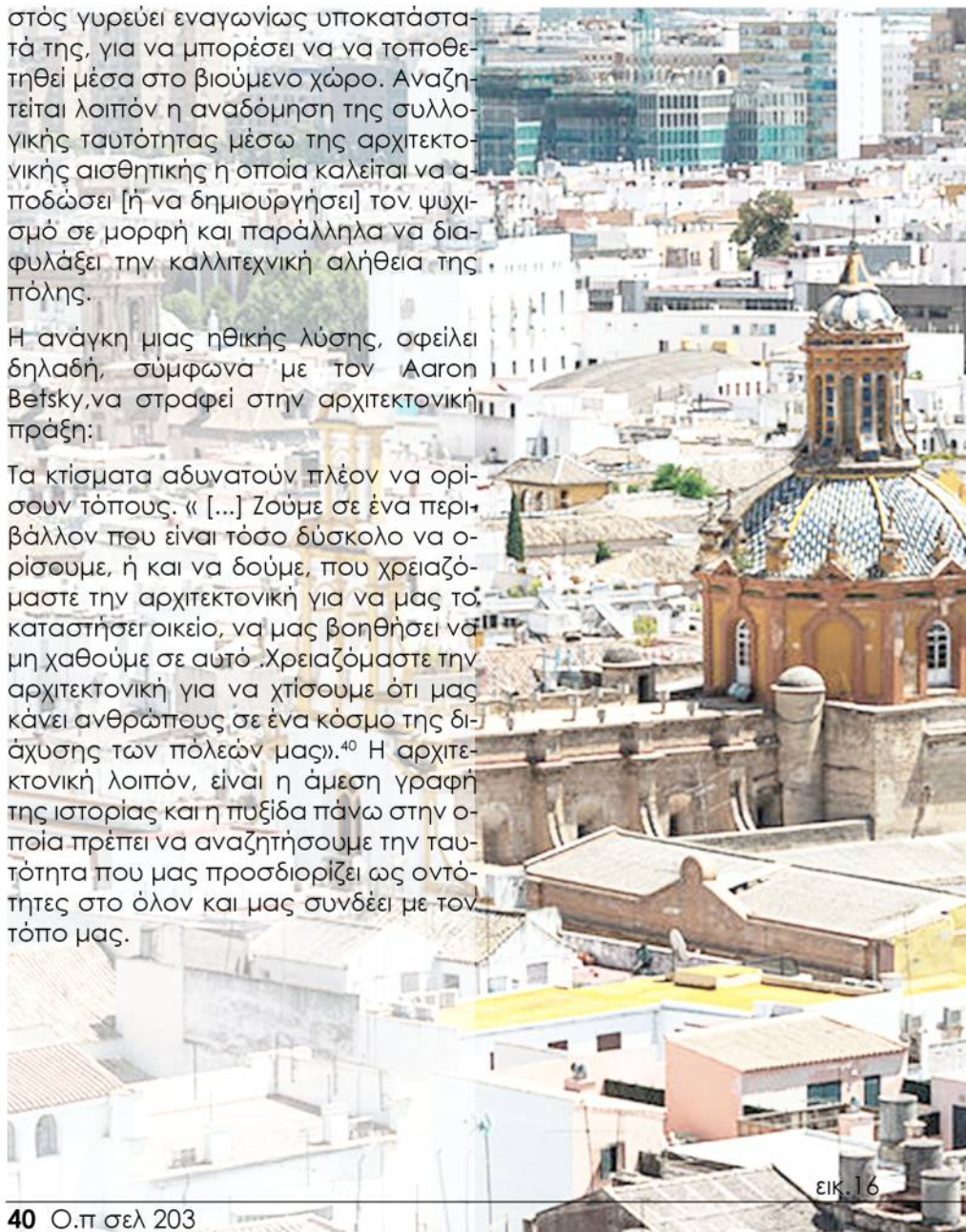
38 Αντώνιου Β. Καπετάνιου, "Χάνοντας τοπία, ζώντας σε μη τόπους. Το ελληνικό τοπίο : Τοπίο σμιλευμένο, της ρυτίδας και του ρόζου, τοπίο ελληνικό, greek architects [online]. Φεβρουάριος 2014

39 Λέφας Π., Αρχιτεκτονική και κατοίκηση από τον Heidegger στον Koolhaas, Πλέθρον, Αθήνα, 2008, σελ 205

στός γυρεύει εναγωνίως υποκατάστατά της, για να μπορέσει να να τοποθετηθεί μέσα στο βιούμενο χώρο. Αναζητείται λοιπόν η αναδόμηση της συλλογικής ταυτότητας μέσω της αρχιτεκτονικής αισθητικής η οποία καλείται να αποδώσει [ή να δημιουργήσει] τον ψυχισμό σε μορφή και παράλληλα να διαφυλάξει την καλλιτεχνική αλήθεια της πόλης.

Η ανάγκη μιας ηθικής λύσης, οφείλει δηλαδή, σύμφωνα με τον Aaron Betsky, να στραφεί στην αρχιτεκτονική πράξη:

Τα κτίσματα αδυνατούν πλέον να ορίσουν τόπους. «[...] Ζούμε σε ένα περιβάλλον που είναι τόσο δύσκολο να ορίσουμε, ή και να δούμε, που χρειαζόμαστε την αρχιτεκτονική για να μας το καταστήσει οικείο, να μας βοηθήσει να μη χαθούμε σε αυτό. Χρειαζόμαστε την αρχιτεκτονική για να χτίσουμε ότι μας κάνει ανθρώπους σε ένα κόσμο της διάχυσης των πόλεων μας».⁴⁰ Η αρχιτεκτονική λοιπόν, είναι η άμεση γραφή της ιστορίας και η πυξίδα πάνω στην οποία πρέπει να αναζητήσουμε την ταυτότητα που μας προσδιορίζει ως οντότητες στο όλον και μας συνδέει με τον τόπο μας.

κριτικός τοπικισμός

Αυτά που μοιάζουν με διαφορές [χαρακτήρα] ανάμεσα σε έθνη, είναι πολύ περισσότερο, από ό,τι νομίζαμε ως τώρα, διαφορές ανάμεσα σε πολιτιστικά επίπεδα [...]Γι' αυτό, κάθε επιχείρημα που βασίζεται στον εθνικό χαρακτήρα είναι ελάχιστα δεσμευτικό για όποιον μοχθεί για την αναδημιουργία των πεποιθήσεων, δηλαδή για την κουλτούρα. Γιατί όταν ένας λαός προχωράει και μεγαλώνει, σπάζει κάθε φορά τη ζώνη [το πλαίσιο] που του έδινε ως τότε την εθνική του όψη. Αν όμως στέκει, μαραζώνει και ένα νέο πλαίσιο του περικλείει την ψυχή. Αν λοιπόν ένας λαός έχει πολλά σταθερά [στοιχεία], τότε αυτό είναι απόδειξη πως θέλει να πετρώσει και να γίνει ολότελα μνημείο.

F. Nietzsche

ΕΙΚ.17

Όλες οι κουτλούρες, σύμφωνα με τον Πικιώνη, έχουν μια κοινή και αιώνια βάση, όπου τα πάντα είναι διαφορετικές εκφράσεις του ιδίου. Έτσι, κάνοντας λόγο για ένα διεθνές παραδοσιακό, αντιμετωπίζει την παγκόσμια παράδοση ωςάν κάτι ενιαίο, που υπακούει στις «αΐδιες» αρχές, θεωρώντας πως οι διαφορές που υπάρχουν προκύπτουν από τη διαφορετική επεξεργασία, τους κοινωνικούς και περιβαλλοντικούς παράγοντες ανά τόπο. Και όμως, η σύζευξη των λαών και η απεμπλοκή των μεταξύ τους συνόρων, λειτουργεί ορισμένες φορές ως φθοροποιός παράγοντας στα πολιτιστικά στοιχεία κάθε τόπου. Η διεθνοποίηση ως ένας ενιαίος παγκόσμιος πολιτισμός, τείνει στην ομογενοποίηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών κάθε κουλτούρας, προβάλλοντας το «οικουμενικό» έναντι του «τοπικού».

Οι λαοί, τρωτοί στη διπολικότητα του χαρακτήρα της, στέκουν αδύναμοι να διαχειριστούν τη νέα αυτή πραγματικότητα και χάνουν τις ισορροπίες. Ορμώμενοι στο δρόμο του εκσυγχρονισμού, αποδέχονται άκριτα και παθητικά τις ξένες επιδράσεις και αποβάλουν όλα τα πολιτιστικά χαρακτηριστι-

κά του παρελθόντος τους, με κίνδυνο να χάσουν τη ταυτότητα και την αυθεντικότητά τους.

Δεδομένης της διαλεκτικής σχέσης που αναπτύσσεται μεταξύ οικουμενικότητας και τοπικής κουλτούρας, ο Paul Ricoeur, αναφέρεται ακριβώς σε αυτό το δίπολο, όπου «από τη μια το έθνος πρέπει να ριζώσει στο έδαφος του παρελθόντος του, να σφυρηλατήσει ένα εθνικό πνεύμα και να προβάλει την πνευματική και πολιτιστική του ταυτότητα στο πρόσωπο του αποικιοκράτη, και από την άλλη, για να μπορέσει να συμμετάσχει στον σύγχρονο πολιτισμό, είναι ταυτόχρονα απαραίτητο να συμμαριστεί τον επισημονικό, τεχνικό και πολιτικό ορθολογισμό, κάτι που συχνά απαιτεί την καθαρή και πλήρη εγκατάλειψη ολόκληρου του πολιτικού παρελθόντος του».⁴¹ «Πώς μπορεί λοιπόν, μια κουλτούρα να είναι σύγχρονη και παράλληλα να επιστρέφει στις ρίζες; πώς μπορεί να αναβιώσει ένα παλιό, αδρανοποιημένο πολιτισμό, συμμετέχοντας ταυτόχρονα σε έναν διεθνή πολιτισμό»;⁴² Ο «κριτικός τοπικισμός» ως μια αρχιτεκτονική προσέγγιση αποκεντρωτικής συνείδησης, επιχειρεί-

⁴¹ Frampton K. Μοντέρνα αρχιτεκτονική: ιστορία και κριτική, Paul Ricoeur_ universal civilization and national cultures, μτφρ: Ανδρουλάκης Θ., Παγκάλου Μ., Θεμέλιο, Αθήνα, 2009, σελ 277

⁴² Ο.π σελ 277

ρεί να εκφράσει τα συναισθήματα, τις κοινωνικές αξίες και την ιδιαίτερη κουλτούρα ενός τόπου, στον κορμό μιας ενσυνείδητης διεθνιστικής πρακτικής. Συλλέγοντας τα ιδιαίτερα στοιχεία του εκάστοτε τόπου και επαναπροσδιορίζοντάς τα σε ένα νέο πλαίσιο, δημιουργεί τόπους σύγχρονους, που εκφράζουν το «genius loci» και προσφέρουν παράλληλα νέες χωρικές εμπειρίες.

Χωρίς την αυθαίρετη αποτύπωση τοπικών μορφών και σχέσεων, αλλά με αποσπασματική και εναλλακτική αναδιατύπωση της υφιστάμενης πραγματικότητας, προσπαθεί να διαχειριστεί την απουσία τοπικής αναφοράς και την έλλειψη ταυτότητας στη σύγχρονη αρχιτεκτονική. Πρόκειται δηλαδή, «για την έκφραση μιας περιοχής που είναι απόλυτα συντονισμένη με τη σκέψη της εποχής».⁴³ «Το σύγχρονο, ωστόσο, στηρίζεται στο βάθος των αιώνων» σύμφωνα με τον Louis Carre . Η στροφή πολλές φορές στην ίδια την παράδοση του κάθε λαού, δεν είναι δείγμα στείρου εθνικισμού ή προγονολατρείας, αλλά αντίθετα είναι χαρακτηριστικό ενός διεθνισμού που στοχεύει στην οικουμενικότητα μέσα από την αναγνώριση των τοπικών στοιχείων και της κουλτούρας

κάθε τόπου. Πολλές φορές, «υπάρχει η ανάγκη να κοιτάξουμε πίσω για να δούμε μπροστά».⁴⁴ Διότι καμιά τοπική ή εθνική κουλτούρα δεν είναι γνήσια. Η εσωτερική τους συνοχή και φυσιογνωμία αναπτύχθηκε στη βάση αλληλεπίδρασης με άλλους λαούς και πολιτισμούς. Επομένως οι τοπικές κουλτούρες δεν πρέπει να θεωρούνται ως κάτι δεδομένο και σχετικά αμετάβλητο, αλλά πρέπει να αποτελούν σύμφωνα με τον Paul Ricoeur «τις τοπικά προσανατολισμένες εκδηλώσεις μιας παγκόσμιας κουλτούρας».

Ο διατυπωμένος λοιπόν από τον Α. Τζώνης και L. Lefaivre όρος, «κριτικός τοπικισμός» δεν αναφέρεται βέβαια, στην συγκρότηση μιας τοπικής «κριτικής» ενάντια σε μια «παγκόσμια κουλτούρα». Απευθύνεται στον «κριτικό» παράγοντα, ως «ικανότητα συμπίκνωσης του πολιτισμικού ιδιώματος ενός τόπου, και ταυτόχρονα ως επανερμηνεία των έξωθεν πολιτισμικών επιρροών. Μιας ερμηνείας ωστόσο που έχει ορίζοντα την ταυτότητα και όχι τη ριζική ετερότητα».⁴⁵ Διέπεται δηλαδή, από τις αρχές του εκσυγχρονισμού και αντιμετωπίζει κριτικά την «τοπική» παράδοση. Η έννοια ωστόσο

43 Frampton K., Μοντέρνα αρχιτεκτονική: ιστορία και κριτική, Paul Ricoeur_ universal civilization and national cultures, μτφρ : Ανδρουλάκης Θ., Παγκάλου Μ., Θεμέλιο, Αθήνα, 2009, σελ 282-283

44 2η Διεθνής Έκθεση Αρχιτεκτονικής-Μπιενάλε Βενετίας 2010. Κιβωτός, Παλιοί σπόροι για νέες καλλιέργειες. Επιτρ.-Επιμελ.: Γιαννίση Φ., Κοτιώνης Ζ. Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής αλλαγής, Πανεπιστημιακές εκδ. Θεσσαλίας, 2010, σελ 20

45 Χατζησάββα Δ. , Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές: σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα, διδακτορική διατριβή στο τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Α.Π.Θ., 2009, σελ 101

του «τοπικού», δεν αφορά τον εθνικισμό. Αντίθετα αναφέρεται στο χειρισμό των στοιχείων και ιδιαιτεροτήτων κάθε τόπου, μέσω της επαναδιατύπωσής τους, σύμφωνα με τις συνθήκες μιας ενιαίας οικουμενικής κουλτούρας. Ο κριτικός τοπικισμός, θεωρεί λοιπόν ότι το τοπικό δεν εναντιώνεται απαραίτητα στο διεθνικό, και ότι δεν είναι αδύνατη η προσάρτηση των αξιών της οικουμενικής κουλτούρας με τρόπο φυσικό, στην τοπική παράδοση. Οι αρχιτεκτονικές προσεγγίσεις σχεδιασμού, ανταποκρινόμενες στις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες ενός τόπου, χωρίς ωστόσο να στέκουν ανεπηρέαστες από τη διεθνή τάση ομοιογενοποίησης, δημιουργούν τις συνθήκες ανάπτυξης μιας αρχιτεκτονικής η οποία βασίζεται στην κληρονομιά της τεκτονικής παράδοσης και έρχεται ταυτόχρονα σε ρήξη με το παρελθόν της, προσφέροντας νέες μορφές και χωρικές εμπειρίες. Παράλληλα στον κορμό μιας αρχιτεκτονικής με κοινωνικές διαστάσεις, το κτίριο δεν αντιμετωπίζεται πλέον ως ένα αυτόνομο αυτοαναφορικό αντικείμενο, αλλά συσχετίζεται με το άμεσο περιβάλλον του. Το μεμωνομένο κτίριο καθορίζεται με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά

στοιχεία κάθε τόπου και ταυτόχρονα, ο κάθε τόπος χτίζεται και προσδιορίζεται με βάση την τοποθέτηση του κτιρίου στο χώρο. Ο κριτικός τοπικισμός δεν δίνει λοιπόν, έμφαση στο κτίριο ως ελεύθερο αντικείμενο, αλλά στο ζωτικό χώρο που αυτό δημιουργεί. Επομένως, φαντάζει παράδοξος ο διαχωρισμός του κτιρίου από το περιβάλλον του. Οι σχεδιαστικές προσεγγίσεις που αναπτύσσονται στις αρχές του «κριτικού τοπικισμού», κάνουν λόγο για μια αρχιτεκτονική που λειτουργεί συμπληρωματικά και όχι σε αντίφαση με τη διεθνή έκφραση, επιδιώκοντας το νέο μέσα από τη νοηματική συνέχεια με το ήδη υπάρχον. Είναι ένας τοπικισμός που εξελίσσεται από μια εσωτερική κριτική που κατευθύνεται στον ίδιο τον τοπικισμό.⁴⁶ Πρόκειται, δηλαδή, για έναν «επιδιορθωτικό αυτοκριτικό τοπικισμό» που ωστόσο συνεχίζει να δίνει έμφαση σε αυτό που προϋπάρχει, στη νοητική συνέχεια έστω και με κριτική απόσταση».⁴⁷ Ο «κριτικός τοπικισμός» λοιπόν, δεν περιορίζεται στην οπτική ανάγνωση των στοιχείων ενός τόπου, αλλά δίνει έμφαση στον αιπτικό του χαρακτήρα, στις συμπληρωματικές αισθήσεις, τις οσμές, τους ήχους

46 Ο.π σελ104

47 Ο.π σελ104

εικ.18

την αφή, την αισθαντικότητα. Ο τρόπος, με τον οποίο ωστόσο, επιλέγει να επαναδιατυπώσει τα τοπικά στοιχεία ενός τόπου, δεν είναι ο συνήθης. Εν αντιθέσει με προηγούμενους τοπικισμούς, όπου προβάλλεται το στοιχείο της οικειότητας για την κατασκευή σκηνογραφικών συνόλων, προκειμένου να προκαλέσει τη συμπάθεια και τη συγγένεια του υποκειμένου, ο κριτικός τοπικισμός ανακαλεί με τρόπο παράξενο και ανοίκειο, στοιχεία, «ικανά να δράσουν ως υπόβαρα φυσικά και νοητικά, για να προσδιορίσουν έναν τόπο».

Ως εκ τούτου, «αυτή η αποοικειοποίηση, συνιστάται στη δημιουργική αποσύνθεση και επανασύνθεση στοιχείων»⁴⁸ και κατ' επέκταση στη συνεχή σταθερή ανανέωση της παράδοσης. Η διάσπαση των ορίων που θέτει η παράδοση και η ικανότητα διαμόρφωσης ζωντανών μορφών τοπικής κουλτούρας υιοθετώντας παράλληλα τις ξένες επιδράσεις, για τον Paul Ricoeur αποτελούν, βασικές προϋποθέσεις διατήρησης οποιασδήποτε αυθεντικής κουλτούρας στο μέλλον. Ο «κριτικός τοπικισμός» αποτελεί την «αντίσταση στην ολοκληρωτική απορρόφηση της αρχιτεκτονικής από την παγκόσμια προ-

στακτική της παραγωγής και της κατανάλωσης, υπέρ μιας ιδιοσυγκρασιακής αρχιτεκτονικής».⁴⁹ Είναι η αποκατάσταση αυτής της συνοχής της ταυτότητας ενός τόπου, που έχει χαθεί ή διαβρωθεί μέσα στη διαδικασία του εκσυγχρονισμού και χρήζει επαναδιατύπωσης μέσω της ώσμωσης του «τοπικού» με το «οικουμενικό». Διότι «μια οικουμενική υβριδική κουλτούρα, δεν μπορεί να καρποφορήσει, όσο προοδευτική και αν είναι, αν δεν είναι συγχρόνως βαθιά ριζωμένη και συνδεδεμένη με τις επιδράσεις που καθορίζονται από τη διαδικασία εξέλιξης του πολιτισμού».⁵⁰

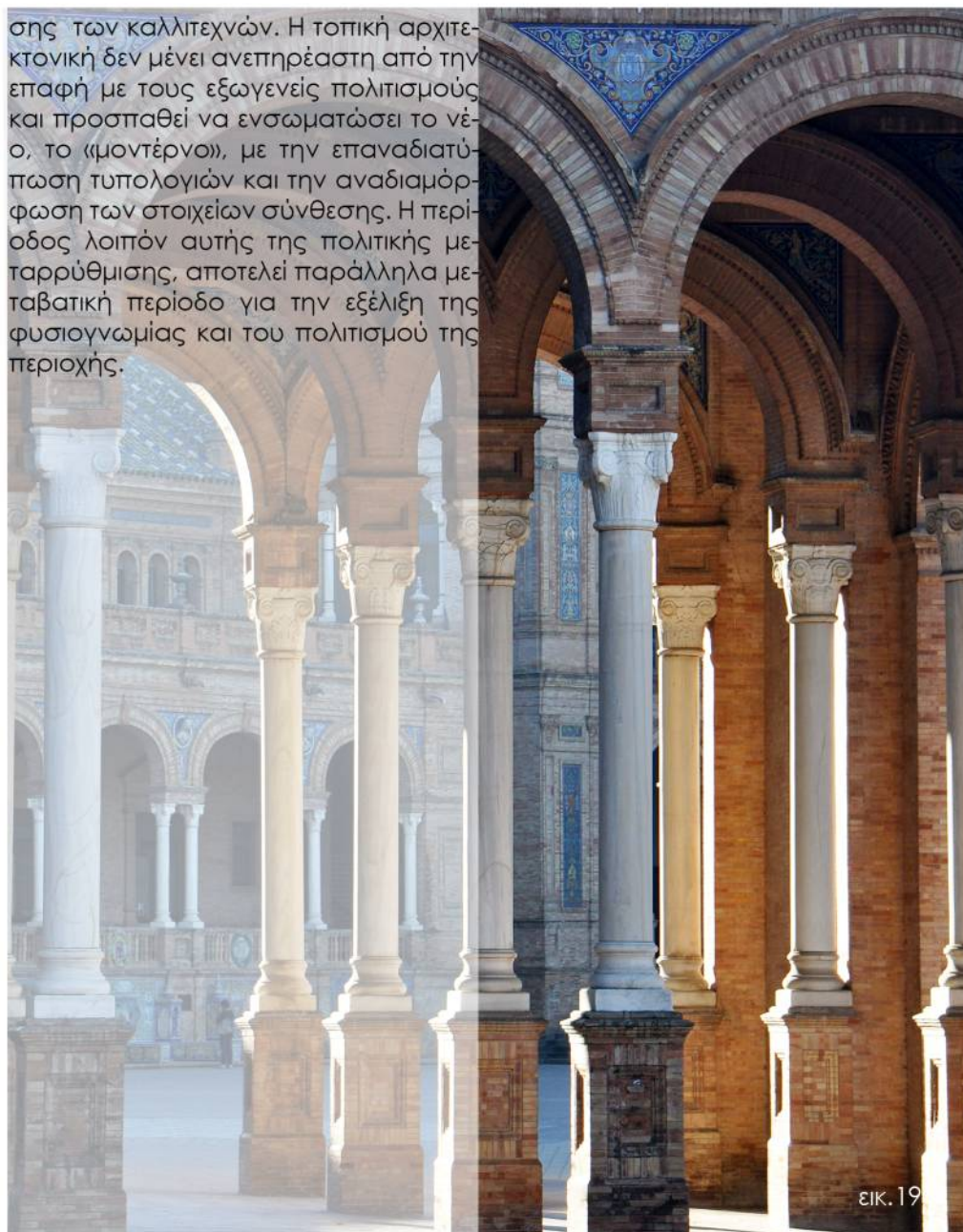
Η περίοδος μετά την πτώση της δικτατορίας του Φράνκο το 1975 [transición esrañola], θα αποτελέσει μια εποχή ιδιαίτερα σημαντική για την Ανδαλουσία όσον αφορά τον επαναπροσδιορισμό της τοπικής κουλτούρας και της αρχιτεκτονικής της. Σύμφωνα με τον Antonio Gala, η δικτατορία είναι θωρακισμένη επειδή πρέπει να κερδίσει. Η δημοκρατία όμως παρυσιάζεται γυμνή επειδή πρέπει να πείσει. Το άνοιγμα της δημοκρατικής Ανδαλουσίας προς τα έξω, αποτελεί μια περίοδο εκφραστικής αναζήτη-

48 Ο.π σελ104

49 Ο.π σελ101

50 Frampton K. Μοντέρνα αρχιτεκτονική: ιστορία και κριτική, Paul Ricoeur_ universal civilization and national cultures, μτφρ : Ανδρουλάκης Θ., Παγκάλου Μ., Θεμέλιο, Αθήνα, 2009, σελ 277-288

σης των καλλιτεχνών. Η τοπική αρχιτεκτονική δεν μένει ανεπηρέαστη από την επαφή με τους εξωγενείς πολιτισμούς και προσπαθεί να ενσωματώσει το νέο, το «μοντέρνο», με την επαναδιατύπωση τυπολογιών και την αναδιαμόρφωση των στοιχείων σύνθεσης. Η περίοδος λοιπόν αυτής της πολιτικής μεταρρύθμισης, αποτελεί παράλληλα μεταβατική περίοδο για την εξέλιξη της φυσιογνωμίας και του πολιτισμού της περιοχής.

ΕΙΚ. 19

III- lo andaluz

με βάση την ιεράρχηση των χώρων

«Son esas calles que milagrosamente llevan siglos de vida intensa, sin que el volumen de su pasado las haya envejecido; son viejas y no lo parecen; sin que se les haya olvidado nada, viven una vida actual febril y auténtica, vibrando con la inquietud de todas las horas; en cada generación se renuevan de manera invisible y naturalísima».

Manuel Chaves Nogales

«Είναι αυτοί οι δρόμοι που ως εκ θαύματος φέρουν αιώνες έντονης ζωής, χωρίς ο όγκος του παρελθόντος τους να γερνάει ' είναι παλιοί και δε μοιάζουν ' χωρίς να έχουν ξεχάσει τίποτα, ζουν μια τρέχουσα ζωή πυρετώδη και αυθεντική, δονόμενη με την ανησυχία όλων των ωρών ' σε κάθε γενιά ανανεώνονται με έναν αόρατο και φυσικό τρόπο.»

τύπος εγκατάστασης

Και όμως η πολιτιστική δυναμική αυτής της περιοχής, ονόματι Ανδαλουσία, ήταν ακριβώς η αποδοχή και αφομοίωση των έξωθεν επιρροών, σε μια κουλουράρα συνεχώς εναλλασσόμενη και εν εξελίξει. Μέσα από το βίωμα και την επαφή με άλλους πολιτισμούς [εβραϊκός, χριστιανικός, ισλαμικός], εφάρμοσε πρακτικές υβριδισμού και όχι αντικατάστασης, διαμορφώνοντας τη φυσιογνωμία της και διατηρώντας την ταυτότητά της ζωντανή. Η Ανδαλουσία ποτέ δεν χρειάστηκε να επιβεβαιώσει την παρουσία της αρνούμενη το ξένο.

Δεδομένου της ώσμωσης διαφορετικών πολιτιστικών αξιών στην περιοχή και της ιδιαιτερότητας των χαρακτηριστικών τους, παρουσιάζει σημαντική συνθετική και μορφολογική ποικιλία στο επίπεδο της ανώνυμης παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Παράλληλα, αυτή η μορφολογική συσσώρευση «αντανακλά την εσωτερική ποικιλομορφία της κοινωνικής και οικονομικής δομής της Ανδαλουσίας»,⁵¹ και ως εκ τούτου αντιπροσωπεύει την αρχιτεκτονική α-

νάπτυξη τόσο της εργατικής τάξης όσο και της τάξης των μεγαλογαιοκτημόνων. Η ιδιαίτερη φυσιογνωμία του τόπου λοιπόν, δεν αποτελεί σύγχρονη τοποθέτηση αλλά συνθήκη, που προέρχεται από τη σταθερή ανανέωση της παράδοσης μέσα στο χρόνο, με αποτέλεσμα να καθίσταται αδύνατη η περιγραφή όλης της περιοχής στη βάση μιας μόνο τυπολογίας. Γι' αυτό το λόγο, αναζητούνται οι σταθερές οι οποίες μέσω της πολιτιστικής τους αξίας, της αισθητικής τους ποιότητας, και του περιβαλλοντικού και εθνογραφικού τους πλούτου, διαμορφώνουν συγκεκριμένα μοντέλα κατοίκησης στην εκτεταμένη χρονικά, εγγραφή στο τοπίο της Ανδαλουσίας.

Η Casa-Patio, λοιπόν αποτελεί τον κύριο τύπο εγκατάστασης στην περιοχή της Ανδαλουσίας, και τη βάση πάνω στην οποία εξελίχθηκαν οι ακόλουθοι τύποι κατοίκησης. Αναφέρεται σε ένα οικιστικό μοντέλο, το οποίο συμπυκνώνει το πλέγμα των αναγκών της μεμονωμένης κατοίκησης [κατοικία

⁵¹ Agudo Torrico J., *Apuntes sobre la vivienda tradicional en la provincia de Sevilla*, Narria: Estudios de artes y costumbres populares, εκδ.: Universidad Autónoma de Madrid, Núm. 85-88, 1999, σελ1-9

ως μονάδα], εκφρασμένων με καθαρότητα στις γραμμές και στοιχειώδη σχήματα. Τα ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά και οι κλιματολογικές συνθήκες της περιοχής, ουσιαστικά ευνοούν τις συνθήκες ενός υπαίθριου βίου και κατ' επέκταση αποτελούν το φυσικό υπόστρωμα της διαμόρφωσης της κατοικίας με αίθριο, η οποία κινείται στην ίδια φιλοσοφία με τη ρωμαϊκή κατοικία [domus romana] και τα αραβικά riad.⁵²

Ανεξάρτητα της κοινωνικής τάξης του ιδιοκτήτη, η κατοικία περιγράφεται από ένα εσωτερικό αίθριο[patio] το οποίο τοποθετείται συνήθως στο κεντρικό τμήμα του οικοπέδου και αποτελεί κορμό οργάνωσης και ανάπτυξης της κατοικίας. Το αίθριο οριοθετείται από διαδρόμους με τη μορφή στοάς στις δύο ή τέσσερις πλευρές του και μέσω αυτών των διφορούμενων - μεταβλητών χώρων γίνεται πρόσβαση στο εσωτερικό των διαμερισμάτων. Η ομαλή αυτή μετάβαση από τον ανοιχτό, στους κλειστούς χώρους της κατοικίας μέσω των περιμετρικών στοών, δίνουν την αίσθηση της διείσδυσης της φύσης στο εσωτερικό του κτιρίου και την εντύπωση μιας νοητής συνέχειας του

εσωτερικού προς τα έξω. Η ανάπτυξη ωστόσο της Casa Patio πραγματοποιείται κυρίως σε δύο επίπεδα και έχει το χαρακτήρα του διπλού σπιτιού [casa doble], λόγω της εναλλακτικής χρήσης των επιπέδων από την οικογένεια, η οποία επιλέγει τη χρήση διαμερισμάτων του ισόγειου κατά τη θερινή περίοδο λόγω των ευνοϊκών συνθηκών αερισμού και αντίστοιχα δωμάτια του πάνω ορόφου τους χειμερινούς μήνες.

Παράλληλα κοινό χαρακτηριστικό της τυπολογίας είναι ότι το σύνολο των δωματίων της κατοικίας δεν καθορίζεται από μεμονωμένη χρήση. Αντιθέτως ένας χώρος συνηθίζεται να χρησιμοποιείται με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, με ίσως την μοναδική λειτουργική εξειδίκευση να είναι αυτή των υπνοδωματίων. Στο επίπεδο του ισόγειου, ανάμεσα στο αίθριο και το όριο του δρόμου, διαμορφώνεται ένας ενδιάμεσος χώρος εισόδου, με τη μορφή προθαλάμου [zaguan], με τη μία πόρτα να ανοίγει στο αίθριο και την άλλη στο δρόμο. Ο χώρος αυτός, λειτουργεί ως χώρος στάσης και εξομαλύνει το πέρασμα από το δημόσιο στο ιδιωτικό της κατοικίας. Μερικές

φορές λόγω έλλειψης χώρου, ο προθάλαμος μειώνει τις διαστάσεις του και επιλύεται με ένα στενό διάδρομο που οδηγεί μέχρι το αίθριο. Σε σχετικά κοντινή απόσταση με την είσοδο, τοποθετείται και η σκάλα, η οποία ως κατακόρυφος άξονας κίνησης, οδηγεί στα δωμάτια του επάνω επιπέδου. Η απορρόφηση ωστόσο αυτού του τύπου από διαφορετικά κοινωνικά στρώματα παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον ως προς την αλληλεξάρτηση[αναλογία, μιμήσεις, αντιθέσεις] μεταξύ των τυπολογιών, καθώς ανάλογα της κοινωνικής θέσης του ιδιοκτήτη υπάρχει διαφοροποίηση στις διαστάσεις και στους χώρους της κατοικίας. Η σχεδιασμένη ωστόσο κίνηση και στάση, η συγκέντρωση και η απομόνωση, η οπτικοακουστική σχέση με τον περιβάλλοντα χώρο, καθώς και η έμφαση στην οργάνωση της κατοικίας ως προς το αίθριο, συνθέτουν τα χαρακτηριστικά της Casa Patio, ως μονάδα κατοικίας η οποία είναι προσαρμοσμένη στις ανάγκες της εκάστοτε οικογένειας. Η οργάνωση επίσης, και κατανομή των διαφορετικών χώρων της κατοικίας, ανάλογα του προσανατολισμού του ηλίου καθώς και ο σχεδιασμός του αίθριου έτσι ώστε να επιτραπεί ο φυσικός φωτισμός και η ρύθμιση του αερισμού στο εσωτερικό, κάνουν λόγο για έναν τύπο κατοίκησης σχεδιασμένο στη βάση των βιοκλιματικών αρχών.

ΕΙΚ. 21

ΕΙΚ. 22

ΕΙΚ. 23

Όμως « el ideal andaluz es, pues amor, amor en su máxima expresión al ser humano[...]» ⁵²

Όμως το ιδανικό ανδαλουσιανό ιδεώδες, είναι λοιπόν αγάπη, αγάπη στη μέγιστη έκφρασή της για τον άνθρωπο.

ΕΙΚ.24

⁵² Jyan Alvarez-Osorio y Barrau „Del ideal andaluz, el correo de Andalucía. [14 Ιουνίου], 1979, σελ.35

Ως εκ τούτου, η αρχιτεκτονική που διαμορφώνεται στρέφεται στον άνθρωπο και στο σύστημα σχέσεων που αναπτύσσει μέσω της κατοίκησής του. Η κατοικία δεν αντιμετωπίζεται ως ένα αυτοδύναμο κοινωνικό κύτταρο αλλά προβάλλει ένα χαρακτήρα συνοχής και συλλογικής ταυτότητας. «Η ταυτότητα των κατοίκων της Ανδαλουσίας έχει παραδοσιακά μια ισχυρή κοινωνική συνιστώσα, αυτή της φτώχειας μέσα σε μια διχασμένη και διπλή κοινωνία»⁵³ στην οποία είναι ιδιαίτερα σημαντική η παρουσία της εργατικής τάξης. Στο πλαίσιο αυτής της κοινωνικής ανισοροπίας, και στη βάση της τυπολογίας της Casa Patio, διαμορφώνεται ένα οικιστικό μοντέλο συλλογικής κατοίκησης, που ονομάζεται Corral de Vecinos [ή Casa de Corral] και αντιπροσωπεύει ένα τύπο «κοινής πολυκατοίκησης».

Σύμφωνα με τον Morales Padrón, η μεγάλη διάδοση αυτού του αρχιτεκτονικού οικιστικού μοντέλου, ιδιαίτερα στην περιοχή της Σεβίλλης, «δεν εμφανίζεται ως λύση άμεσης ανάγκης σε μια απρόβλεπτη υπερβολική ανάπτυξη του πληθυσμού σε συνδυασμό με την έλλειψη ελεύθερου χώρου, αλλά στο

γεγονός ότι τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα επιλέγουν το συγκεκριμένο μοντέλο κατοίκησης ως καλύτερη επιλογή για την κοινωνικοποίηση των οικογενειών»⁵⁴ δίνοντας προτεραιότητα στην ενίσχυση του χαρακτήρα γειτονιάς, δημιουργώντας μια μικροκοινωνία, με υψηλή δέσμευση για τη ζωή και τα κοινωνικά συναισθήματα.

Κατά συνέπεια το Corral είναι ένας αρχιτεκτονικός τύπος, που απευθύνεται στον άνθρωπο και δομείται στη βάση ενθάρρυνσης των κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των οικογενειών. Η τυπολογία του Corral de Vecinos εξελίχθηκε στο πλαίσιο επιρροής από τα αραβικά *adarves*⁵⁵ και τα μωζαράβικα *cunjalaz*⁵⁶ και συναντάτε σε όλη την έκταση Ανδαλουσίας, με την περιοχή της Σεβίλλης να συγκεντρώνει τη μεγαλύτερη πυκνότητα και ποικιλομορφία. Όπως υποστηρίζει ο Enríque de Haro, «το corral στη Σεβίλλη είναι η φυσική λύση στη διαδικασία προοδευτικής κατοχής του εσωτερικού του οικοδομικού τετραγώνου, το οποίο είναι ήδη οικοδομήσιμο στην περίμετρό του και κατακερματισμένο σε μικρές ιδιοκτη-

53 Metropolización, territorio y vivienda en Andalucía. un proceso abierto y aljamiado de transformación socio cultural. Fernando Conde [συνεδριο με τίτλο hibridación y transculturalidad en los modos de habitación contemporánea. El territorio andaluz como matriz receptiva, junta de andalucia, 2009]

54 Jaime Santa Cruz Astorqui, 'Estudio tipológico, constructivo y estructural de las casas de corredor en Madrid, Tesis Doctoral en la Escuela Universitaria de Arquitectura Técnica, tutor Mercedes del Río Merino, 2012, σελ 65

55 στενά δρομάκια που οδηγούν σε αδιέξοδα

56 corral μέσω του οποίου γίνεται πρόσβαση στις κατοικίες.

σίες με στενή πρόσοψη και μεγάλο βάθος, αφήνοντας ένα ελεύθερο εσωτερικό». ⁵⁷

Ουσιαστικά ως Corral de Vecinos προσδιορίζεται το οικιστικό συγκρότημα όπου στο εσωτερικό του διαρθρώνονται διαμερίσματα, των οποίων η πρόσβαση και ο ηλιασμός πραγματοποιείται μέσω ενός εσωτερικού αίθριου με περιμετρικούς διαδρόμους. Τα δύο βασικά στοιχεία λοιπόν, περιγραφής αυτού του μοντέλου κατοίκησης είναι : το corral ⁵⁸ ή το αίθριο με εσωτερικούς διαδρόμους και η διαμόρφωση του χαρακτηριστήρα γειτονιάς μέσα στα όρια αυτού του οικιστικού συνόλου. Αν και στον βασικό σχεδιασμό τους τα corrales είναι κοινόχρηστα, κάθε οικογένεια καταλαμβάνει ένα από αυτά τα διαμερίσματα[salas] συνήθως χωρισμένα σε δύο μέρη : κουζίνα-τραπέζα-ρία και δωμάτιο. Σε ορισμένες περιπτώσεις εμφανίζεται δεύτερο αίθριο-corral, μικρότερο σε μέγεθος, που επικοινωνεί άμεσα ή έμμεσα με το κεντρικό, εξυπηρετώντας κοινόχρηστες δραστηριότητες όπως το πλύσιμο των ρούχων, την εστίαση και τους χώρους υγιεινής, όταν αυτές δε γίνονται στο βασικό αίθριο.

Ορισμένες φορές, η διαφοροποίηση στην οικοδόμηση των κατοικιών της πρόσοψης σε σχέση με τις κατοικίες στο εσωτερικό, οδηγούν στη διαμόρφωση μιας παραλλαγής του τύπου του Corral de Vecinos . Ο διαφορετικός χειρισμός της κατοικίας του εξωτερικού περιβλήματος του οικοδομικού τετραγώνου, αντιπροσωπεύει κατοικίες καλύτερης ποιότητας, πιο ευρύχωρες, με καλύτερες συνθήκες ηλιασμού και αερισμού. Οι Casas τάρδη [κατοικίες-πώμα] όπως ονομάζονται, απευθύνονται συνήθως σε ιδιοκτήτες υψηλότερου κοινωνικού επιπέδου και συνηθίζεται να έχουν μικρή έως ελάχιστη σχέση με τις αντίστοιχες στο εσωτερικό αίθριο κατοικίες, διατηρώντας ένα χαρακτηρισμό αυτονομίας, ο οποίος επιτυγχάνεται με την τοποθέτηση μιας ανεξάρτητης σκάλας γι' αυτές. Σύμφωνα με τον F. García Gómez, οι Casas τάρδη λειτουργούν « ως "κουρτίνα" που κρύβει τη "δυστυχία" της εσωτερικής αυλής». ⁵⁹

Σε μια διαδικασία εξέλιξης και βελτιστοποίησης των συνθηκών στέγασης κατά το 19ο αιώνα, αναπτύσσεται ο τύπος της Casa Vecinal, ανα-

57 Jaime Santa Cruz Astorqui ,Estudio tipológico, constructivo y estructural de las casas de corredor en Madrid, Tesis Doctoral en la Escuela Universitaria de Arquitectura Técnica, tutor Mercedes del Río Merino, 2012,σελ 65

58 Στην Ανδαλουσία, το corral είναι ένας υπαίθριος χώρος όπου απευθύνεται στις κτηνοτροφικές δραστηριότητες και λειτουργεί ως μαντρί , και ως εκ τούτου συναντάτε στις αγροτικές κατά βάση περιοχές. Στον αστικό ιστό, διατηρεί την ονομασία του [μαντρί], αλλά ουσιαστικά μετατρέπεται σε διαρθρωτικό χώρο ανάπτυξης των σχέσεων με τη γειτονιά και αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των corrales de vecinos.

59 Jaime Santa Cruz Astorqui ,Estudio tipológico, constructivo y estructural de las casas de corredor en Madrid, Tesis Doctoral en la Escuela Universitaria de Arquitectura Técnica, tutor Mercedes del Río Merino, 2012,σελ 72

ΕΙΚ. 27

ΕΙΚ. 28

μιγνύοντας τα παραδοσιακά χαρακτηριστικά που παρουσιάζουν τα Corrales de Vecinos με τις καινοτομίες του αιώνα. Βασική τροποποίηση σε σχέση με τη τυπολογία των Corrales de Vecinos, είναι η ενσωμάτωση των άλλοτε κοινόχρηστων δραστηριοτήτων, όπως η κουζίνα ή οι χώροι υγιεινής, στο εσωτερικό της κάθε κατοικίας, η οποία πλέον εμφανίζει όλα τα στοιχεία μιας σύγχρονης μονάδας κατοίκησης. Με αυτόν τον τρόπο, ουσιαστικά περιορίζονται οι κοινόχρηστες ασχολίες σε επίπεδο γειτονίας, χωρίς ωστόσο να χάνεται εξ' ολοκλήρου ο συλλογικός τρόπος κατοίκησης. Παρόλο που ο τύπος εγκατάστασης εξακολουθεί να διατηρεί την οργάνωση γύρω από ένα ορθογωνικής μορφής αίθριο, αγνοώντας τη μη γεωμετρική κανονικότητα του οικοπέδου, στην ουσία χάνει μέγεθος και συγχρόνως κερδίζει την αυτονομία του ως κεντρικό σημείο της μορφής της κατοικίας. Η μείωση αυτή του χώρου του αίθριου, αποδίδεται πλέον ως *azotea* [δώμα], όπου οι προσωπικές ασχολίες του σπιτιού, όπως το άπλωμα και το πλύσιμο των ρούχων, γίνονται κοινόχρηστες και μετατρέπονται σε χώρο συνάντησης

των γειτόνων. Η Casa Vecinal, πρόκειται δηλαδή για ένα οικιστικό μοντέλο, το οποίο παρουσιάζει ένα ορισμένο βαθμό πολυπλοκότητας, εμφανίζοντας κατοικίες σε δύο ή περισσότερες πτέρυγες, με τις σκάλες να τοποθετούνται στα πιο σκιερά σημεία και παράλληλα να ενσωματώνει δευτερεύοντα αίθρια για τις καλύτερες συνθήκες φωτισμού, ιδιαίτερα για τις κατοικίες που είναι ημιανεξάρτητες, χωρίς διαδρόμους, και είναι ανοιχτές μόνο ως προς το κεντρικό αίθριο. Ουσιαστικά η συγκεκριμένη μορφή κατοίκησης προέκυψε στην προσπάθεια της καλύτερης εκμετάλλευσης του εσωτερικού του οικοδομικού τετραγώνου, με τη διάνοιξη νέων περασμάτων προς το εσωτερικό, έχοντας τη μορφή διαδρόμου ή αυτή των παλιών αδιεξόδων [*adarves*] αντικαθιστώντας το χώρο του αίθριου σε περσασμα, συνήθως οριοθετημένο ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό. Σύμφωνα και με τον Morales Padrón στο τέλος της ανακατάληψης της Ανδαλουσίας από τους χριστιανούς, ο χριστιανικός πληθυσμός εκμεταλλεύτηκε τις πολυάριθμες μουσουλμανικές *adarves* που βρίσκονταν στον

αστικό ιστό για να τις μετατρέψουν σε corrales για ιδιωτική χρήση, σε μια διαδικασία ιδιωτικοποίησης του δημοσίου χώρου. Αυτή η στενή σχέση μεταξύ της ιδιωτικότητας της οικιακής ζωής και του αστικού ιστού, έχει διαπλώσει σε βάθος τον αστικό σχεδιασμό αρκετών πόλεων της Ανδαλουσίας, προωθώντας το σχηματισμό συστάδων κατοικίας γύρω από δευτερεύοντες οδούς που οδηγούν σε αδιέξοδα και αποτελέσει κατά κύριο λόγο έναν σαφή πρόδρομο του κοινωνικού μοντέλου της συλλογικής κατοικίας γύρω από μια αυλή-αίθριο με διαδρόμους.

ΕΙΚ.29

patio

[el reflejo del ideal andaluz]

αίθριο [η αντανάκλαση του ανδαλουσιανού ιδεώδους]

«Se cuenta que cuando un sevillano mandaba labrar una casa, decía a su arquitecto: Hágame V. en este solar un gran patio y buenos corredores; si terreno queda hágame V. habitaciones».

«Λέγεται ότι όταν ένας σεβιλλιάνος ήθελε να χτίσει το σπίτι του, έλεγε στον αρχιτέκτονα : κάντε μου σ' αυτό το οικόπεδο ένα μεγάλο αίθριο και όμορφους διαδρόμους. Αν μένει χώρος, κάντε μου μερικά δωμάτια».

Hazanas Joaquín

εικ.30

Φαίνεται πως το αίθριο για την κοινωνία της Ανδαλουσίας είναι κάτι παραπάνω από μια απλή ανάγκη δημιουργίας κενών, στα πλαίσια ενός πυκνοδομημένου αστικού ιστού[μουσουλμανική διάταξη]. Το αίθριο, είναι μια σύνθεση χρωμάτων, αρωμάτων και αισθήσεων. Αναπτύσσονται σχέσεις, συναισθήματα και ο χρήστης έρχεται σε επαφή με το περιβάλλον του. Αρκεί μόνο ένα σιντριβάνι ή μια δεξαμενή νερού στο κέντρο του αίθριου και ορισμένα φυτά, για να προσδιορίσουν τη μορφή του και να δώσουν την αίσθηση ενός εσωτερικού κήπου. Μερικές φορές μάλιστα η αίσθηση του αίθριου μπορεί απλά να σηματοδοτηθεί με την οριοθέτησή του μέσω κάποιων γλαστρών, χωρίς κατ' επέκταση να χάνει και τη δυναμική του.

Σε μια προσπάθεια κατανόησης και περιγραφής της σημασίας του αίθριου για τους κατοίκους της Ανδαλουσίας ο Joaquín Romero γράφει πως: «Το αίθριο αποτελεί την ευτυχία και την πολυτέλεια των σεβιλλιάνων. Δεν ξέρουμε τι μυστηριώδη και ακατάπαυστο πνεύμα μας οδηγεί να ζήσουμε εκεί και όλες οι κοινωνικές τάξεις, να σκέφτονται ότι η ευτυχής εκπλήρωση της ζωής τους,

αποτελείται από ένα μόνο μαρμάρινο δάπεδο, ένα πίδακα νερού, κάποια τόξα πάνω από τα υποστυλώματα, λουλούδια και ένα κομμάτι ουρανού [...] Αυτό είναι απαραίτητο: ο ουρανός. Ένα κομμάτι ουρανού για εμάς μόνο. Ο ουρανός μέσα στο σπίτι. Το αίθριο απομονώνεται από το γύρω κόσμο και δέχεται μόνο μια ειλικρινή γειτονιά: το ουράνιο, το υπέρτατο, το σπίτι του Θεού».⁶⁰ Με τον πιο απλό και αρμονικό τρόπο, καταφέρνει να ενσωματώσει στο περίγραμμά του τα στοιχεία της φύσης και να φέρει σε επαφή το νερό, τον ουρανό και τη γη.

Ωστόσο πέραν οποιασδήποτε συμβολικής σημασίας, η ενσωμάτωση του υγρού στοιχείου και της φύτευσης, βελτιώνουν το μικροκλίμα του κτιριακού συνόλου και ουσιαστικά προσφέρουν καλύτερες συνθήκες θερμικής άνεσης. Το κλειστό περιμετρικό αίθριο επιτρέπει τη ρύθμιση του διασταυρούμενου αερισμού με το εξωτερικό και ευνοεί τη ψύξη του αέρα λόγω της εξάτμισης του νερού. Οι κλιματολογικές απαιτήσεις της περιοχής εγγράφονται στο χώρο του αίθριου με τον καλύτερο τρόπο και παρουσιάζουν πολλές παραλλαγές της εσω-

⁶⁰ Romero M. Joaquín, "Los jardines de Sevilla", en Curso de Conferencias sobre Urbanismo y Estética en Sevilla, Sevilla, Academia de Bellas Artes de Sta. Isabel de Hungría, 1955. Citado por Sierra, José Ramón, La Casa en Sevilla 1976-1996, ElectaFundación El Monte, Sevilla, 1996, σελ 8

τερικής διάταξης ανάλογα της τοποθεσίας και του προσανατολισμού του οικοπέδου. Επομένως, «από οργανωτική πλευρά, τα corrales που συναντώνται στη Σεβίλλη χαρακτηρίζονται από χαμηλό ύψος και μεγάλο πλάτος, ώστε να υπάρξει όσο το δυνατό μεγαλύτερος φωτισμός και να αντιμετωπιστεί το ιδιαίτερα υγρό κλίμα της Ανδαλουσίας. Ως εκ τούτου το πλέγμα αντιθέσεων που δημιουργείται μεταξύ βαθιάς σκιάς και έντονου φωτισμού, αποδίδει στο χώρο ευελιξία χρήσης και διαμορφώνει ενδιαφέρουσες ποιότητες. Ακόμα και στην τυπολογία των corrales de vecinos, «για τον κάτοικο της Σεβίλλης το corral είναι η ανακούφιση του φωτός, όπως ο κήπος του πλουσίου».⁶¹ Παρόλο λοιπόν, που είναι οι πιο ταπεινές κατοικίες σε όλη την κοινωνική κλιμάκωση της πόλης, βρίσκουν τον τρόπο να προσαρμόζουν στα όρια του οικοπέδου τους, τις παροχές και τις συνθήκες μιας υψηλότερης κατοίκησης.

Τα Corrales de Vecinos λειτουργούν επίσης ως ενδιάμεσοι χώροι ανάμεσα στη γειτονιά και την κατοικία, όπου σύμφωνα με τον Morgado, «απολαμβάνεται η ιδιωτικότητα των κατοικιών, ενώ συγχρόνως αποκτούν μια κοινω-

νική ζωή η οποία στηρίζεται στην αμοιβαία κατανόηση των γειτόνων».⁶² Μέσα στα πλαίσια του αίθριου, προσφέρεται η ψυχαγωγία και η ασφάλεια, που η πόλη δε θα μπορούσε να προσφέρει.

Αν και η απόλυτη εσωστρέφεια της κατοικίας γύρω από ένα αίθριο, χαρακτηρίζει τις τυπολογίες της περιοχής της Ανδαλουσίας, μετά το 18ο αιώνα το αίθριο χάνει την αρχική αραβική του αίσθηση και επαναπροσδιορίζεται ακολουθώντας τις απαιτήσεις της εποχής. Το κτίριο διατηρεί την εσωστρέφεια του γύρω από το κεντρικό αίθριο, το οποίο όμως πλέον δεν είναι κλειστό απ' όλες τις πλευρές του, αλλά ανοίγεται προς το δρόμο. Με αυτό το άνοιγμα του κτιρίου προς το δημόσιο χώρο, εκτίθεται μέσω της αυλής η οικονομική και κοινωνική κατάσταση του ιδιοκτήτη στην κοινωνία.⁶³ Σε αυτή λοιπόν, τη σταδιακή διαδικασία εκδυτικισμού της πόλης, που συνδέεται με την αυξανόμενη αστική τάξη, όπου πραγματοποιούνται διαπλατύνσεις, νέες χαράξεις και ανοίγματα δρόμων, «το αίθριο ανοίγει στην πόλη, μετατρέποντάς το σε χώρο διέλευσης μεταξύ του δρόμου και της κατοι-

⁶¹ Montoto Luis, populares andaluzas, Editorial Renacimiento, Biblioteca de las tradiciones populares españolas, 1998, σελ 11

⁶² <https://cuadernodepfc.wordpress.com/2011/08/>

⁶³ Βασιλείου Π., Παπασταυρινίδης Η., Η συμβολή του αίθριου στο βιοκλιματικό σχεδιασμό, επιβλ. καθ. Αναστασίου Μ., Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 2012, σελ41

κίας».⁶⁴ Η κατοικία σχετίζεται πλέον με ορθογώνια οικοπέδα, στα οποία είναι σημαντική η μεσοτοιχία ενώ το αίθριο απεγκλωβίζεται λόγω λειτουργικής ανάγκης από την αυστηρή δομή του, προκειμένου να προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα της κατοίκησης.

Ως χώρος στο εσωτερικό του οικοπέδου, το αίθριο εγγράφεται χρονικά με διαφορετικές προσεγγίσεις στο τοπίο της Ανδaluσίας. Οι τρεις λοιπόν τυπολογίες εσωτερικού κενού που αποτυπώνονται είναι το συμβατικό αίθριο, το πέρασμα και η σύνθεση κολλάζ. Το συμβατικό αίθριο αναφέρεται στην αρχική εικόνα του αίθριου, που καταλαμβάνει μεγάλο τμήμα του οικοπέδου και λειτουργεί ως χώρος στάσης για τους κατοίκους. Όσον αφορά την τυπολογία του εσωτερικού κενού ως πέρασμα, ουσιαστικά προκύπτει από την αύξηση της κτιριακής μάζας και την ταυτόχρονη μείωση των διαστάσεων του αίθριου. Το αίθριο χάνει εν μέρει την ιδιωτικότητά του και αντιμετωπίζεται περισσότερο ως χώρος διέλευσης. Δεδομένου λοιπόν, του περιορισμού των διαστάσεών του, εμποδίζεται η οριζόντια διάταξη επικοινωνίας μεταξύ των διαμερισμάτων και ως εκ τούτου δημιουρ-

γούνται κατακόρυφες εσωτερικές συνδέσεις ανά δύο κατοικίες. Η τυπολογία της σύνθεσης κολλάζ, αφετέρου, αποτελεί σύνθεση διαφόρων τυπολογιών.

Στη βάση εξέλιξης του *corral de vecinos*, οι κατοικίες αποκτούν μια μερική ανεξαρτησία ενσωματώνοντας τις άλλοτε κοινόχρηστες χρήσεις, στο εσωτερικό τους [χώροι υγιεινής, κουζίνα, κλπ]. Αυτή η διαδικασία ιδιωτικοποίησης των κοινόχρηστων δραστηριοτήτων λοιπόν, οδηγεί στην σταδιακή αποδέσμευση του συλλογικού χαρακτήρα του αίθριου, ο οποίος μετατρέπεται σε χώρο πρόσβασης στα διμερίσματα, με περιστασιακές συναντήσεις, μιμούμενο έτσι τον τρόπο ζωής που πραγματοποιείται σε κάθε σύγχρονη πολυκατοικία. Παρόλα αυτά, φαίνεται πως στη συγκεκριμένη τυπολογία της σύνθεσης κολλάζ, «το αίθριο αποκτά εκ νέου έναν πιο ιδιωτικό χαρακτήρα, μακριά από την έννοια του «δρόμου» που δίνεται στον τύπο του περάσματος».⁶⁵ Παράλληλα διαφοροποιείται σε σχέση και με το συμβατικό αίθριο, δεδομένου ότι το εσωτερικό κενό σε αυτήν την περίπτωση δεν προκύπτει ως το αρνητικό του

64 Blanca Abaurre, La transformación de los tipos residenciales tradicionales como motor del proyecto de arquitectura, Trabajo Fin de Grado en la Escuela Técnica Superior de Arquitectura de Sevilla, tutor Antonio Barrionuevo Ferrer, 2015, σελ10

65 <https://cuadernodepfc.wordpress.com/2011/08/>

κτιρίου, αλλά αποτελεί τμήμα ενός εν-
συνείδητου σχεδιασμού. Ανάλογα ω-
στόσο της σχέσης που αναπτύσσεται
ανάμεσα στο εσωτερικό κενό και τη
μορφολογία του οικοπέδου, τα αίθρια
υπάρχουν στις εξής ενότητες :

**α. προσαρμοσμένο περίγραμμα + αυ-
στηρό αίθριο:**

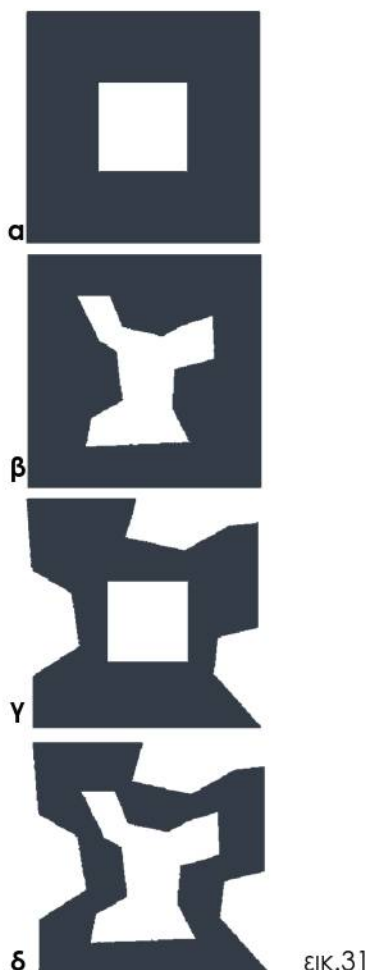
το εξωτερικό περίγραμμα επιδέχεται
μιας προκαθορισμένης μορφολογίας
[π.χ που έχει δοθεί από τις μεσοτοιχίες]
και το εσωτερικό κενό είναι επίσης ορι-
σμένο εκ των προτέρων, προσαρμό-
ζοντας την εσωτερική κατανομή των
κατοικιών στις συγκεκριμένες συνθή-
κες.

**β. συμπακνωμένο όριο + ρευστό αί-
θριο:**

το κενό αναπτύσσεται εκ των έσω, α-
ποκτά ροηκότητα και μεταφράζεται
στην πρόσοψη του αίθριου μια πιο ε-
λεύθερη ή οργανική κατανομή των δια-
μερισμάτων.

**γ. ελεύθερο περίγραμμα + αυστηρό αί-
θριο:**

ο χώρος του αίθριου λειτουργεί εντε-
λώς ανεξάρτητα από τη μορφή του οι-
κοπέδου, με τις μονάδες της κατοικίας
να παραλαμβάνουν τη γεωμετρική αυ-

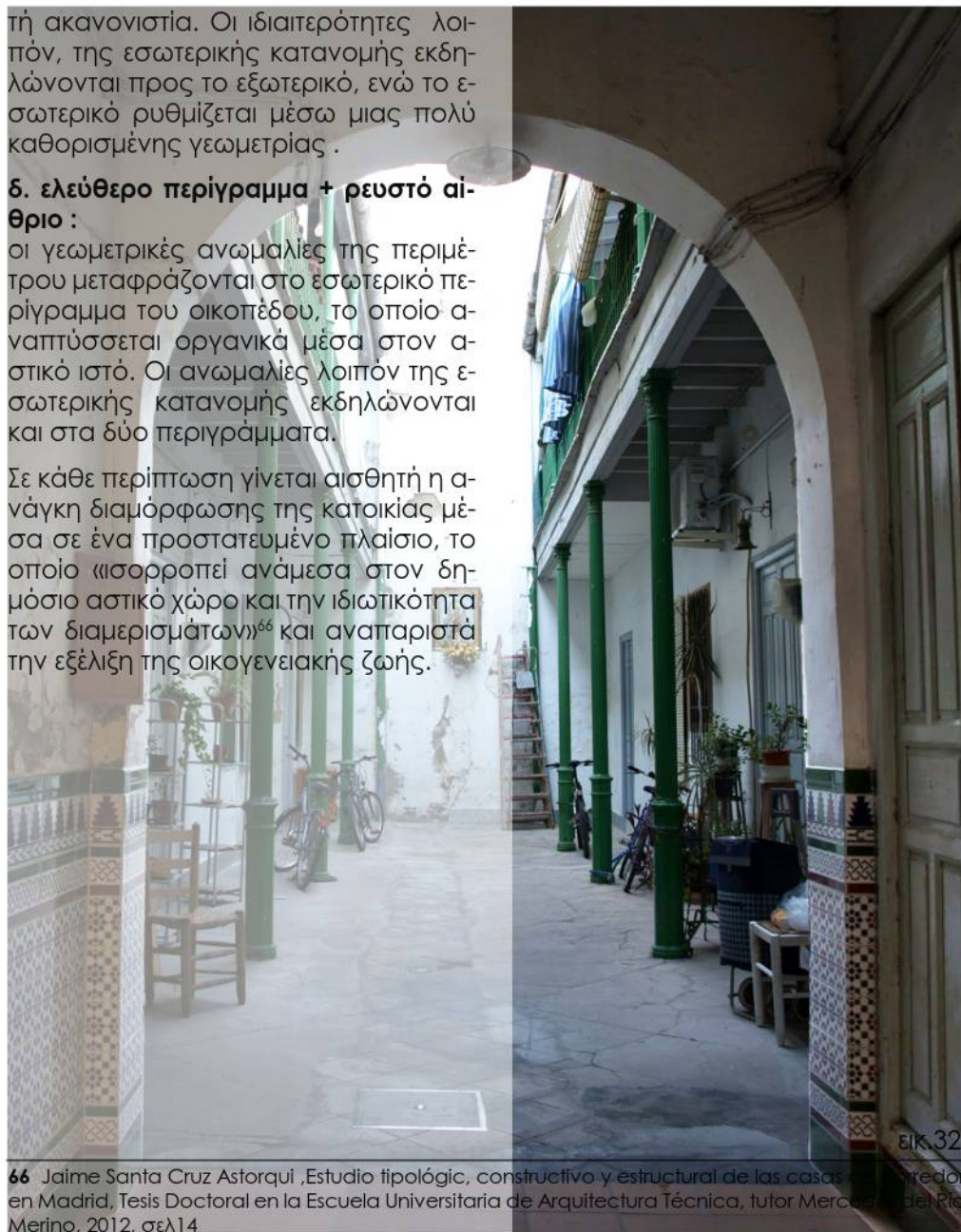
εικ.31

τή ακανονιστία. Οι ιδιαιτερότητες λοιπόν, της εσωτερικής κατανομής εκδηλώνονται προς το εξωτερικό, ενώ το εσωτερικό ρυθμίζεται μέσω μιας πολύ καθορισμένης γεωμετρίας .

δ. ελεύθερο περίγραμμα + ρευστό αίθριο :

Οι γεωμετρικές ανωμαλίες της περιμέτρου μεταφράζονται στο εσωτερικό περίγραμμα του οικοπέδου, το οποίο αναπτύσσεται οργανικά μέσα στον αστικό ιστό. Οι ανωμαλίες λοιπόν της εσωτερικής κατανομής εκδηλώνονται και στα δύο περιγράμματα.

Σε κάθε περίπτωση γίνεται αισθητή η ανάγκη διαμόρφωσης της κατοικίας μέσα σε ένα προστατευμένο πλαίσιο, το οποίο «ισορροπεί ανάμεσα στον δημόσιο αστικό χώρο και την ιδιωτικότητα των διαμερισμάτων»⁶⁶ και αναπαριστά την εξέλιξη της οικογενειακής ζωής.

ΕΙΚ.32

⁶⁶ Jaime Santa Cruz Astorqui ,Estudio tipológico, constructivo y estructural de las casas de los alrededores en Madrid, Tesis Doctoral en la Escuela Universitaria de Arquitectura Técnica, tutor Mercedes del Río Merino, 2012, σελ14

ΕΙΚ.33

ΕΙΚ.34

ΕΙΚ. 35

entre la casa y la calle

[ανάμεσα στην κατοικία και το δρόμο]

El tiempo fuera corre deprisa, en el patio andaluz
el tiempo se detiene, te llena de sosiego los primeros
rayos de sol en la primavera florida, callentan la
estancia y todo el lugar florece tamizando la luz se
viste el cielo de intenso color azul añil.

Césaire Pavese

Χρόνος έξω τρέχει γρήγορα, στην αυλή της Ανδαλου-
σίας ο χρόνος σταματά, οι πρώτες ακτίνες του ήλιου
στην ανθισμένη άνοιξη σε γαληνεύουν, ζεσταίνουν τη
διαμονή και ολόκληρο το μέρος ανθίζει, κοσκινίζο-
ντας το φώς, ντύνεται ο ουρανός με βαθύ μπλε.

ΕΙΚ. 36

Η γενικότερη εσωστρεφής διάταξη των κατοικιών που εγγράφεται στο τοπίο της Ανδalousίας, σχετίζεται με μια ευρύτερη κοινωνική εσωστρέφεια που επιβάλλεται από τον αυστηρό ισλαμικό πολιτισμό που προηγήθηκε. Η προσπάθεια της περιοχής να διατηρήσει μια νοητή συνέχεια με το παρελθόν της απομόνωνει αρχικά το εσωτερικό της κατοικίας από το δρόμο και κατ' επέκταση την πόλη και κάνει μια σαφή διάκριση μεταξύ ιδιωτικό-δημόσιο. Διαμορφώνονται λοιπόν κατοικίες οι οποίες αναπτύσσονται με απόλυτο ερμητισμό και εσωστρέφεια προς το εξωτερικό, χωρίς να δίνουν τα περιθώρια παρείσφρησης του δημοσίου στα όρια της κατοικίας. Ο εσωτερικός χώρος [ratio] είναι αυτός που αναπαράγει το αστικό, με τη μορφή πλατείας και ως εκ τούτου αντικαθιστά την ανάγκη κοινωνικής επαφής.

Η αυστηρότητα αυτής της εσωτερικής διάταξης, γίνεται αισθητή άμεσα και στο επίπεδο της πρόσοψης. Η πλάτη που στρέφει η κατοικία προς το δρόμο, ως ένας συμπαγής όγκος, διακόπτεται ουσιαστικά μόνο από το άνοιγμα της κύριας εισόδου και από κάποια μικρά παράθυρα για φωτισμό. Στο ίδιο πλαι-

σιο της προστασίας της ιδιωτικής ζωής, οι εισοδοί των κατοικιών δεν ήταν ποτέ αντιμετώπιες, ενώ τα ανοίγματα στο δρόμο τοποθετούνταν σε ύψος που δεν επέτρεπε την άμεση ορατότητα του εσωτερικού του σπιτιού.⁶⁷

Παράλληλα η απουσία διακοσμητικών στοιχείων στην εκτιθέμενη προς το δρόμο όψη του κτιρίου, και η εντελώς αντίθετη προσέγγιση του εσωτερικού τμήματος, επιβεβαιώνει μια γενικότερη παραμέληση του εξωτερικού περιβάλλοντος. Η πρωταρχική σημασία που είχε ο ιδιωτικός χώρος της κατοικίας έναντι του δημοσίου, εκφράζονταν με την καταπάτηση του δεύτερου, όπου ήταν δυνατό, με αποτέλεσμα ο δρόμος να προκύπτει ως το αρνητικό του κτισμένου περιβάλλοντος.⁶⁸ Ο δρόμος είναι μόνο η διαδρομή που οδηγεί στην κατοικία, και όχι ένας δημόσιος χώρος κοινωνικών σχέσεων.⁶⁹ Επομένως, η αστική δομή που αναπτύσσεται, προκύπτει από την επέκταση του κτισμένου περιβάλλοντος σε βάρος του δημοσίου χώρου. Το στοιχείο ωστόσο που κλιμακώνει τις διπολικές σχέσεις ιδιωτικού-δημόσιου που αναπτύσσονται στα όρια του οικοπέδου, είναι το στοιχείο

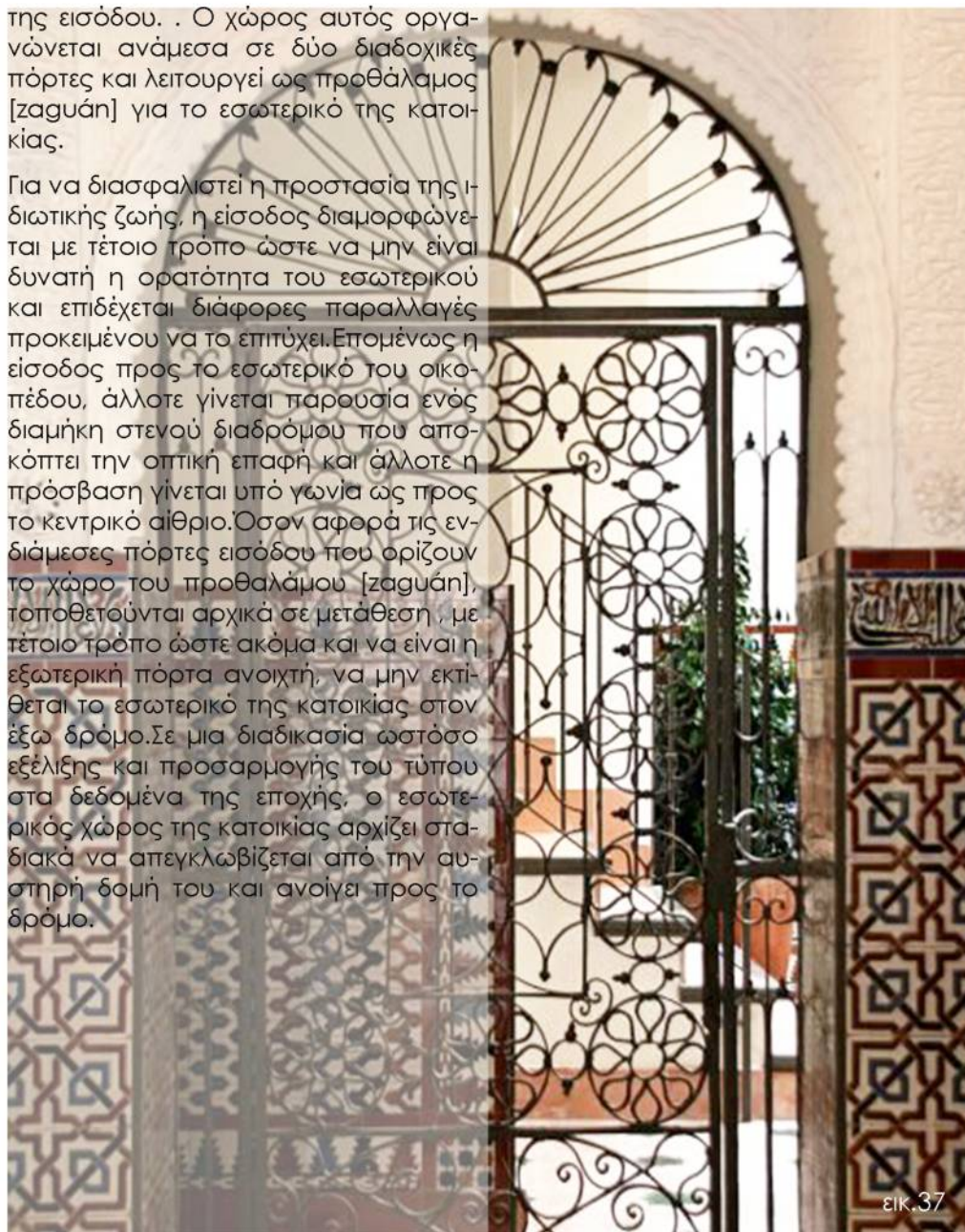
⁶⁷ Κουνιάκη Δ., Κόρδοβα μετεξελλίσεις μιας πόλης που διατηρεί ζωντανό το μύθο της, επιβλ. καθ. Μαρίνου Γ., Ε.Μ.Π, 2013, σελ 49

⁶⁸ Ο.Π σελ 49

⁶⁹ Blanca Abaurre, La transformación de los tipos residenciales tradicionales como motor del

της εισόδου. . Ο χώρος αυτός οργανώνεται ανάμεσα σε δύο διαδοχικές πόρτες και λειτουργεί ως προθάλαμος [zaguán] για το εσωτερικό της κατοικίας.

Για να διασφαλιστεί η προστασία της ιδιωτικής ζωής, η είσοδος διαμορφώνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να μην είναι δυνατή η ορατότητα του εσωτερικού και επιδέχεται διάφορες παραλλαγές προκειμένου να το επιτύχει. Επομένως η είσοδος προς το εσωτερικό του σκόπεδου, άλλοτε γίνεται παρουσία ενός διαμήκη στενού διαδρόμου που αποκόπτει την οπτική επαφή και άλλοτε η πρόσβαση γίνεται υπό γωνία ως προς το κεντρικό αίθριο. Όσον αφορά τις ενδιάμεσες πόρτες εισόδου που ορίζουν το χώρο του προθαλάμου [zaguán], τοποθετούνται αρχικά σε μετάθεση, με τέτοιο τρόπο ώστε ακόμα και να είναι η εξωτερική πόρτα ανοιχτή, να μην εκτίθεται το εσωτερικό της κατοικίας στον έξω δρόμο. Σε μια διαδικασία ωστόσο εξέλιξης και προσαρμογής του τύπου στα δεδομένα της εποχής, ο εσωτερικός χώρος της κατοικίας αρχίζει σταδιακά να απεγκλωβίζεται από την αυστηρή δομή του και ανοίγει προς το δρόμο.

εικ.37

ΕΙΚ.38

ΕΙΚ.39

εικ.40

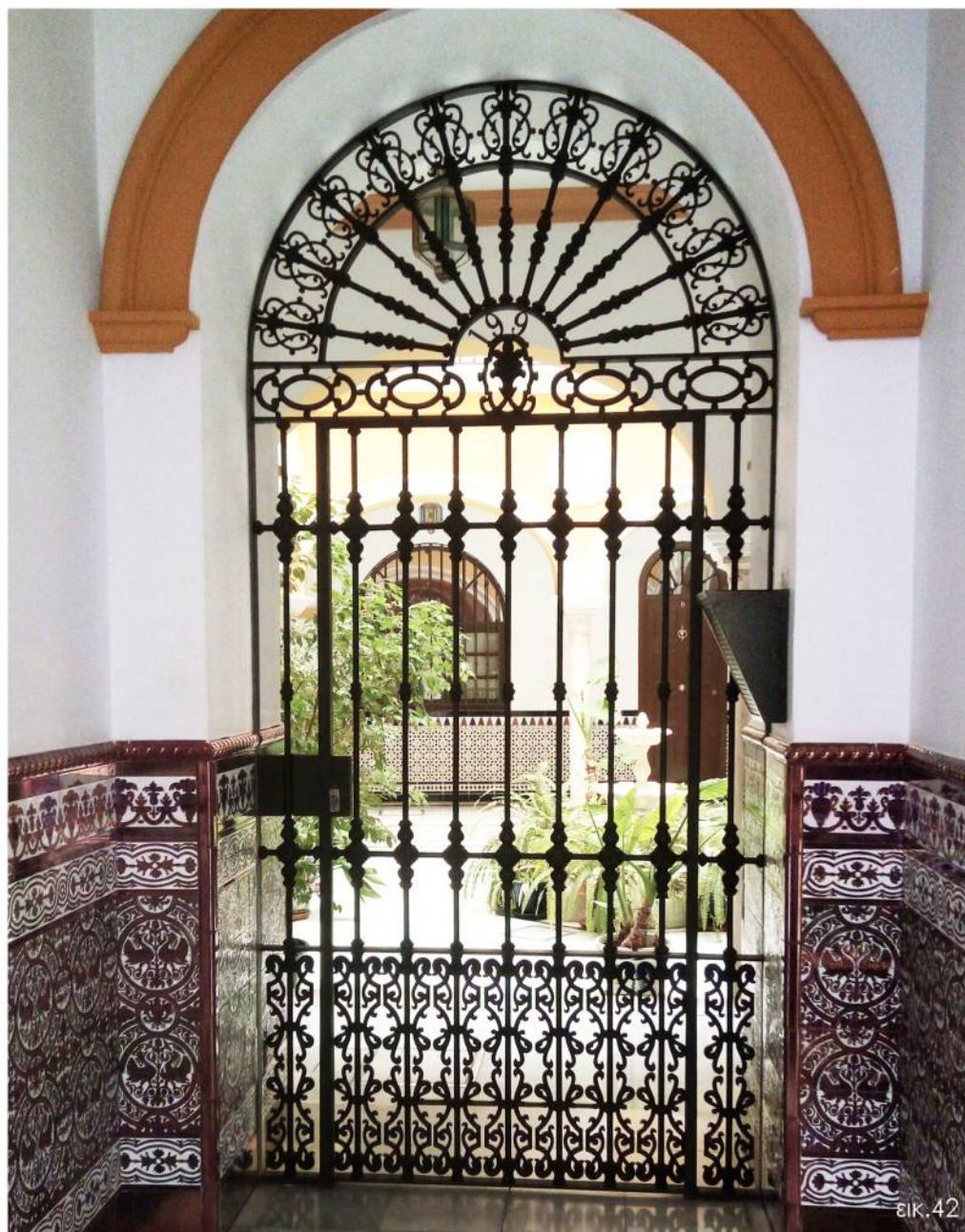
εικ.41

Η στενή κατευθυντήρια γραμμή του δι-
αδρόμου εξαφανίζεται και τα ανοίγμα-
τα της εισόδου ευθυγραμμίζονται, με
τέτοιο τρόπο ώστε να είναι δυνατή η
οπτική επαφή από έξω προς τα μέσα.

Για να διατηρηθεί ωστόσο το στοιχείο
της ιδιωτικότητας που χαρακτηρίζει αυ-
τού του τύπου τις κατοικίες, οι πόρτες
της εισόδου διαμορφώνονται από σι-
δηρά διάτρητα πλέγματα τα οποία φιλ-
τράρουν το εξωτερικό βλέμμα, χωρίς
να επιτρέπουν την πρόσβαση και συγ-
χρόνως ορίζουν με μεγαλύτερη διαφά-
νεια τη μετάβαση από τον ένα χώρο
στον άλλο.

Παρόμοιας λογικής δικτυωτά πλέγμα-
τα[rejas] τοποθετούνται επίσης στις ε-
πιφάνειες των παραθύρων, με διάφο-
ρους συνδυασμούς και μορφές ως
προστατευτικά στοιχεία ασφάλειας και
ιδιωτικότητας. Αυτό λοιπόν, το σύστη-
μα από διάτρητα σιδηρά πλέγματα
που ακολουθείται στο επίπεδο της ό-
ψης, αλλάζει ριζικά την μέχρι τότε αστι-
κή εικόνα, όπου ο άλλοτε «τυφλός»
δρόμος που περιβάλλεται από ισχυ-
ρούς τοίχους και αδιαφάνεια, μετατρέ-
πεται σε δρόμο με διαδοχικά ανοίγματα
που οδηγούν σε εσωτερικούς φωτισμέ-

νους χώρους. Έτσι η ίδια η κατοικία
συνεχίζει να εξελίσσεται μέσα από έ-
ναν πιο στενό διάλογο που αναπτύσ-
σει με το εξωτερικό, ενσωματώνοντας
ανοίγματα και ανοιχτούς ή γυάλινους
εξώστες προς το δρόμο. Αντιπαρα-
βάλλεται με το δημόσιο ανοιχτό χώρο
και απεγκλωβίζεται από τα αυστηρά
της όρια.

ΕΙΚ. 42

IV - lo andaluz

με βάση την αισθαντικότητα
και τον διάκοσμο

« Ταυτό το θάμα χαίρεσαι στην Ισπανία όπως και στην Ανατολή: Πνίγεσαι, κι άξαφνα ένα χρώμα, μια ξαφνικιά μυρωδιά γιασεμιού, ένα τραγούδι – κι η καρδιά σου πηδάει κι όλα ξεχνιούνται ».

Ν.Καζαντζάκης

tras el muro blanco

πίσω από τον λευκό τοίχο

« Βουνά και σύ'γνεφα μακριά σ' όλα τριγύρω
σιγαλιά, τα λιόφυτα γαληνεμένα και τα σπιτά-
κια ασβεστωμένα ».

Federico García Lorca, "la monja gitana",
μελοποιημένο κομμάτι από τον Μίκη Θεοδωράκη

ΕΙΚ.44

Η αντίφαση ενός ερμητικά κλειστού περιγράμματος σε σχέση με μια ελευθερία εσωτερικής έκφρασης που εντοπίζεται στα όρια της κατοικίας, γίνεται αισθητή από το χειρισμό του διακόσμου. Η απουσία ιδιαίτερων διακοσμητικών στοιχείων στο εξωτερικό περίγραμμα, σε συνδυασμό με την περιορισμένη ύπαρξη ανοιγμάτων, αποκωδικοποιεί το χαρακτήρα ενός αυστηρού μουσουλμανικού παρελθόντος, που στρέφεται προς το εσωτερικό. Ωστόσο η πρόσμιξη διαφορετικών στοιχείων από τα ρεύματα της εποχής και η επαφή με άλλους πολιτισμούς, δεν περιορίσε την εξωτερική επιδερμίδα του κτιρίου στην αυστηρή της διάταξη. Ως εκ τούτου, τα διαφορετικά στοιχεία που αναμειγνύονται αποδίδουν ποικίλους συνδυασμούς στο επίπεδο της όψης και συγχρόνως αποτυπώνουν την κοινωνική κλιμάκωση στην έκταση της Ανδαλουσίας.

Η σημασία ωστόσο που δίνεται για το «περιέχον»[το εσωτερικό], προκύπτει από την παρουσία διακοσμητικών στοιχείων και λεπτομερειών γύρω από το χώρο του αίθριου. Οι συνθετικές αρχές της ισλαμικής διακόσμησης ακολουθούν τη γεωμετρική οργάνωση, «δημι-

ουργώντας στοιχεία από τον κύκλο και εφαρμόζοντας τις αρχές της επανάληψης, της προσομοίωσης και της αλλαγής κλίμακας».⁷⁰ Σχηματοποιημένα φυτικά μοτίβα, γεωμετρικά στοιχεία και επιγραφικές αραβικές λεπτομέρειες, σε συνδυασμό με τον επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα τους, διαμορφώνουν τη συνθετική δομή της διακόσμησης στην Ανδαλουσία. Ωστόσο, οποιαδήποτε διακοσμητική επέμβαση δεν αποτελεί αυθαίρετη διαδικασία, αλλά προέρχεται από την προσαρμογή στις κλιματολογικές απαιτήσεις της περιοχής, σε συνδυασμό με τη λειτουργικότητα του τύπου.

Στις κατοικίες με αίθριο [casa patio], η τάση επικάλυψης - επίστρωσης των τοίχων περιμετρικά του αίθριου και του χώρου εισόδου [zaguán] με μια τεχνοτροπία σύνθεσης κεραμικών πλακιδίων [azulejos], αποτελεί βασικό διακοσμητικό στοιχείο το οποίο ουσιαστικά προέκυψε από την ανάγκη αντιμετώπισης της υγρασίας. Η διαμόρφωση του πασαμέντο [zócalo] κατά μήκος της τοιχοποιίας, συνδυάζει λοιπόν τη λειτουργικότητα με τη διακόσμηση. Έτσι, η επιφάνεια του τοίχου διχοτομείται σε άνω και κάτω μέ-

⁷⁰ http://132.248.9.195/ptd2008/agosto/0630875/0630875_A5.pdf σελ36

ρος και δεν έχει μια ενιαία αντιμετώπιση. Ως εκ τούτου, στη βάση της επενδεδυμένης τοιχοποιίας με *azulejos*, δημιουργούνται πολύχρωμες γεωμετρικές αναπαραστάσεις και μοτίβα που έρχονται σε αντίθεση με το σύνηθες λευκό άνω μέρος του τοίχου, δίνοντας την αίσθηση της αποκόλλησης των δύο τμημάτων. Η συνέχιση αυτής της οργάνωσης της τοιχοποιίας με πασαμέντο [zócalo]⁷¹, εφαρμόζεται ορισμένες φορές και στο εξωτερικό, χωρίς ωστόσο να έχει την ίδια αντιμετώπιση, καθώς η λιτότητα των όψεων αποκλείει τη χρήση *azulejos* και έτσι η βάση διαφοροποιείται από την υπόλοιπη τοιχοποιία μόνο χρωματικά.

Στον άξονα της ίδια λογικής, όπου ο λειτουργικός χαρακτήρας αναμειγνύεται με διακοσμητικά στοιχεία, εμφανίζονται τόξα διαφορετικού τύπου στο περιστύλιο γύρω στοιχεία, εμφανίζονται τόξα διαφορετικού τύπου στο περιστύλιο γύρω από το αίθριο, τα οποία ακολουθούν ρωμαϊκά ή αραβικά πρότυπα. Τα τόξα λοιπόν, επιδέχονται διαφορετικά σχήματα και μορφές στις οποίες ενσωματώνονται διακοσμητικά στοιχεία ή χρωματικές διαφοροποιήσεις του κύριου κορμού σε σχέση με το

εικ.45

⁷¹ το τμήμα από το έδαφος μέχρι την ποδιά των παραθύρων

άνοιγμα του τόξου. Ωστόσο το πιο δυναμικό χαρακτηριστικό που διακοσμεί και αποδίδει τη φυσιολογία της casa patio, είναι το στοιχείο της φύτευσης. Προσαρμοζόμενη η αρχιτεκτονική σύνθεση στις κλιματολογικές απαιτήσεις του τόπου, ενσωματώνει στο εσωτερικό αίθριο διαφορετικά είδη φυτών, τα οποία συνήθως τοποθετούνται σε κεραμικές γλάστρες που ορίζουν και διαμορφώνουν το χώρο του αίθριου. Αυτή η διάταξη με γλάστρες, που λειτουργεί ως συμπληρωματική διακόσμηση, δεν οργανώνεται αποκλειστικά στο επίπεδο του αιθρίου, αλλά συχνά παρουσιάζει μια καθ' ύψος ανάπτυξη σε κάποιον από τους εσωτερικούς τοίχους που στρέφουν προς αυτόν το χώρο.⁷² Έτσι η αίσθηση που δημιουργείται δίνει την εντύπωση ενός «κρεμαστού κήπου», με το στοιχείο της φύτευσης να βρίσκεται σε υπερβολή. Η τοιχοποιία στο εσωτερικό περίβλημα του αίθριου, συνηθίζει επίσης να χρησιμοποιεί στην επιφάνειά της ως στοιχείο διακόσμησης, διάφορα κεραμικά αντικείμενα, όπως χειροποίητα πιάτα ή κεραμίδια έτσι ώστε να δημιουργήσει ένα ευχάριστο περιβάλλον, με χρωματικές αντιθέσεις

και τοπικές διακοσμητικές αναφορές. Αυτά τα πρόσθετα αντικείμενα, μαζί με το σιντριβάνι και τα υπαίθρια έπιπλα, συχνά επικαλυμμένα με κεραμικά πλακίδια[azulejos], στο χώρο του αίθριου, συμμετέχουν στην διακοσμητική πολυπλοκότητα του εσωτερικού και συμπληρώνουν την εικόνα του.

⁷² αυτή η καθ' ύψος διακοσμητική διάταξη με γλάστρες στο εσωτερικό του αίθριου είναι ιδιαίτερα έντονη στην περιοχή της Κόρδοβας, όπου συναντώνται τα πιο χαρακτηριστικά δείγματα του ανδαλουσιανού αίθριου

ΕΙΚ.46

ΕΙΚ.47

ΕΙΚ.48

ΕΙΚ.49

Η συνθετική οργάνωση ωστόσο και η διακόσμηση που χρησιμοποιείται, από μέσα προς τα έξω έχουν μία εντελώς διαφορετική αντιμετώπιση. Το επίπεδο της όψης, αποδεσμεύεται σταδιακά από την αυστηρότητα της δομής του και χειρίζεται με μεγαλύτερη διαφάνεια τη σχέση ανάμεσα στο ιδιωτικό-δημόσιο χώρο. Συνδυάζοντας λοιπόν τη χρηστικότητα της μορφής με την ανάγκη για διακόσμηση του εξωτερικού, τοποθετούνται στα ανοίγματα των παραθύρων προσθετικά προστατευτικά πλέγματα, τα οποία επιδέχονται ποικίλες μορφές και διακοσμητικές επεμβάσεις. Στην ίδια συνθετική λογική, η πόρτα που ανοίγει προς το χώρο του αίθριου διαμορφώνεται από ένα διάτρητο σύστημα με σιδηρά κιγκλιδώματα [rejās], όπου το στοιχείο της διακόσμησης είναι έντονο και κορυφώνεται με ιδιαίτερη λεπτομέρεια και επεξεργασία στις απλήξεις αυτής της κατασκευής.

Πρόκειται ουσιαστικά για καγκελόπορτες που επιδέχονται μεγάλης μορφικής ελευθερίας και πλαισιώνονται από καμπίλα ανάγλυφα σχήματα που παραπέμπουν σε φυσικά μοτίβα και φέρουν ιδιαίτερη πολυπλοκότητα. Σε αντιστοιχία, τα κιγκλιδώματα στα παράθυρα, δι-

αθέτουν επίσης πολλούς διαφορετικούς τύπους και συνδυασμούς που είτε είναι προβαλλόμενοι σε σχέση με το επίπεδο της όψης είτε συν-επίπεδοι με αυτήν. Ωστόσο οι μορφές που επιδέχονται τα προσθετικά αυτά πλέγματα των παραθύρων, δεν παρουσιάζουν την ίδια πολυπλοκότητα με τις καγκελόπορτες της εισόδου και σταδιακά με το πέρασμα των χρόνων η μορφή τους απλοποιήθηκε ακόμα περισσότερο. Η ποικιλομορφία παράλα αυτά και η κατ' επανάληψη χρήση τους από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις, εδραιώνει τη συγκεκριμένη διάταξη ως χαρακτηριστικό μιας εξαιρετικά φορμαλιστικής αρχιτεκτονικής που χαρακτηρίζει την έκταση της Ανδalousίας.

Όμως η εικόνα που παρουσιάζουν σήμερα οι όψεις της περιοχής, δεν προκύπτει από την απόλυτη ακολουθία ενός συγκεκριμένου τύπου. Αντίθετα, αποτελούν κράμα διαφορετικών επιρροών και στοιχείων, τα οποία διαμόρφωσαν προσθετικά το επίπεδο της όψης. Ως γενική παραδοχή, η εξωτερική επιφάνεια του κτιρίου παρουσιάζει απλότητα και περιγράφεται από σημειακές διακοσμητικές επεμβά-

elik.52

elik.53

σεις, που συνήθως συγκεντρώνονται στις πόρτες εισόδου και στα πλαίσια των ανοιγμάτων των παραθύρων. Χαρακτηριστικό ίσως στοιχείο της συνθετικής οργάνωσης της όψης είναι οι πλαισιώσεις γύρω από τα ανοίγματα, οι οποίες διαφοροποιούνται συνήθως ως προς το χρώμα ή το υλικό της επιφάνειας της πρόσοψης. Αυτή η διάταξη γίνεται ακόμα πιο έντονη στον κεντρικό άξονα της όψης, προκειμένου να τονιστεί το σημείο της εισόδου. Η πύλη είναι ελαφρώς προεξέχουσα σε σχέση με τη γραμμή του επιπέδου και συνήθως περιγράφεται με θριγκούς και αετώματα, στο άνω μέρος των οποίων προβάλλεται ένα «κλειστό» μπαλκόνι.

Προς τα τέλη ωστόσο του 18ου αιώνα, η αρχιτεκτονική οργάνωση της όψης αποδεσμεύεται σταδιακά από τα κλασικιστικά αποτυπώματά της και διαμορφώνει με άλλη λογική το επίπεδο της πρόσοψης. Η υπερβολή των διακοσμητικών στοιχείων από τις επιρροές του μπαρόκ, σταδιακά υποχωρεί και οδηγεί στην απλοποίηση των μορφών. Οι αψίδες και παραστάδες των ανοιγμάτων, παύουν να χρησιμοποιούνται και διαμορφώνονται μικρά τετραγωνικά ανοίγματα. Ωστόσο «τα σενάζ των

ανοιγμάτων υιοθετούν ένα ελαφρώς καμπυλόγραμμο σχήμα, στην ίδια διάταξη με τα αψιδωτά τόξα»⁷³, έτσι ώστε να απλοποιηθούν τις μορφές χωρίς ωστόσο να χάσουν το διακοσμητικό τους χαρακτήρα. Λόγω της λειτουργικής διαφοροποίησης των κατοικιών του 19ου αιώνα, η στέγη με κεραμίδια, σταδιακά αντικαθίσταται με δώματα [azoteas] και εμφανίζονται στην όψη στηθαία με διακοσμητικά μοτίβα.

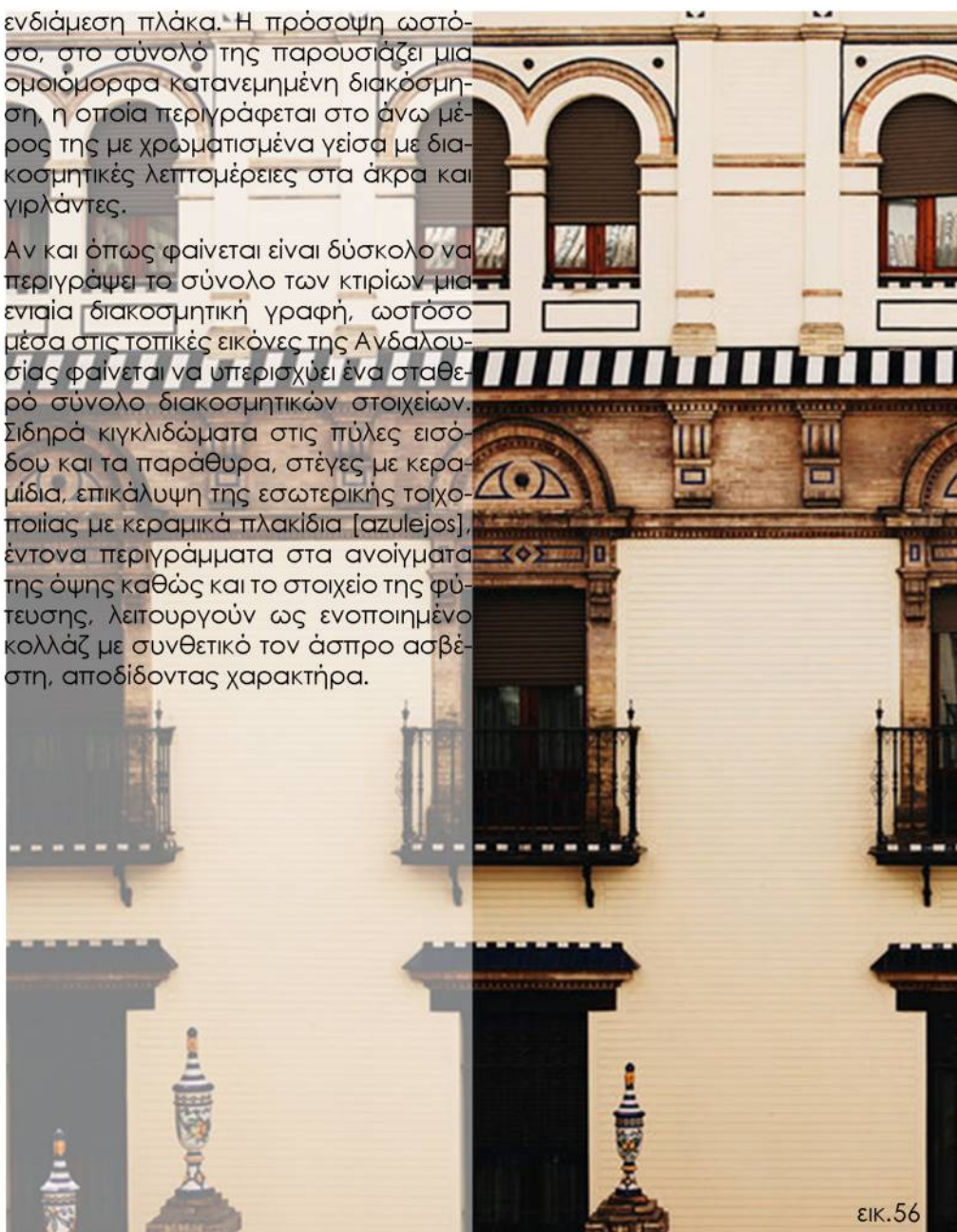
Παρόλο που η ενσωμάτωση αυτών των στοιχείων διαμορφώνει την αστική εικόνα του 19ου αιώνα της Ανδaluσίας, ουσιαστικά συνεχίζουν να διατηρούνται οι πύλες εισόδου σχεδιασμένες με μια συγκεκριμένη τεκτονική, το χαρακτηριστικό βολβώδες περίγραμμα κάτω από τα μπαλκόνια και τα παντζούρια, και ο σχεδιασμός των πλαισίων των ανοιγμάτων με προεξέχουσες πολλές φορές άνω άκρες [orejetas]. Επιπλέον, στο επίπεδο της εξωτερικής τοιχοποιίας, άλλοτε παρατηρείται η απουσία ενδιάμεσων διαζωμάτων που δεν αντανakλά την εσωτερική κατανομή των επιπέδων και δίνει την εντύπωση μιας ενιαίας πρόσοψης και άλλοτε γίνεται εμφανής η

⁷³ Francisco Ollero L., *Arquitectura Domestica en Sevilla durante la segunda mitad del siglo XVIII*, Atrio 10/11 Revista de Historia del Arte, Universidad Pablo de Olavide, 2005,σελ. 120

ενδιάμεση πλάκα. Η πρόσοψη ωστόσο, στο σύνολό της παρουσιάζει μια ομοιομορφα κατανεμημένη διακόσμηση, η οποία περιγράφεται στο άνω μέρος της με χρωματισμένα γείσα με διακοσμητικές λεπτομέρειες στα άκρα και γιρλάντες.

Αν και όπως φαίνεται είναι δύσκολο να περιγράψει το σύνολο των κτιρίων μια ενιαία διακοσμητική γραφή, ωστόσο μέσα στις τοπικές εικόνες της Ανδαλουσίας φαίνεται να υπερισχύει ένα σταθερό σύνολο διακοσμητικών στοιχείων. Σιδηρά κιγκλιώματα στις πύλες εισόδου και τα παράθυρα, στέγες με κεραμίδια, επικάλυψη της εσωτερικής τοχοποιίας με κεραμικά πλακίδια [azulejos], έντονα περιγράμματα στα ανοίγματα της όψης καθώς και το στοιχείο της φύτευσης, λειτουργούν ως ενοποιημένο κολλάζ με συνθετικό τον άσπρο ασβέστη, αποδίδοντας χαρακτήρα.

εικ.56

materiales-Color-atmosfericidad

υλικά-χρώμα-ατμοσφαιρικότητα

ΕΙΚ.59

Η φύση δεν παρουσιάζει μονοχρωμία. Το ίδιο το φως και η σκιά είναι αρκετά για να δημιουργήσουν μια χρωματική πολυπλοκότητα. Τα υλικά, άμεσα συνδεδεμένα με τη φύση και τη σύνθεση του εδάφους, καθορίζονται από εγγενείς χρωματισμούς και απτικές διαφοροποιήσεις. Το περίγραμμα ενός τόπου επομένως, μπορεί να περιγραφεί μέσα από τα υλικά, τα χρώματα και τον τρόπο που αυτά ενσωματώνονται στο δομημένο περιβάλλον του. Όμως το χρώμα δεν έχει μια συγκεκριμένη προσέγγιση στον τρόπο με τον οποίο αποτυπώνεται. Ακολουθεί διαλεκτικά δίπολα που κινούνται ανάμεσα στην πολυχρωμία και τη μονοχρωμία, στη χρωματική καθαρότητα και την τονικότητα, την αρμονία και την αντίθεση, την ουδετερότητα και τη χρωματική ταυτότητα. Η ίδια η φωτεινότητα, η χροιά και η ένταση των χρωμάτων επηρεάζεται από το σκούρο ή φωτεινό περιβάλλον, τα γειτονικά χρώματα, τη χρωματική απόδοση του φωτισμού.⁷⁴ Η περιοχή, γίνεται δηλαδή αντιληπτή όχι μόνο μέσα από τα χρώματά της αλλά και από τον τρόπο που αυτά αντανakλούν το φως.

Στο πλαίσιο λοιπόν, όπου η αρχιτεκτονική ταυτίζεται και συνδιαλέγεται με τον

τόπο της, η Ανδαλουσία αντανakλά στη μορφή των κτιρίων της, τα χρώματα και τις υφές της περιοχής της. Ο σαφής μιμητισμός του κτιρίου με το γεωλογικό πλαίσιο, εκφράζεται τόσο μέσα από την υλικότητά του όσο και τη χρωματική του απεικόνιση. «Ουσιαστικά η έννοια της υλικότητας αναφέρεται στην αισθητηριακή αντίληψη της ύλης μέσω των αισθήσεων, οι οποίες οργανώνονται σε μια ασύμμετρη ιεραρχία, όπου κυριαρχεί το ορατό. Έτσι το υλικό γίνεται αντιληπτό ως ένα παιχνίδι φωτός, το οποίο στη συνέχεια επαληθεύεται με τη φυσική προσέγγιση της αφής».⁷⁵

Η χρήση φυσικών υλικών στην αρχιτεκτονική, ενεργοποιεί τις αισθήσεις και ιδιαίτερα αυτή της οικειότητας και εκφράζει χρονικά την ιστορικότητα των κτισμάτων. Έτσι ο παράγοντας του χρόνου προστίθεται στην υλικότητα και αποδίδοντας το πνεύμα του τόπου, απευθύνεται πιο άμεσα στο χρήστη. Ωστόσο, ο χειρισμός της υλικότητας και των χρωμάτων στο επίπεδο της αρχιτεκτονικής της Ανδαλουσίας, χρονικά και χωρικά, δεν έχει μια ενιαία αντιμετώπιση. Το πέρασμα από την απόλυτη λευκή μονοχρωμία

⁷⁴ https://repository.kallipos.gr/bitstream/11419/1788/1/13_chapter_12.pdf

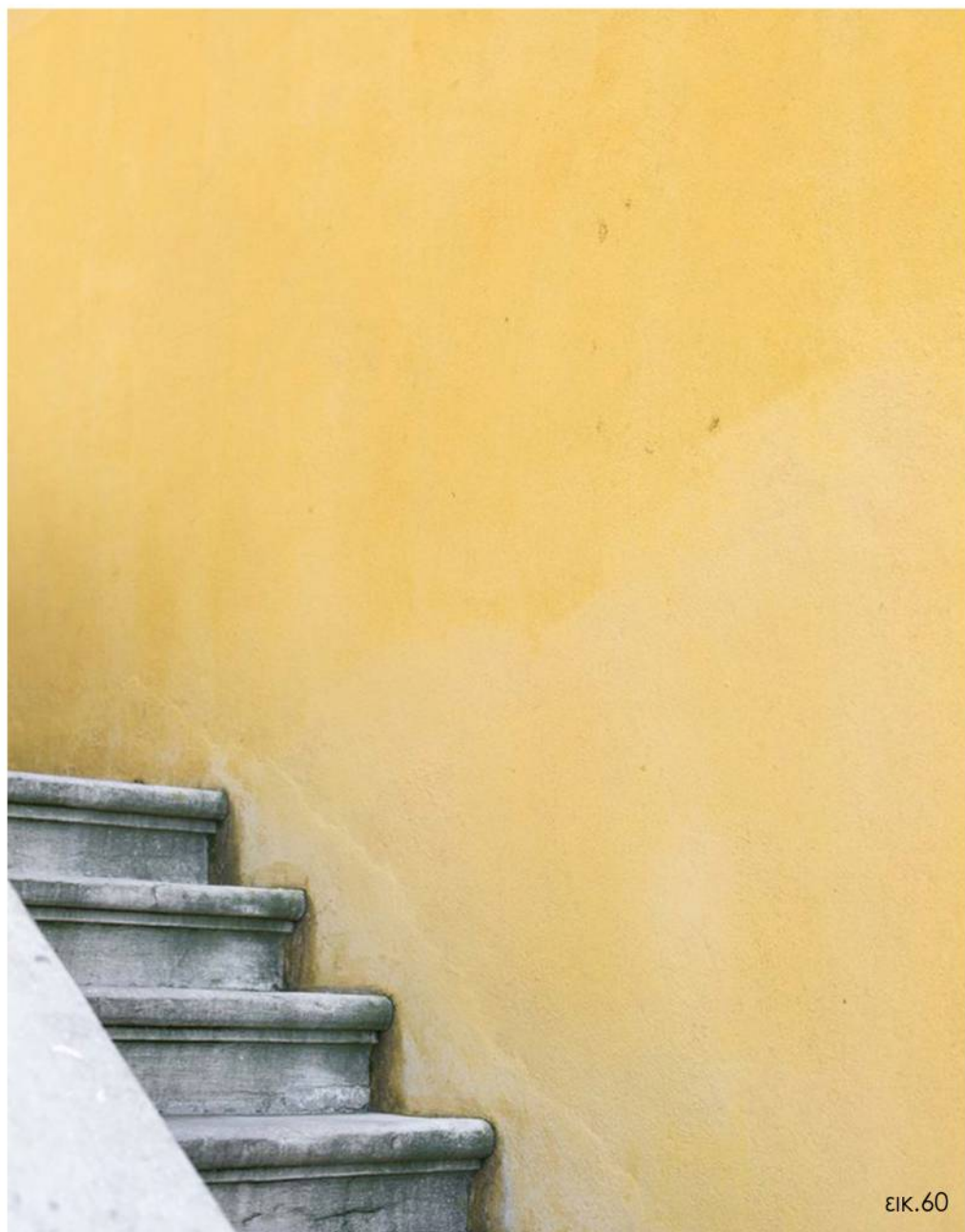
⁷⁵ Rivera Gómez C.; Rodríguez García R.; Ponce Ortiz De Insagurbe M.; González Serrano A.; Roa Fernández J., *El Análisis de la Arquitectura Tradicional como base para el Diseño Aplicado: Proyecto DATEC. Arquitectura del Rojo*. 4IAU 4° Jornadas Internacionales sobre Investigación en Arquitectura y Urbanismo, Valencia, 2011

της όψης σε μια διακριτική χρωματική σύνθεση, ουσιαστικά αντιστοιχεί στην χρονική προσαρμογή της εναλλασσόμενης αρχιτεκτονικής έκφρασης, στις τοπικές απαιτήσεις. Η διαθεσιμότητα φυσικών πόρων σε κάθε περιοχή, σε συνδυασμό με τις κλιματολογικές συνθήκες, επίσης καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις διαφοροποιήσεις στην αρχιτεκτονική σύνθεση. Κατ' επέκταση, η χρήση των τοπικών υλικών, όπως πέτρα, πηλός ή ξύλο που χρησιμοποιούνται στην Ανδαλουσία, αντιστοιχούν σε διαφορετικά εδάφη της περιοχής και ενσωματώνονται με διαφορετικό τρόπο κάθε φορά. Ο πηλός ως υλικό, εφαρμόζεται σε όλη την έκταση της Ανδαλουσίας, σε αντίθεση με την πέτρα η οποία συναντάτε συνήθως στις πιο ορεινές περιοχές.

Ωστόσο η χρήση του πηλού σταδιακά αντικαθίσταται από τούβλα και κεραμίδια, τα οποία λειτουργούν ως βασικά δομικά υλικά για την ενίσχυση της φέρουσας τοιχοποιίας, τον σχηματισμό των ανοιγμάτων αλλά και ως απαραίτητα στοιχεία της κατασκευής στα μικρά διακοσμητικά τόξα που εμφανίζονται στο σύνολο των κατοικιών. Λόγω της περιορισμένης φυσικής ξυλείας,

αλλά και της όχι τόσο καλής ποιότητας αυτού του υλικού, η χρήση του περιορίζεται στο τμήμα της στέγης και σε λίγες εξωτερικές επενδύσεις.

Παρόλα αυτά, η μοναδική ίσως σταθερά σε σχέση με τα υλικά είναι ο ασβέστης ο οποίος λειτουργεί ως ένα ομογενοποιητικό στοιχείο αυτής της συνθετικής ποικιλομορφίας των όψεων. Η ανθεκτικότητα του υλικού, η απολυμαντική του ιδιότητα, η ικανότητα του να χρωματίζεται εύκολα, να είναι φιλικό προς το περιβάλλον και να ασκεί θερμικό έλεγχο επιτρέποντας τη διαπνοή του κτιρίου, αιτιολογεί την εκτεταμένη χρήση και εφαρμογή του στο σύνολο της Ανδαλουσίας. Αν και χρησιμοποιείται συνήθως για επικάλυψη σε όψεις και εσωτερικά της κατοικίας, μερικές φορές εφαρμόζεται στα κεραμίδια της στέγης και τα γείσα. Ωστόσο το υλικό αυτό, συνδυάζοντας την λειτουργικότητα με την αισθητική, επιδέχεται διάφορους χρωματισμούς και σπάει τη μονοχρωμία της όψης. Γενικά, τα υλικά δεν αξιολογούνται καθαρά από την κλίμακα του ορατού, αλλά γίνονται αντιληπτά μέσα από τις συναισθηματικές προεκτάσεις των χρωμάτων και των σχη-

μάτων. Το χρώμα λοιπόν αποτελεί την ουσιώδη ταυτότητα του υλικού στην οποία προστέθηκαν αργότερα το περίγραμμα και το σχήμα.⁷⁶ Ο τρόπος ωστόσο με τον οποίο ενσωματώνεται το χρώμα στην αρχιτεκτονική της Ανδαλουσίας, ακολουθεί μια ενιαία στρατηγική προσέγγιση η οποία ωστόσο επιδέχεται ποικίλους χρωματικούς συνδυασμούς. Τα χρώματα δε λειτουργούν αθροιστικά, αλλά συνθετικά. Έτσι το χρώμα σαν στοιχείο της σύνθεσης, χάνει την αυτοτέλειά του, επηρεάζει τα άλλα στοιχεία και ταυτόχρονα δέχεται την επίδρασή τους. Τα χρώματα αντιπαράβλλονται με το φως και τη σκιά, μετασχηματίζοντας την τονικότητά τους, και οι έντονες χρωματικές αντιθέσεις που αποτυπώνονται στο περίγραμμα του κτιρίου, αποδίδουν τη δυναμικότητα της σύνθεσης.

Η εφαρμογή, λοιπόν σημειακών χρωματικών επεμβάσεων, που κυμαίνονται σε απαλές-ήπιες αποχρώσεις, σπάει τη χρωματική μονοτονία της όψης και αναδεικνύει στοιχεία και τμήματα του κτιρίου. Συγκεκριμένα, αυτές οι χρωματικές αντιθέσεις και διαφοροποιήσεις συμπυκνώνονται κατά κύριο λόγο στα περιγράμματα των ανοιγμάτων [πα-

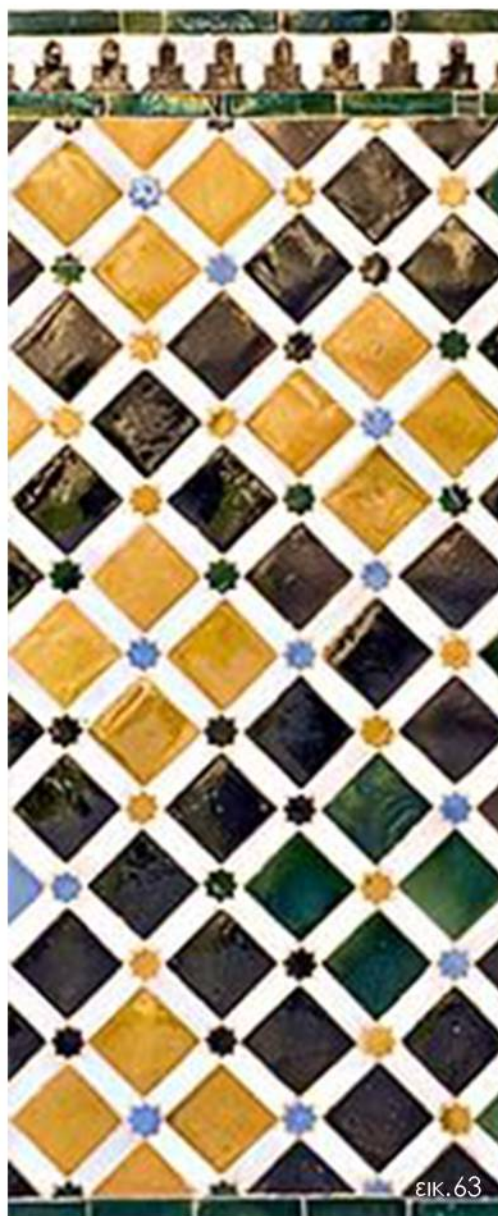
ράθυρα-πόρτες], στα προεξέχοντα γείσα και στο κάτω τμήμα της τοιχοποιίας [zócalo], προσδίδοντας μια διάθεση πολυχρωμίας.

Με την τοποθέτηση χρωματικών πλαισιώσεων στα ανοίγματα της όψης, περιγράφεται επίσης το δομικό σύστημα του κτιρίου, το οποίο στη συνέχεια συμμετέχει και στη διακόσμηση. Η εξωτερική επιδερμίδα του κτιρίου επομένως, «παρουσιάζει μια ισορροπία ανάμεσα στη μορφή και τη διακόσμηση».⁷⁷ Οι έντονες αποτυπώσεις χρωμάτων αποφεύγονται και το κτίριο επιλύεται συνήθως με διχρωμίες, ενώ υπάρχει παράλληλα μια σαφής υπεροχή χρωμάτων έναντι υφών καθώς οι συνδυασμοί περισσότερων από δύο υφές πάνω στην ίδια επιφάνεια συναντάτε σπάνια. Έτσι, μέσα από το χειρισμό των χρωμάτων, γίνεται αισθητή η αρμονία των αρχιτεκτονικών σχέσεων και αναδεικνύεται το εξωτερικό κέλυφος μέσω των αντιθέσεων. Σε σχέση ωστόσο με τη διαχείριση του εσωτερικού, επιβεβαιώνεται αυτή ακριβώς η διάθεση για τη χρήση χρωμάτων. Τα παιχνίδια αντιθέσεων που δημιουργούν τοίχοι, σκεπές, πατώματα, προσφέρουν ζωντάνια στο εσωτερι-

76 Ο.Π

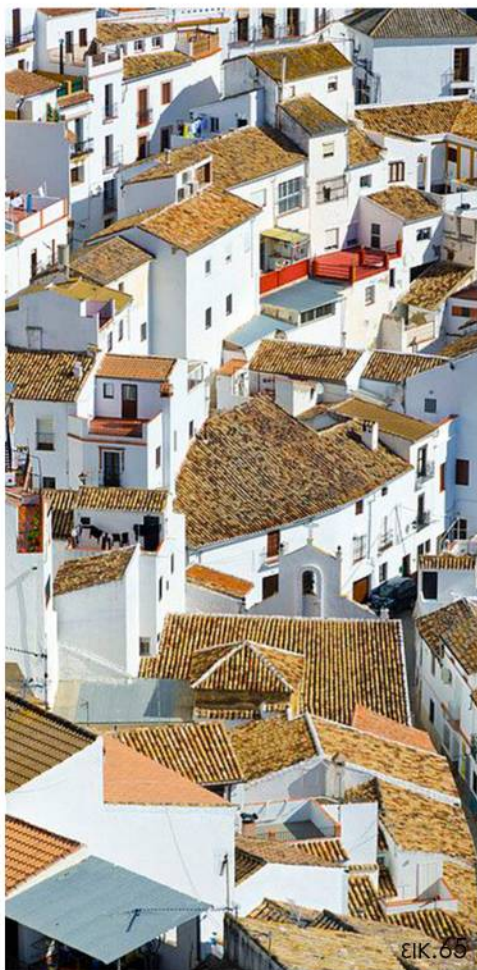
77 Ο.Π

κό και οριοθετούν χώρους και λειτουργίες. Η λευκότητα του ασβέστη αντιπαραβάλλεται με το κοκκινωπό χρώμα των κεραμιδιών και τη χρωματική πολυπλοκότητα των *azulejos* στο κάτω τμήμα της τοιχοποιίας και δημιουργεί ενδιαφέρουσες ποιότητες. Η αντοχή του χρώματος, η λαμπρότητα, η ευελιξία των υφών και μορφών, καθιστούν τα *azulejos* μια ελκυστική λύση στην απόδοση χρώματος στο χώρο.

Στο πλαίσιο των χρωματικών συνθέσεων, το στοιχείο της φύτευσης έχει εξίσου ενεργό χαρακτήρα. Λουλούδια σε διάφορους χρωματισμούς δημιουργούν ένα πλέγμα αντιθέσεων ανάμεσα στα χρώματα του ουρανού, της φύτευσης και αυτά των οικοδομικών υλικών. Όμως ακόμα και μέσα στα ίδια τα υλικά ενυπάρχει το χρώμα. Το σύνολο των χρωμάτων, που αποτυπώνονται προέρχονται ουσιαστικά από φυσικές χρωστικές ουσίες και για το λόγο αυτό παρουσιάζουν ιδιαίτερη αντοχή. Το χρώμα της κίτρινης ώχρας, συγκεκριμένα, που εφαρμόζεται σε όλη την έκταση της Ανδαλουσίας προέρχεται από το *albero* που είναι το κίτρινωπό χώμα του εδάφους της περιοχής [αργιλώδης ασβεστόλιθος], στο οποίο περιέχεται

ΕΙΚ. 69

ένα μέταλλο που είναι ο γκαϊτίτης και δίνει αυτό το έντονο φωτεινό κίτρινο. Οι επίσης έντονες κοκκινωπές αποχρώσεις της ώχρας βρίσκονται πίσω από τα κεραμικά, τη φυσική πέτρα και τις γήινες χρωματικές ουσίες.

Η εφαρμογή, όμως των χρωμάτων δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί μόνο ως διακοσμητική προσθήκη μικρής σημασίας. Ο τρόπος άλλωστε με τον οποίο τα χρώματα συνδιαλέγονται με το φως και τη σκιά, μετασχηματίζουν το χώρο και δημιουργούν ατμοσφαιρικές συνθήκες. Το φως με το χρώμα παρέχει ένα ευχάριστο οπτικό περιβάλλον, σε ένα πλέγμα αντιθετικών σχέσεων φωτός-σκιάς. Ο άνθρωπος λοιπόν, αντιλαμβάνεται τη χρωματική ροηκότητα και πλαστικότητα του κτιρίου, μέσα από την αίσθηση που του προκαλεί το περιβάλλον γύρω του. Επομένως, τα υλικά και τα χρώματα ενσωματώνονται με τέτοιο τρόπο στην αρχιτεκτονική της Ανδαλουσίας, ώστε η λειτουργικότητα του χώρου να μην αναιρεί την απόδοση ατμοσφαιρικότητας και αισθητικής ισορροπίας.

ΕΙΚ. 67

V-σύγχρονες μεταγραφές

the 1990s, the number of people in the UK who are aged 65 and over has increased from 10.5 million to 12.5 million, and the number of people aged 75 and over has increased from 4.5 million to 6.5 million (Office for National Statistics 2000). The number of people aged 65 and over is projected to increase to 15.5 million by 2020, and the number of people aged 75 and over to 8.5 million (Office for National Statistics 2000).

There is a growing awareness of the need to develop services to meet the needs of older people, and a number of initiatives have been launched in the UK to address this need. The Department of Health has launched the 'Age Friendly' initiative, which aims to make the UK a more age-friendly country by 2010. The initiative is based on the World Health Organization's (WHO) 'Age Friendly' framework, which identifies six key areas for action: (1) physical environment, (2) social environment, (3) health services, (4) employment, (5) participation in society, and (6) housing (WHO 2002).

The 'Age Friendly' initiative is a multi-sectoral effort, involving the Department of Health, the Department of the Environment, the Department of Transport, the Department of Education, and the Department of Work and Pensions. The initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community. The initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community.

The 'Age Friendly' initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community. The initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community. The initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community.

The 'Age Friendly' initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community. The initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community. The initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community.

The 'Age Friendly' initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community. The initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community. The initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community.

The 'Age Friendly' initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community. The initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community. The initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community.

The 'Age Friendly' initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community. The initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community. The initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community.

The 'Age Friendly' initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community. The initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community. The initiative is based on the principle that older people should be able to live in their own homes, and to participate in the community.

Viviendas en la calle María Coronel

Cruz y Ortiz | Sevilla | 1976

Στο πλαίσιο ενός συμπαγούς αστικού πλέγματος, όπως είναι η παλιά πόλη της Σεβίλλης, οι νέες σχεδιαστικές προσεγγίσεις επιδέχονται πολλούς περιορισμούς. Προκειμένου να αποφευχθούν καταχρηστικοί τρόποι αποικιοποίησης των οικοπέδων, ο Δήμος υποχρεώνει τα νέα κτίρια να αφήνουν ελεύθερο το 25% του επιπέδου του ισόγειου. Η ανάγκη ανακούφισης της αστικής πυκνότητας, η ένταξη στο υπάρχον σύστημα και η παρουσία της Casa ratío ως κυρίαρχη οικιστική τυπολογία, αποτελούν τα δεδομένα με τα οποία θα δουλέψουν οι αρχιτέκτονες, προκειμένου να παράγουν «μια αρχιτεκτονική ενδιαφέροντος αποδεχόμενη τα όρια που επιβάλλει η σκληρότερη πραγματικότητα».⁷⁸

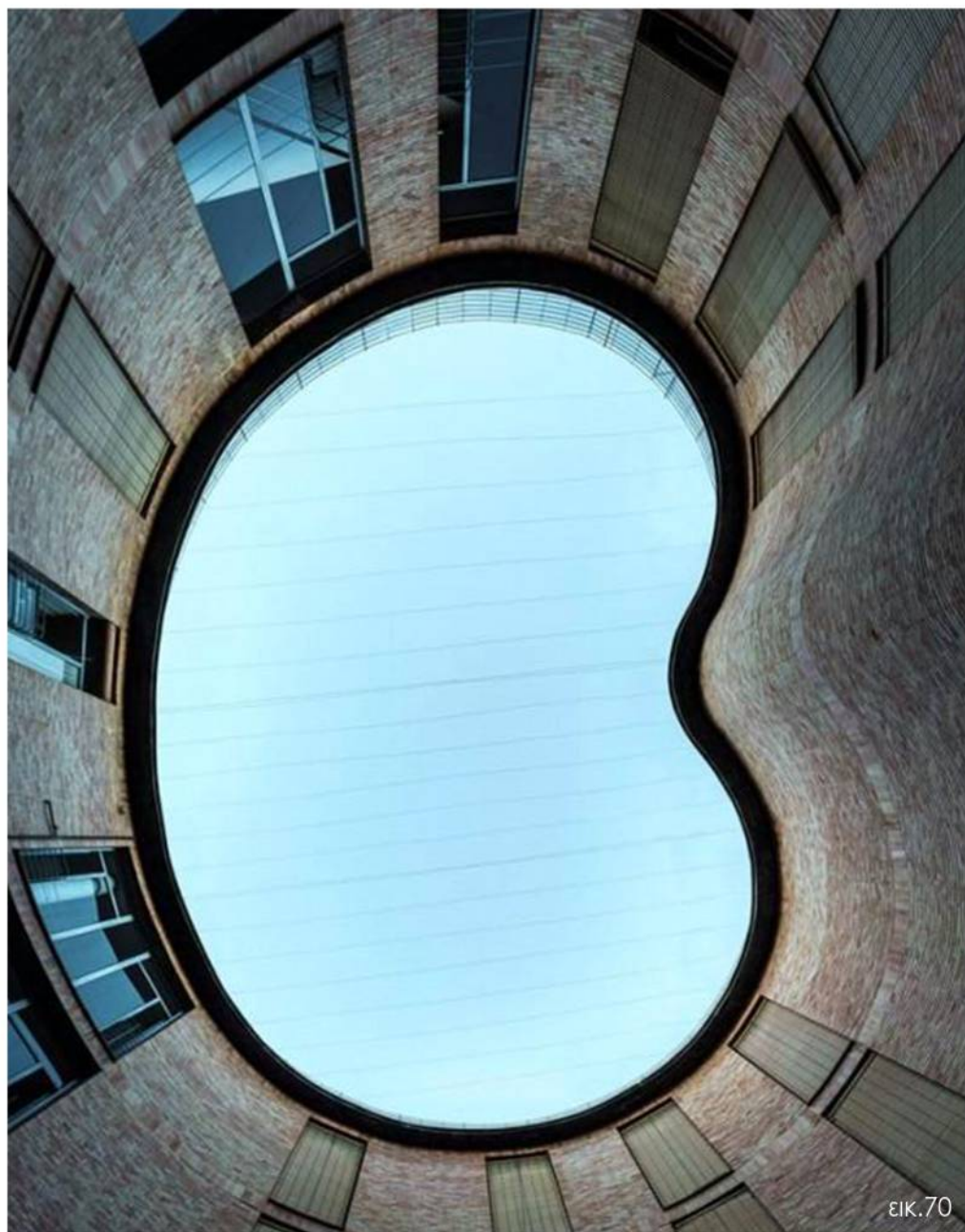
Κατανοώντας λοιπόν, την πόλη στις χωρικές σχέσεις μεταξύ του δρόμου και του εσωτερικού χώρου, σχεδιάζεται ένα οικιστικό συγκρότημα 12 διαμερισμάτων. Σε ένα ιδιαίτερα ακανόνιστο περιγγραμμο οικοπέδου 480τ.μ, διαμορφώνεται ένα πέτρινο αίθριο περιμετρικά

του οποίου οργανώνονται οι κατοικίες και το οποίο ενοποιεί τη σύνθεση. Επανερμηνεύοντας με τον πιο παράδοξο τρόπο την τυπολογία της Casa ratío, οι αρχιτέκτονες μετασχηματίζουν το συμβατικό ορθογωνικό αίθριο της κατοικίας, δίνοντας ένα «νεφροειδές» κυκλικό σχήμα, αντιπθήμενοι στην κατασκευή εγκλωβισμένων και ξεπερασμένων τύπων στέγασσης. Η δυναμικότητα της μορφής του συμπυκνώνει στοιχεία συλλογικότητας, που ενυπάρχουν στην Casa de Vecindad και τα Corrales Sevillanos και «επιτρέπει τη συγκέντρωση του ανοικτού χώρου σε μία ενιαία γραμμή εκλογικεύοντας τη γεωμετρική αναρχία του οικοπέδου».⁷⁹

Το εσωτερικό κενό, δεν είναι λοιπόν ο χώρος που προέκυψε τυχαία ως υπόλειμμα της κτιριακής μάζας και αντιμετωπίζεται ως ένας απλός φωταγωγός χωρίς καμία αισθητική έννοια. Ωστόσο, αποτελεί ένα χώρο σχεδιασμένο, ο οποίος τοποθετημένος στο πιο αμήχανο σημείο του οικοπέδου, ε-

⁷⁸ <http://aguedamata94.blogspot.gr/>

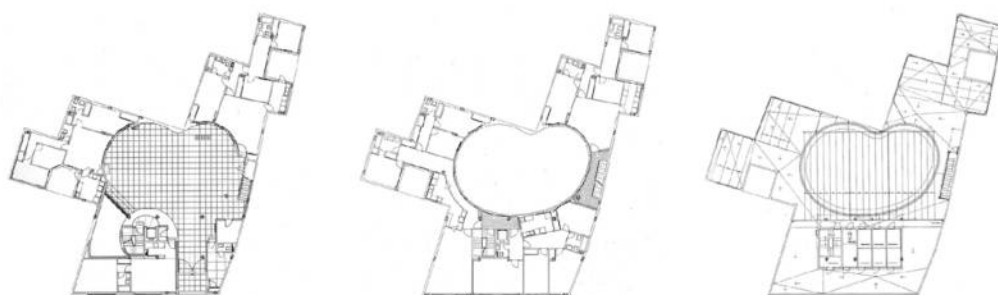
⁷⁹ <http://proyectos3f5.blogspot.gr/2016/04/analisis-de-las-viviendas-de-la-calle.html>

εικ.70

ΕΙΚ.71

ΕΙΚ.72

πιλύει την οργάνωση του κτιρίου και ορίζει τις ζώνες που καταλαμβάνονται από τις κατοικίες, τα σημεία πρόσβασης των διαμερισμάτων και οχημάτων και τις κατακόρυφες συνδέσεις. Οι περιορισμοί ωστόσο, που θέτουν οι μεσοτοιχίες στο περίγραμμα του οικοπέδου, εμποδίζουν την άμεση επαφή του κτιρίου σε αρκετά σημεία με τα γεινιάζοντα κτίρια και κατ' επέκταση την ύπαρξη ανοιγμάτων και έτσι οδηγούν στο σχεδιασμό δύο μικρότερων αίθριων, για εσωτερικό φωτισμό, τα οποία συμπληρώνουν την περιγραφή της κάτοψης. Η διάταξη του συγκροτήματος αναπτύσσεται συνολικά σε πέντε ορόφους, εκ των οποίων ο ένας είναι κάτω από το επίπεδο του εδάφους. Όσον αφορά τη λειτουργική κατανομή των χώρων, στο επίπεδο του ισόγειου, εντοπίζεται η κεντρική είσοδος, η αίθουσα για τις κοινόχρηστες υπηρεσίες του συγκροτήματος, ένα γραφείο και δύο διαμερίσματα. Τόσο η πρόσβαση των πεζών όσο και των οχημάτων επικοινωνεί με το αίθριο, η γεωμετρία του οποίου διευκολύνει την στροφή για το κατέβασμα προς το υπόγειο, ενώ παράλληλα δίνει πρόσβαση στα δύο διαμερίσματα τύπου Α και Β του ισόγειου.

Στο σύνολό τους, τα διαμερίσματα κατανέμονται ανά τρία σε κάθε όροφο, εκτός του τελευταίου [δώμα], όπου διαμορφώνεται ένας χώρος για τη συγκέντρωση των ιδιοκτητών και του υπογείου, που προορίζεται για τη στάθμευση των οχημάτων. Ο κατακόρυφος άξονας επικοινωνίας, ο οποίος ενσωματώνει τις σκάλες και τον ανελκυστήρα, διατρέχει από το υπόγειο μέχρι το δώμα και οδηγεί στα διαμερίσματα Α και Β του κάθε ορόφου. Ωστόσο, στην άκρη του συγκροτήματος τοποθετείται μια δευτερεύουσα σκάλα που οδηγεί από το ισόγειο μέχρι και τον τρίτο όροφο και εξυπηρετεί αποκλειστικά την πρόσβαση στις κατοικίες τύπου C. Οι κατοικίες Α και Β έχουν πρόσοψη στην οδό οδό Doña María Coronel και το αίθριο, ενώ η κατοικία C στρέφεται μόνο στον εσωτερικό χώρο.⁸⁰ Εν αντιθέσει λοιπόν, με την εσωτερική διάταξη, η πρόσοψη μένει σχεδόν απαρατήρητη. Ακολουθεί ένα συνεχές σύστημα δόμησης και οργανώνει το επίπεδο της με περασσιές από τα κτίρια που βρίσκεται σε επαφή. Στο κάτω τμήμα της τοιχοποιίας έχει μια βάση [zócalo] με συμπαγές εμφανή τούβλο που φτάνει μέ-

80 <http://aguedamata94.blogspot.gr/>

χρι το επίπεδο του πρώτου ορόφου και διαφοροποιείται ως προς την υλικότητα και το χρώμα με το άνω τμήμα της όψης. Η αυστηρή διάταξη ορθογωνίων ανοιγμάτων που εφαρμόζεται στους δύο τελευταίους ορόφους στην εξωτερική επιφάνεια, διατηρεί μια επαρκή σχέση με το δρόμο. Ωστόσο στο επίπεδο του ισόγειου, η όψη αντιμετωπίζεται διαφορετικά και τα ανοίγματα των παραθύρων τοποθετούνται πιο ψηλά προκειμένου να διασφαλιστεί η ιδιωτικότητα των κατοίκων.

Στην ίδια λογική, ο εσωτερικός χώρος αντιμετωπίζεται με μια σχετική εσωστρέφεια, όπου η πρόσβαση προς το αίθριο γίνεται μέσω ενός κλειστού περάσματος. Ο μεταβατικός αυτός χώρος, έχει μια διάτρητη πόρτα εισόδου η οποία χειρίζεται με σχετική διαφάνεια τη σχέση δημόσιου-ιδιωτικού, επιτρέποντας συγχρόνως την οπτική επαφή προς το εσωτερικό. Ακόμα και η επιλογή εφαρμογής ενός στέρεου υλικού, όπως το τούβλο, στο επίπεδο του ισόγειου αντανakλά αυτήν την εικόνα του συμπαγούς όγκου, ο οποίος περιγράφεται από ελάχιστα ανοίγματα. Όμως το τούβλο δε μένει μόνο στην εξωτερική επιφάνεια, αλλά διεισδύει μέχρι το ε-

81 <http://proyectos3t5.blogspot.gr/2016/04/analisis-de-las-viviendas-de-la-calle.html>

ΕΙΚ.74

ΕΙΚ.75

σωτερικό του αίθριου και εφαρμόζεται σε όλη την εσωτερική τοιχοποιία που ανοίγει προς το αίθριο. Η χρήση παραδοσιακών υλικών όπως το τούβλο συμβάλλουν στον τελικό χαρακτήρα του κτιρίου, δίνοντάς του μια σχετική διαχρονικότητα που του επιτρέπει να εγκαθίσταται σε ένα ποικίλο ιστορικό περιβάλλον».⁸¹ Επομένως οι αρχιτέκτονες χρησιμοποιούν ακόμα ένα στοιχείο, όπως είναι η υλικότητα προκειμένου να ενσωματώσουν με τον καλύτερο τρόπο το νέο κτίριο, στο ήδη υπάρχον περιβάλλον. Η σχεδιαστική επομένως πρακτική που εφαρμόστηκε, προκύπτει από τη συνεχή προσπάθεια διαχείρισης των παραδοσιακών στοιχείων της περιοχής, με ένα σύγχρονο λεξιλόγιο.

ΕΙΚ. 76

Cruz y Ortiz Arquitectos

Edificio Previsión Española

Rafael Moneo | Sevilla | 1987

Οποιαδήποτε αρχιτεκτονική που σέβεται την πόλη και αξίζει να σταθεί στη Σεβίλλη, πρέπει σύμφωνα με τον Moneo, όχι μόνο να ενσωματωθεί στο αστικό πρότυπο, αλλά πρέπει επίσης να κάνει τη σωστή επιλογή κλίμακας. Στο πλαίσιο λοιπόν μιας σχεδιαστικής προσέγγισης που επιδιώκει μια αρχιτεκτονική συνέχειας με τον τόπο, σχεδιάζεται το κτίριο γραφείων της Previsión Española όπου το επίπεδο των όψεων και η κλίμακα συγκεντρώνει τη συνθετική βάση όλου του έργου. Η έντονη παρουσία της πόλης στη δομή του, με την επανερμηνεία στοιχείων της τοπικής παράδοσης, καθιστά δυνατή την ανάγνωση ολόκληρης της πόλης και της κουλτούρας της, μέσα από την ανάγνωση και κατανόηση του ίδιου του κτιρίου ως μονάδα.

Παρόλο που ο Moneo, σχεδιάζει για μια αρχιτεκτονική που σέβεται το παρελθόν της, δε συνεπάγεται ότι αυτή η αρχιτεκτονική εγκλωβίζεται στα όρια του τοπικού, αλλά εισάγει νέα στοιχεία με έναν αντιφατικό τρόπο. Έχοντας ως

βασική αρχή σχεδιασμού τη δημιουργία ενός συνεχούς κτιρίου, που συνδέεται με τη γεωμετρία της πόλης και το οδικό δίκτυο στο οποίο διαμορφώνεται, το κτίριο της Previsión Española, δε γίνεται αντιληπτό ως ένα απλό αντικείμενο αλλά αντιμετωπίζεται ως ιστορική αναπαράσταση της πόλης. Το νέο κτίριο τοποθετείται στο τμήμα ενός παλιού αμυντικού φρουριακού δικτύου στα όρια του ιστορικού κέντρου της Σεβίλλης, το οποίο βρίσκεται μπροστά στο μέτωπο του ποταμού Guadalquivir. Η σχέση που αναπτύσσει το κτίριο με τον συγκεκριμένο τόπο, γίνεται αντιληπτή μέσα από τα στοιχεία που καθορίζουν την εξωτερική μορφή του κτιρίου και εντοπίζονται στο άμεσο αστικό του περιβάλλον, που διαμορφώνεται από τους πύργους του Torre del Oro και της Giralda.

Μέσα από το σχεδιασμό του, «προσπαθεί να καθιερώσει έναν διάλογο που συνειδητά αποφεύγει κάθε είδους αντιπαράθεση. Για το σκοπό αυτό, κα-

ΕΙΚ.77

ταφεύγει στην αντίθεση μιας πολύ έντονης οριζοντιότητας που εναντιώνεται στην καθετότητα των πύργων».⁸²

Ακολουθώντας τις αρχές της κλασσικής σύνθεσης και τα στοιχεία που βρέθηκαν στην πόλη, οι όψεις αρχικά οργανώθηκαν σε ένα τριμερές οριζόντιο σύστημα, το οποίο στη συνέχεια υποδιαιρέθηκε σε μικρότερα τμήματα, ώστε να επιτραπεί μια πλουσιότερη, ακριβέστερη και πυκνότερη ανάγνωση της πόλης, στην κλίμακα και στις αναλογίες.⁸³ Η κλασσική σύνθεση που εφαρμόστηκε ωστόσο, δεν ήταν ο στόχος, αλλά το μέσο για το σχεδιασμό του τέλους που ολοκλήρωνε το συγκρότημα και την πόλη.⁸⁴ Η σαφής οριζοντιότητα που περιγράφει το κτίριο, αρθρώνεται με εσοχές στο ισόγειο και λόντζιες στους υπερτιθέμενους ορόφους. Ωστόσο αυτή η συνολική οριζόντια διάταξη ανακουφίζεται από πυλώνες οι οποίοι παρουσιάζουν διαφοροποίηση σε αναλογίες και υλικότητα ανά επίπεδο: τριγωνικής διατομής υποστυλώματα, από σκυρόδεμα με επένδυση τούβλου στο ισόγειο, από μάρμαρο macael στον δεύτερο όροφο, και χυτοσίδηρο στον τρίτο. Η υλική πολυπλοκότητα που αποτυπώνεται στην εξωτε-

ρική επιδερμίδα του κτιρίου, με τη χρήση τούβλου, στηθαία λευκού μαρμάρου και κιγκλιδώματα γκρι χυτοσιδήρου, έχοντας τη βάση της στην τοπική αρχιτεκτονική, συμπληρώνει την εικόνα της όψης.

Ο Moneo λοιπόν, επιλέγει μια δομή υφών, ώστε να ισούται με την οπτική και χωρική πολυπλοκότητα και τον πλούτο της Σεβίλλης.⁸⁵ Προκειμένου να επιτραπούν τα αναγκαία ανοίγματα στο ισόγειο, χωρίς να διαταραχθεί η σταθερή-συμπαγής εικόνα του, χρησιμοποιούνται διάτρητα πανέλα από χυτοσίδηρο, τα οποία ενσωματώνονται με τον τοπικό τρόπο στη βάση του κτιρίου και ακολουθούν την παράδοση για την προστασία της ιδιωτικότητας του εσωτερικού. Παράλληλα, ο πρώτος όροφος, επιδέχεται διαφορετικής αντιμετώπισης από το ισόγειο και αποκτά ένα μνημειώδη χαρακτήρα, ενώ περιγράφεται από μια μαρμάρινη κιονοστοιχία. Ένα μικρό γείσο, στο τελείωμα του ορόφου, ρίχνει μια γραμμή σκιάς και αναπροσαρμόζει την οριζοντιότητα της όψης, η οποία είχε ανατραπεί με τη διάταξη της κιονοστοιχίας. Το τελευταίο επίπεδο, ωστόσο επανακτά μια πιο

⁸² <https://elblogdefarina.blogspot.gr/2008/02/sevilla-ms-paisaje-desde-la-orilla.html>

⁸³ Solà-Morales R. Ignasi, La recherche patiente, *Arquitectura*, vol. 69, núm. 271-272, Mar 1988

⁸⁴ Koukoutsis-Mazarakis Valeria E., Jose Rafael Moneo Vallies: 1965-1985, επιβ. καθ. Stanford Anderson, διδακτορική διατριβή, MIT, 2001, σελ 140

⁸⁵ Ο.π. σελ 142

καθημερινή μορφή, μειώνοντας την κλίμακα ως μια σειρά από μικρότερες κιονοστοιχίες, οι οποίες σχηματίζουν έναν εξώστη κατά μήκος του επιπέδου. Η ενσωμάτωση παράλληλα, ενός ισχυρού γείσου στο άνω τμήμα της όψης, ενισχύει τον οριζόντιο χαρακτήρα στο σύνολό της και ορίζει το τελευταίο επίπεδο.

Παρόλα αυτά η ανάγκη να σπάσει η οριζοντιότητα της όψης και να δημιουργηθεί η σύνδεση μεταξύ εξωτερικού και εσωτερικού αντιμετωπίστηκε στην επίλυση της γωνίας, όπου ένας κάθετος χώρος διαπερνά ολόκληρο το κτίριο για να εισέλθει το φως από πάνω.⁸⁶ Η δυναμική λοιπόν του κτιρίου συμπυκνώνεται στη γωνία, η οποία δανείζεται ένα σύγχρονο ανάγλυφο λεξιλόγιο και αντιτίθεται στο γενικό συνθετικό ρυθμό των γύρω όψεων, δημιουργώντας μια αμφιθυμία. Μέσα επομένως από την μαζική χρήση του τούβλου και τον κατακερματισμό της καθ' ύψους έκτασης που λειώνει ως μια κεφαλή βέλους, προτείνεται εκ νέου η αναπαράσταση των ερειπίων του τείχους, ενισχύοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τη σύνδεση του κτιρίου με τις παλιές αμυντικές διατάξεις. Επομένως τόσο η γραμμικότητα

όσο και η υλικότητα του κτιρίου, λειτουργούν ως στοιχεία σύνδεσης με το μεσαιωνικό σύστημα τοίχων. Με τον ίδιο τρόπο που η κύρια όψη και το κεντρικό της περίγραμμα προκαλούν το Torre del Oro, το αμυντικό τείχος και τη διακοσμητική κλίμακα των όψεων της πόλης, η πίσω όψη προκαλεί το παλάτι του San Telmo τόσο στην κλίμακα όσο και στα υλικά του.

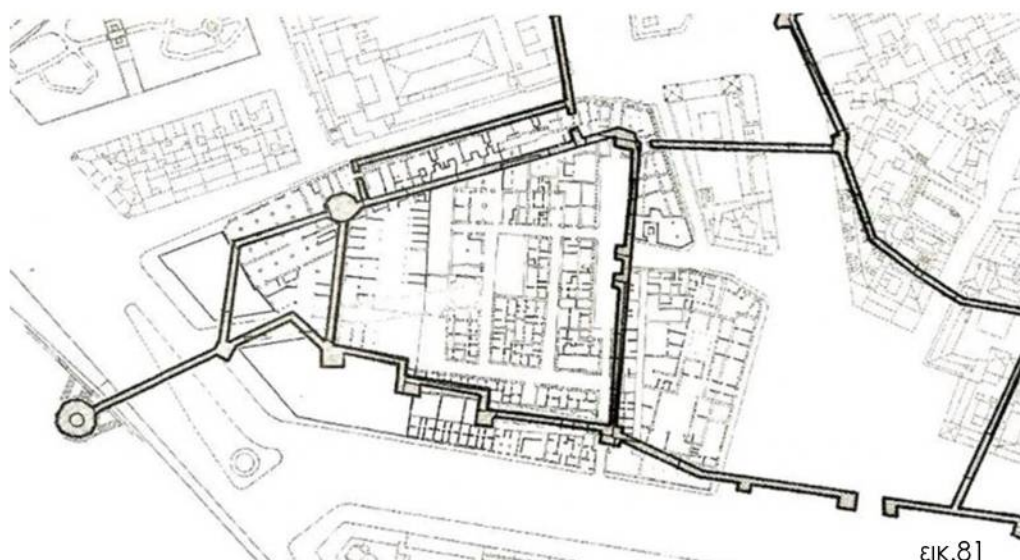
Αν και η πρόσοψη ήταν αυτή που προκάλεσε μια νέα προσέγγιση στο αρχιτεκτονικό έργο, η κάτοψη δε χάνει τη δυναμική της και οργανώνεται σύμφωνα με χαράξεις που προκύπτουν από τις αστικές συνδέσεις. Η τελική γεωμετρία του κτιρίου από τις χαράξεις-γραμμές έχει δημιουργήσει μια ακανόνιστη κάτοψη. Ωστόσο η κάτοψη, δεν περιορίστηκε στο περίγραμμα του κτιρίου, αλλά περιλάμβανε μια μεγαλύτερη επέμβαση που διείσδυε στο εσωτερικό του συγκροτήματος. Ο σχεδιασμός χρησιμοποίησε μεγάλο μέρος του χώρου για να αναδημιουργήσει την ατμόσφαιρα μιας ισλαμικής αυλής και να αποκαταστήσει και να ενισχύσει τα ερειπωμένα αρχαία τείχη. Το άνοιγμα του περάσματος από την πλαϊνή πάροδο του

από την πάροδο του Almirante Lobo και η αλλαγή της γεωμετρίας της στοάς εισόδου που τοποθετείται στη γωνία και «οδηγεί στην πίσω πλευρά του κτιρίου για να συνδέσει τα υπάρχοντα ερείπια με την πόλη και την όχθη του ποταμού, αποκαλύπτει το ενδιαφέρον του Moneo για συνεργασία με την πόλη, όχι μόνο οπτικά, αλλά και σε σχέση με την τοπογραφία του τόπου».⁸⁷ Παρόλο που το κτίριο σχεδιάστηκε ως τείχος, ο χώρος ήταν μέρος μιας αστικής παρέμβασης ανοιχτής στο κοινό ως έναν περίπατο σε έναν αρχαιολογικό χώρο. Το κτίριο λοιπόν γίνεται το πρώτο βήμα στην διατήρηση της μνήμης της πόλης. Αυτό που παρέμεινε ωστόσο συνεχής ανησυχία στο σχεδιασμό της Previsión Española ήταν η δοκιμασία της διαχρονικότητας της παλιάς αρχιτεκτονικής. Το κτίριο παραδίδεται στην πόλη και στους χρήστες της, ασκώντας ένα κριτικό μήνυμα για την περίοδο στην οποία ανήκει. Δε λειτουργεί ως παράδειγμα αρχιτεκτονικής υπογραφής, αλλά ως ένα παράδειγμα κτιρίου που επιδιώκει να ξεπεράσει τα όρια του χρόνου και να εκτιμηθεί για τις διαχρονικές και αϊστορικές του ιδιότητες. Επιδιώκεται λοιπόν, μια αρχιτεκτονική που αναγνωρίζοντας το βάρος που εξακολουθούν να έχουν κάποιες επίσημες δομές του παρελθόντος, δεν αποκηρύσσει την ενσωμάτωση του σύγχρονου ούτε σε τεχνικές ούτε στην αισθητική και γι αυτό χαρακτηρίζεται ως ρεαλιστική, και ως εκ τούτου σύγχρονη.

εικ.80

87. Ο.Π., σελ143

εικ.81

εικ.82

Viviendas en Novo Sancti Petri

Cruz y Ortiz | Cadiz | 1991

Ακολουθώντας τα πρότυπα ενός τύπου κλειστής αστικοποίησης που εφαρμόζεται συνήθως στα προάστια των πόλεων[Country Club], διαμορφώνεται ένα εποχιακό μοντέλο αστικής κατοίκησης, 68 εξοχικών κατοικιών στην περιοχή του Novo Sancti Petri. Η αμεσότητα με τη φύση και η εγγύτητα στην παραλία και στις διάφορες δραστηριότητες όπως το γκολφ, διαμορφώνουν τις κατάλληλες προϋποθέσεις για να αναπτυχθεί ένα οικιστικό συγκρότημα αναψυχής.

Οι βασικές ωστόσο κατευθύνσεις αυτού του έργου, συμπηκώνονται στην παροχή μιας άνετης κατοίκησης η οποία διασφαλίζει παράλληλα την ιδιωτική ζωή σε κάθε μία από τις κατοικίες και στην εύρεση μιας διαμόρφωσης που να ομαδοποιεί τις κατοικίες σε μεγαλύτερες μονάδες για όλο το συγκρότημα. Οι κύριες λοιπόν αναφορές του συνόλου σε σχέση με τις παραδοσιακές οργανώσεις αυτού του αστικού μοντέλου συνδέονται με τις έννοιες της πυκνότητας και της ιδιωτικότητας.⁸⁸

Η πυκνότητα αντιτίθεται στα διάσπαρτα προαστιακά μοντέλα και γι' αυτό το λόγο ομαδοποιεί τις κατοικίες σε δύο συμπαγείς, τετραγωνικής κάτοψης πυρήνες, οι οποίοι είναι ελαφρώς περιστραμμένοι, συγκλείνοντας προς τον ενδιαμέσό τους χώρο. Παρά τη στροφή αυτή, ο θεμελιώδης προσανατολισμός του συνόλου είναι αυτός της ανατολής-δύσης, έτσι ώστε να εξασφαλιστεί η καλύτερη εκμετάλλευση του ηλίου και της θέασης, η οποία θα διαμορφώσει τις συνθήκες για μια αρχιτεκτονική κοντά στην εμπειρία της φύσης.

Οι δύο αυτοί πανομοιότυποι σε κάτοψη πυρήνες βρίσκονται σε υποχώρηση σε σχέση με το όριο του δρόμου, όπου εγκαθίστανται οι χώροι στάθμευσης και οι ελάχιστες κοινόχρηστες υπηρεσίες, προσφέροντας ένα χώρο μεταβίβασης από το δρόμο στο εσωτερικό του συγκροτήματος. Μέσω αυτού του κοινόχρηστου χώρου, που καταλαμβάνεται από φύτευση, προωθούνται δύο δρόμοι στο ε-

88 <http://www.iaph.es/patrimonio-inmueble-andalucia/resumen.do?id=i21969>

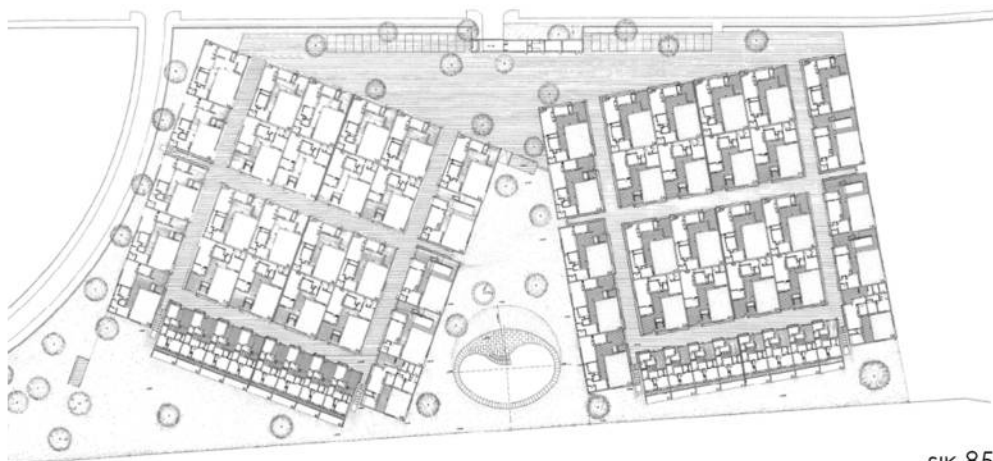
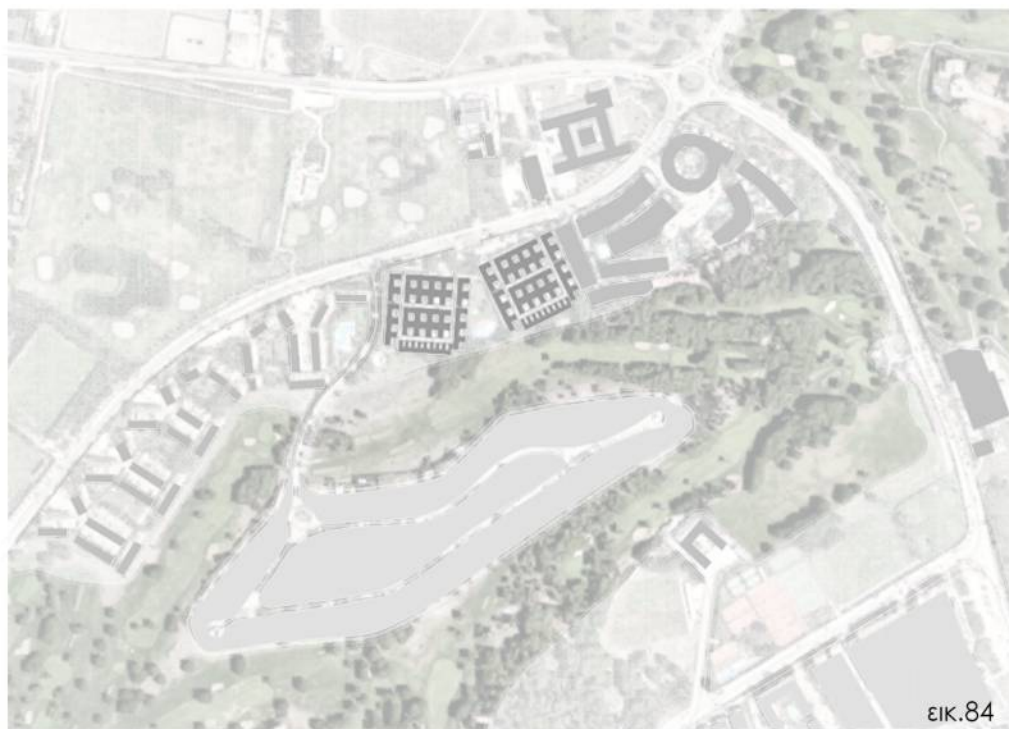

σωτερικό του κάθε πυρήνα ακολουθώντας την κατεύθυνση ανατολής-δύσης. Παράλληλα, προστίθενται δύο εγκάρσιοι εσωτερικοί δρόμοι οι οποίοι έχοντας κατεύθυνση βορρά-νότου, συνδέουν τους δρόμους μεταξύ τους και ολοκληρώνουν το οδικό δίκτυο του συγκροτήματος. Ωστόσο το δίκτυο που διαμορφώνεται αποτελείται από στενά δρομάκια τεσσάρων περίπου μέτρων, τα οποία έχουν έναν χαρακτήρα αποκλειστικά πεζοδρόμου, δημιουργώντας την αίσθηση μιας κοινότητας-γειτονιάς.

Σε σχέση με το σχεδιασμό των κατοικιών και τη διαχείριση του ζητήματος της ιδιωτικότητας, τα συγκροτήματα διαμορφώνονται με σημεία αναφοράς τις κατοικίες Kingo που σχεδιάστηκαν από τον John Utzon σε συνδυασμό με την τυπολογία της Casa patio του Jose Luis Sert. Στη βάση του ίδιου οικοπέδου, διαστάσεων 16x13,5 μ. αναπτύσσονται κατοικίες σε διάταξη «L», οι οποίες στρέφονται προς το εσωτερικό του οικοπέδου και οργανώνονται γύρω από ένα αίθριο, το οποίο αποκτά έναν καθαρά ιδιωτικό χαρακτήρα για κάθε κατοικία. Παράλληλα, προκειμένου ο σχεδιασμός του συγκροτήματος να συμβαδί-

ζει με την τοπογραφία της περιοχής και τις συνθήκες του τόπου, οι κατοικίες προσαρτώνται σε αυτά τα αίθρια αναζητώντας το βέλτιστο προσανατολισμό και την προστασία από τους ισχυρούς ανέμους της περιοχής. Το συγκεκριμένο λοιπόν οικιστικό μοντέλο παρουσιάζει μια ιδιαίτερη ευελιξία και επιδέχεται ποικίλες παραλλαγές, οι οποίες καταλαμβάνουν διαφορετικές θέσεις μέσα στα συγκροτήματα.

Οι κατοικίες λοιπόν που αποτελούνται από τρία υπνοδωμάτια, έχουν πρόσβαση από την ανατολική πλευρά του συγκροτήματος, με πρόσοψη προς τον κοινόχρηστο χώρο και στον πρώτο εγκάρσιο εσωτερικό διάδρομο. Αυτού του τύπου οι κατοικίες παρουσιάζουν υψηλές προσόψεις με μικρά τετραγωνικά ανοίγματα στο άνω μέρος, τα οποία παραπέμπουν στους παλιούς πύργους παρατήρησης της περιοχής [παρατηρητήρια]. Οι κατοικίες των δύο υπνοδωματίων, με πρόσβαση από τη δυτική πλευρά βρίσκονται ανάμεσα στους δύο εσωτερικούς διαδρόμους, ενώ αντίστοιχα οι κατοικίες με ένα υπνοδωμάτιο συναντώνται στα όρια που περιγράφουν τις νότιες και βόρειες πλευρές των συ-

γκροτημάτων. Στο δυτικό ωστόσο τμήμα των συγκροτημάτων, ενσωματώνεται ένα πιο πυκνό μοντέλο κατοικιών, το οποίο ανοίγει μεγάλους ημιυπαίθριους προς το γήπεδο του γκολφ και προσανατολίζεται ως προς τη θέα της θάλασσας στο βάθος.

Όσον αφορά το χειρισμό των υλικών και των χρωμάτων, οι αρχιτέκτονες ακολούθησαν μια συντηρητική προσέγγιση και ταυτίστηκαν με τις παραδοσιακές επικαλύψεις. Η υλικότητα λοιπόν του συγκροτήματος, χαρακτηρίζεται από μια απόλυτη λευκή μονοχρωμία η οποία ακολουθεί το χαρακτήρα της περιοχής του Cadiz, όπου στο σύνολο των εξωτερικών επιφανειών παρατηρείται η χρήση λευκού ασβεστοκονιάματος. Τόσο η οργάνωση των υπαίθριων χώρων όσο και ο συνδυασμός των τύπων διαμορφώνουν ένα μοτίβο κάτοψης, το οποίο συνδυάζεται με τη λευκότητα του ασβέστη και τα λευκά ξύλινα κουφώματα των ανοιγμάτων που χαρακτηρίζουν την υλικότητα του συγκροτήματος στο σύνολό του. Με αυτόν τον τρόπο οι έννοιες της πυκνότητας και της ιδιωτικής ζωής μετατρέπονται σε εικόνες σύγχρονης αρχιτεκτονικής, η οποία εμπλεκόμενη με τις αξίες του παραδοσιακού τρόπου κατοίκησης και ενώ τοποθετείται κριτικά απέναντι στον τόπο, τέλος ως σύνολο, καταφέρνει να ενσωματώνεται σε αυτόν.

εικ.88

Casa del Plátano

MGM arquitectos | Cadiz | 2007

Πρόκειται για μια παλιά κατοικία-παλάτι [casa palacio], που βρίσκεται ανάμεσα στα παλιά τείχη της παραδοσιακής περιοχής Ρόρulo στο Cádiz και καταλαμβάνεται από έντεκα οικογένειες σε μια προσπάθεια οικειοποίησης του χώρου κατοίκησης. Στόχος της συγκεκριμένης επέμβασης, είναι η αποκατάσταση των κατοικιών του οικοπέδου, και η επανατοποθέτηση των ενοικιαστών στο κτίριό τους προσφέροντας αξιοπρεπείς συνθήκες κατοίκησης, χωρίς ωστόσο το κτίριο να αποδεσμεύεται της μορφής του και να χάνει την ιστορική του μνήμη.

Παράλληλα η εγγύτητά του στον Καθεδρικό ναό και η σύνδεση του κτιρίου με την παρακείμενη κατοικία του Obispo, μέσω ενός τόξου που ακολουθεί το ίχνος της αρχαίας διάταξης του τείχους της πόλης, προϋποθέτει μια επέμβαση που δε θα ανταγωνίζεται αλλά θα ενσωματώνεται στο ιστορικό αστικό τοπίο. Οι συνεχείς δεσμεύσεις και περιορισμοί κατά τη διαδικασία του σχεδιασμού, επιβάλλουν τη διατήρηση των

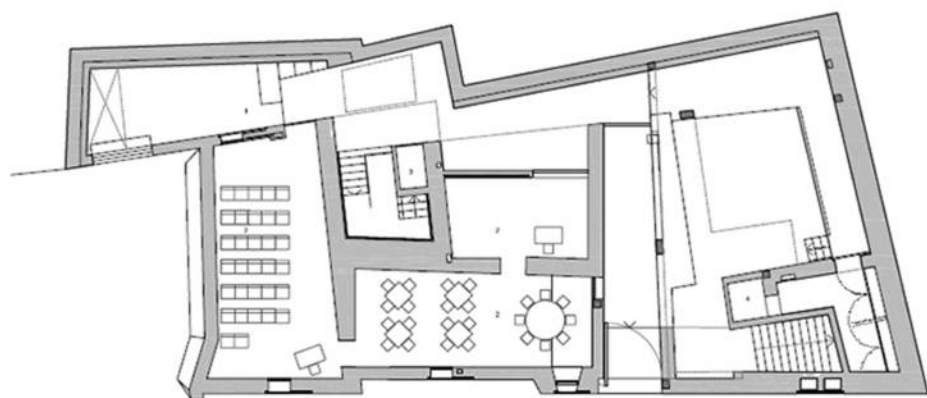
αρχικών φερουσών τοιχοποιών, στις οποίες αποτυπώνονται οι πολλαπλές στρώσεις ιστορίας και δίνουν πλέον προτεραιότητα στη διατήρηση της μορφής έναντι της ολοκληρωτικής εγκατάστασης όλων των οικογενειών. Έτσι, προκειμένου να παραχθούν βιώσιμοι χώροι κατοικίας, με κατάλληλες συνθήκες φωτισμού και αερισμού, περιορίζεται ο αρχικός αριθμός εγκατάστασης σε πέντε συνολικά κατοικίες και ένα χώρο συγκέντρωσης των κατοίκων του συγκροτήματος στο ισόγειο. Οι κατοικίες ωστόσο «δεν πέφτουν στην παγίδα της τυποποίησης και των εξορθολογιστικών χώρων, αλλά συνθέτουν μέσα από το τυχαίο και το αυθαίρετο την ιδιαιτερότητά τους».⁸⁹

Δίνοντας έμφαση λοιπόν στη διατήρηση και επανεκτίμηση των ιστορικών στοιχείων που συνθέτουν το κτίριο και στη μορφολογική ανάκτηση της δομής της κατοικίας του 18ου αι., ακολουθείται μια συγκεκριμένη στρατηγική σχεδιασμού και διατηρούνται οι τοι-

⁸⁹ <http://www.archello.com/en/project/renovation-populo-district>

ΕΙΚ.89

Planta baja

εικ.91

χοποιίες, οι οποίες προέρχονται από διαφορετικές χρονικές περιόδους, η σκάλα κοντά στο αίθριο και το τόξο του Obispo [Arquillo del Obispo]. Η τυπική λοιπόν πολυπλοκότητα και οι συνθήκες έναρξης αυτού του έργου, στο οποίο εκδηλώνεται το ενδιαφέρον διατήρησης των ιστορικών αξιών του σπιτιού, «οδηγεί σε μια ενέργεια όπου συνυφαίνονται τέσσερις τύποι παρεμβάσεων: η αποκατάσταση [ισόγειο και πρώτος όροφος] με σκοπό την ανάκτηση της ορθογωνίας κάτοψης που είχε η κατοικία του 18ου αι., η αναδιάρθρωση χωρίς τη μεταβολή των αιθρίων, η αντικατάσταση του κτιρίου [δεύτερος όροφος] και η επέκταση σε ύψος [σοφίτα σε εσοχή]».⁹⁰ Όλα αυτά βέβαια συνδυαστικά με τη συντήρηση της δομημένης επιφάνειας.

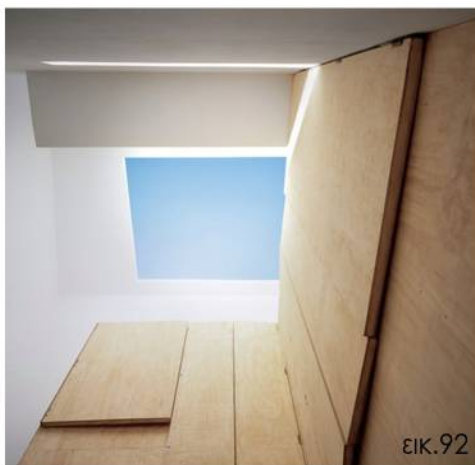
Εφαρμόζεται λοιπόν μια εργασία αποκατάστασης που επεκτείνεται στην κάτοψη του ισόγειου και του πρώτου ορόφου, με την ενοποίηση των υπαρχουσών τοίχων, πάνω από τους οποίους αναδύεται η νέα αρχιτεκτονική με την οποία ολοκληρώνεται το έργο και εδραιώνεται η μορφολογία της κατοικίας. Οι δύο πρώτοι όροφοι λοιπόν, δομικά αποτελούνται από φέρουσες τοι-

χοποιίες πάνω σε σκαλισμένο βράχο και πέτρινες κολώνες στη βάση μιας πλάκας από οστεώδεις πέτρες [piedras ostioneras] και στρώμα κονιάματος. Οι νέοι όγκοι, στη βάση των παλιών τοίχων, είναι κατάλληλα ενισχυμένοι και κατασκευάζονται από τούβλο, συμμετέχοντας στην κατασκευαστική πολυπλοκότητα που παρουσιάζει η κατοικία.

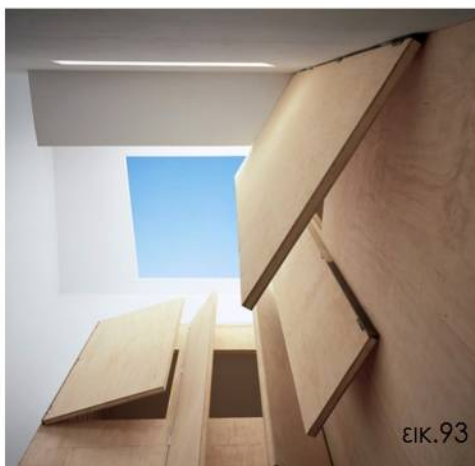
Σε επίπεδο κάτοψης, μια εσωτερική διάταξη διαδρόμου σχήματος «L», είναι αυτή που ανακτά το χαρακτήρα του δρόμου που κάποτε ενσωματωνόταν σε αυτήν την πλευρά του οικοπέδου και διασφαλίζει την χωρική και αρχιτεκτονική ποιότητα του συνόλου. Έτσι, ο ιδιωτικός δρόμος που διαμορφώνεται στο εσωτερικό του συγκροτήματος, εν μέρει καλυμμένος και με ύψος δύο ορόφων, αερίζεται και φωτίζεται μέσα από τα δύο εσωτερικά αίθρια και από το άνοιγμα της κεντρικής εισόδου. Ο τρόπος λοιπόν με τον οποίο οργανώνεται αυτός ο διάδρομος, επιτρέπει το άνοιγμα παραθύρων προς το εσωτερικό, προσφέροντας χώρους βιώσιμους για τα διαμερίσματα. Τόσο στον ιδιωτικό δρόμο όσο και στο αίθριο, η διαφοροποίη-

ση των σχημάτων και των μεγεθών στα ανοίγματα των παραθύρων δημιουργούν έντονα την αίσθηση ενός εσωτερικού αστικού περιβάλλοντος. Παράλληλα για την καλύτερη διατήρηση και βελτίωση του χώρου του αίθριου, τα κενά που ανοίγουν προς αυτό τον εσωτερικό χώρο ενοποιούνται σε μια ενιαία στοά. Αυτή η στοά-γκαλερί δεν αποτελεί μόνο ένα κοινόχρηστο χώρο μεταξύ των κατοικιών αλλά ένα χώρο που ανοίγει στη γειτονιά και ενισχύει το συλλογικό χαρακτήρα του συγκροτήματος. Η εξωτερική αλλά στεγασμένη στοά διαμορφώνει και τονίζει το περιβλημά της μέσω μιας σύνθεσης από ξύλινα ανοιγόμενα πάνελα τα οποία επιτρέπουν το φωτισμό και τον αερισμό των κατοικιών μέσα από το μη στεγασμένο αίθριο.

Ως προς την κυκλοφορία, στο συγκρότημα αναπτύσσονται δύο κατακόρυφοι άξονες κινήσεων. Η χαρακτηριστική σκάλα δίπλα στο αίθριο του 18ου αι. η οποία αποκαθίσταται όπως ακριβώς ήταν και μια δεύτερη σκάλα η οποία αναφέρεται στα νέα «πακέτα κατοικιών». Η δεύτερη αυτή κοινόχρηστη σκάλα έχει ένα διπλό χαρακτήρα, όπου μέχρι το επίπεδο του πρώτου ορόφου

ΕΙΚ.92

ΕΙΚ.93

εμφανίζεται ως κομμάτι του παλιού κτιρίου, ενώ στο ανώτερο τμήμα της προσποιείται ότι είναι ελαφρύτερη και φαίνεται να διαφοροποιείται χρονικά από την υπόλοιπη.

Όσον αφορά τη διαχείριση του εξωτερικού περιγράμματος και το επίπεδο των όψεων, ο τοίχος της πρόσοψης της αρχαίας περιόδου, που βρίσκεται αντιμέτωπος με τον Καθεδρικό, διατηρείται ανέγγιχτος και παραμένει τυφλός [εκτός από ένα άνοιγμα]. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί χάρη στο ότι οι κατοικίες μπορούν πλέον να αερίζονται λόγω του νέου ιδιωτικού δρόμου στο εσωτερικό του συγκροτήματος. Ωστόσο ο εξωτερικός αυτός τοίχος έχει μια τραχιά και σκληρή υφή, έτσι ώστε να δίνει κάποια συνέχεια στον παλιό τοίχο της περιόδου. Αντίθετα με το εξωτερικό περίβλημα, εσωτερικά εκπέμπεται μια ζεστασιά, η οποία επιτυγχάνεται μέσα από το συνδιασμό διαφορετικών υλικών. Οι εξωτερικές δηλαδή όψεις, ενώ είναι καλυμμένες με μίξη γύψου παρόμοιας υφής με τον τοίχο που βλέπει στον καθεδρικό ναό, οι εσωτερικές προσόψεις αποπνέουν ηρεμία, ενισχύοντας την αίσθηση της κοινότητας. Η χρήση επί-

ΕΙΚ.94

ΕΙΚ.95

ΕΙΚ.96

σης, λευκού ασβεστοκονιάματος είναι εκτενείς στο σύνολο του συγκροτήματος και αποτελεί σίγουρα ένα από τα βασικά ενοποιητικά στοιχεία με το αστικό περιβάλλον στο οποίο εντάσσεται.

Παράλληλα χωρίς να τροποποιηθεί το ύψος του κτιρίου στην επιφάνεια της πρόσοψης, προκύπτουν τρεις προεξέχοντες όγκοι στο δώμα, που βρίσκονται σε υποχώρηση ως προς το επίπεδο της όψης, και ανοίγουν προς τον Καθεδρικό ναό και τη Μεσόγειο. Ο τρόπος ωστόσο με τον οποίο επιλύθηκε το επίπεδο της στέγης, ακολουθεί το πρότυπο της προσβάσιμης ανδalousianής οροφής και έχει έναν κοινόχρηστο χαρακτήρα ο οποίος προκύπτει από τον τρόπο ζωής των κατοίκων.

Χωρίς αμφιβολία πρόκειται για ένα έργο που πραγματοποιείται σε δύο χρόνους και ενσωματώνει στοιχεία του τόπου τόσο στη μορφή του όσο και στην κατασκευαστική του επίλυση. Είναι σύγχρονο και ταυτόχρονα τοπικό.

εικ.97

Viviendas en el Montehacho

MGM arquitectos | Ceuta | 2009

Το περιβάλλον, αυτό που ακόμα δεν έχει οικοδομηθεί, πολλές φορές είναι αυτό που ορίζει και προδιαγράφει τη μορφή ενός κτιρίου. Η αρχιτεκτονική πρέπει λοιπόν, μόνιμα να διαπραγματεύεται, ασταθή ή ιδιαίτερα τροποποιημένα τοπία, ανομοιομορφες τοπογραφίες και ετερογενείς συνθήκες. Όλα αυτά όμως απαιτούν μια σύλληψη του κατακερματισμένου, του διαλυμένου έργου, που καταγράφει τα απομεινάρια του πιο ανύπαρκτου μερικές φορές τοπίου. Η έντονη τοπογραφία του εδάφους και οι κλιματολογικές συνθήκες που χαρακτηρίζουν την περιοχή Montehacho στη Ceuta, διαμορφώνουν ένα περιβάλλον δύσκολα διαχειρίσιμο, που ουσιαστικά επιβάλλει τη μορφή του σε οποιαδήποτε σχεδιαστική προσέγγιση. Ένα παλιό λατομείο στην περιοχή εγκατάστασης του έργου, αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για τη διαμόρφωσή του, καθώς σχεδιάζεται προσαρμοσμένο στα κοιλάσματα, λακκούβες και μικρές επίπεδες περιοχές, που είχαν προκύψει λόγω της εξόρυξης πετρωμάτων.

Η παρουσία παράλληλα, ισχυρών ανατολικών ανέμων στη συγκεκριμένη περιοχή καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, καθιστά απαραίτητο για την κατασκευή των κατοικιών, την προστασία από τον άνεμο. Προκειμένου λοιπόν το έργο να απεικονίσει τη μοναδική φύση αυτού του τόπου και να ενσωματωθεί απόλυτα στις συνθήκες που του ορίζει το περιβάλλον του, οδηγείται στον κατακερματισμό του συγκροτήματος, δίνοντας την αίσθηση ότι έχει προκύψει από μόνο του, ακολουθώντας τα αποτυπώματα του παλιού λατομείου. Έτσι, συνολικά σχεδιάζονται 127 κατοικίες, εκ των οποίων οι 41 είναι μονοκατοικίες, ενσωματωμένες στην κλίση του εδάφους και οι υπόλοιπες διανέμονται σε έξι μπλοκ-πύργων, ο καθένας από τους οποίους στερεώνεται πάνω στις παλιές ανασκαφές-κοιλότητες. Λόγω της ισχυρής τοπογραφίας και της βραχώδους δομής του εδάφους, οι μονοκατοικίες προσπαθούν να «αλλοιώσουν» το έδαφος όσο το δυνατόν λιγότερο, οπότε ο βράχος εισάγε-

ΕΙΚ.98

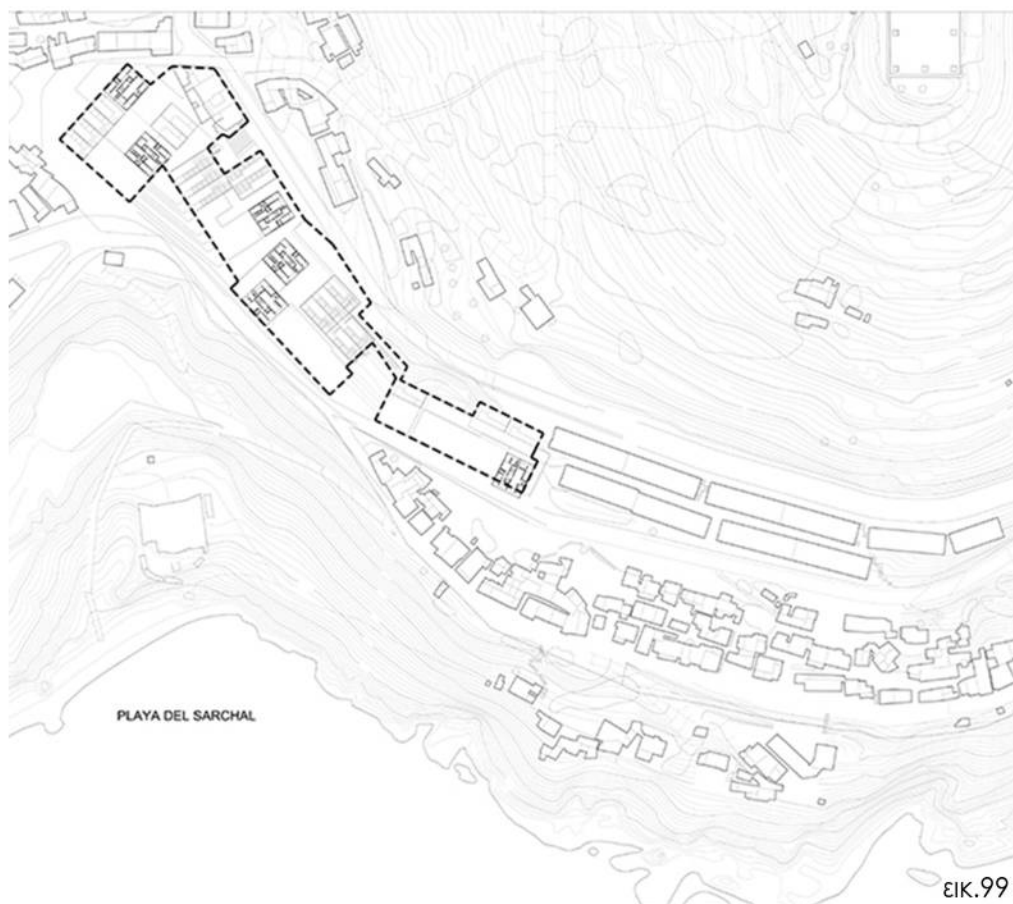
ται μέσα στην κατοικία και δίνει την αίσθηση ότι η κατοικία προκύπτει φυσικά απ' αυτόν. Στη γραμμή μιας ενιαίας ωστόσο, μορφολογικής αντιμετώπισης των κατοικιών, εμφανίζονται διάσπαρτες ομάδες κατοικίας, στο ενδιάμεσο των οποίων διαμορφώνονται κοινόχρηστοι χώροι πρόσβασης, οι οποίοι προωθούν την κοινωνική ζωή. Το συγκρότημα λοιπόν χωρίζεται σε μικρότερες μονάδες ή ομάδες κατοικιών, κάθε μία από τις οποίες έχει μια ανεξάρτητη είσοδο και μια κοινή πλατεία μέσω της οποίας δίνεται η ιδιωτική πρόσβαση στις κατοικίες, συνήθως μέσω του πρώτου ορόφου. Η κοινή πρόσβαση σε αυτό το χώρο αναγκάζεται να παραλάβει τη συνάντηση των γειτόνων και να γεμίσει με ζωή κάθε μία από αυτές τις πλατείες, που μετατρέπονται σε τόπους συνάντησης.⁹¹

Παράλληλα, προκειμένου να εξασφαλιστεί η προστασία από τους ισχυρούς ανέμους, διαμορφώνεται η έννοια της κατοικίας σε εσοχή [*niche house*], που παραπέμπει στην τυπολογία της *Casa ratão*. Λόγω των ισχυρών ανέμων, η κατοικία δεν μπορεί να παρουσιάσει όψη απευθείας στον άνεμο και επομένως θα πρέπει να κατασκευάσει το δικό της φράγμα-όριο, αντί να σταματήσει

να σχετίζεται με το εξωτερικό, δημιουργώντας την αίσθηση ενός τοπίου καταφύγιο [*raisaíje salvaíje*]. Έτσι ο ανοιχτός χώρος που προκύπτει είναι εξίσου σημαντικός με τον χώρο που καταλαμβάνεται. Ένας ακόμη τύπος που συναντάτε είναι αυτός της «αναστρέψιμης κατοικίας» [*reversible house*]. Ουσιαστικά είναι ένας τύπος κατοικίας στον οποίο η θέση των στοιχείων του είναι εύκολα εναλλάξιμη ανάλογα με τις θεάσεις προς τη Μεσόγειο ή προς τον Ατλαντικό.

Οι έξι πύργοι του έργου λοιπόν, αναδύονται από αυτό το σύμπλεγμα οικιστικών μονάδων και προκύπτουν στη βάση των παραπάνω τυπολογιών. Η άμεση έκθεση στον άνεμο και το υγρό κλίμα, υποχρεώνουν τη σχέση της κατοικίας προς το εξωτερικό να πραγματοποιείται μέσα από έναν ενδιάμεσο, υπαίθριο χώρο [*σχεδιασμένος ως ένα λειτουργικό πακέτο*] που χωρίς να βγαίνει από το κατακόρυφο επίπεδο του πύργου, δημιουργεί φαγώματα σε αυτόν και λειτουργεί ως μια μορφή εξαερισμού και φωτισμού για ολόκληρη την κατοικία. Στην ίδια λογική προστασίας και εξασφάλισης της λειτουργικότητας, διαμορφώνεται στο επίπεδο των όψεων ένα σύστημα

91 <https://habitatgecollectiu.wordpress.com/2015/12/26/viviendas-sociales-en-monte-hacho/>

ΕΙΚ.99

από πλήρη και κενά, τα οποία τοποθετούνται πίσω από μια ενιαία επιφάνεια μεταλλικού πλέγματος [συρματοπλέγμα], που ουσιαστικά φιλτράρει την ισχύς του ανέμου και προστατεύει το γυαλί και τα ξυλουργικά έργα των κουφωμάτων της πρόσοψης. Η έντονη παράλληλα χρήση χρωμάτων στο σύνολο του συγκροτήματος, δεν αποτελεί μόνο μια αποτύπωση της χρωματικής πολυπλοκότητας που περιγράφει την πόλη της Ceuta. Αυτές οι χρωματικές εναλλαγές σε κόκκινο, κίτρινο, πορτοκαλί και μπλε, ουσιαστικά ανταποκρίνονται στα διαφορετικά πακέτα χρήσεων των κατοικιών τα οποία σε συνδυασμό με διαφορετικά υλικά όπως τα ξύλινα πάνελ, τις επιφάνειες συρματοπλέγματος κτλ, σπάνε την αυστηρότητα της συμπαγούς υλικότητας του μπετόν. Αν και το συγκρότημα δίνει την εντύπωση ότι είναι σφηνωμένο ανάμεσα στα βραχώδη βουνά, τα κατακόρυφα αστικά στοιχεία [πύργοι] δίνουν ένα μέτρο στην πόλη. Δεν μένουν σιωπηλά απέναντι στην περιοχή αλλά ανοίγουν προς αυτήν. Έτσι, οι διάτρητες όψεις που διαμορφώνονται με τη χρήση των μεταλλικών πλεγμάτων επιτρέπουν την πόλη να δεισδύσει στο εσωτερικό του συγκροτήματος και οδηγούν στη τήξη μεταξύ ιδιωτικού χώρου και της γύρω περιοχής. Πρόκειται λοιπόν για ένα έργο το οποίο ενσωματώνεται κατάλληλα στον τόπο, αναπτύσσοντας ένα διάλογο με τα φυσικά δεδομένα του άμεσου περιβάλλοντός του, και τέλος καταφέρνει να προσαρμόζεται απόλυτα στις κλιματολογικές συνθήκες που αυτό του επιβάλλει.

εικ.105

Escuela de hostelería en antiguo matadero

Sol89 | Cadiz | 2011

Η ιδιαιτερότητα του ανάγλυφου της πόλης της Medina, επιτρέπει στις στέγες της περιοχής να δίνουν την αίσθηση μιας συνεχούς διάταξης. Τα ασβεστωμένα τοιχώματα των σπιτιών, ολοκληρώνονται με κεραμικές κεκλιμένες στέγες, οι οποίες όταν παρατηρούνται από το ανώτατο περίγραμμα της πόλης, εμφανίζονται ως ένα ενιαίο μεγάλο κομμάτι πηλού που καλουπώνεται στην τοπογραφία. Παράλληλα, η αστική περιοχή έχει ιστορικά συνδυάσει τα πλήρη και τα κενά σε παρόμοια αναλογία, διαμορφώνοντας στέγες διάστικτες με διάσπαρτα αίθρια, μαντριά [corrales] και περάσματα.

Όλο αυτό το σύστημα που διαμορφώνεται λοιπόν, από το δομημένο και αδόμητο χώρο, σχηματίζει μια σπογγώδη-πορώδη διάταξη της πόλης. Στην πόλη το κενό επικρατεί του πλήρους, οι προσόψεις και τα κτίρια μεταβάλλονται συνεχώς, ενώ ο κενός χώρος που τους συνενώνει διατηρεί συχνά σταθερό το σχήμα του, ορίζοντας την πυκνότητα του αστικού ιστού. Η επέμβαση σε αυ-

τά τα κενά της πόλης είναι κατά κάποιον τρόπο, μέρος της προσπάθειας να νιώσεις άνετα σε αυτά, να τα οικειοποιείσαι, να αποδίδεις δηλαδή την αίσθηση καταφυγίου στα κενά και τα πορώδη, τα οποία ενοποιούνται με την πάροδο του χρόνου.

Ως τμήμα της υπάρχουσας αστικής δομής, το έργο περιλαμβάνει την προσαρμογή ενός παλιού σφαγείου του 19ου αιώνα, σε μια επαγγελματική σχολή μαγειρικής, με το παλιό κτίριο να αποτελείται από μια μικρή κατασκευή γύρω από μια αυλή και ένα υψηλό λευκό τοίχο που οριοθετεί το οικόπεδο. Η πυκνότητα της αρχιτεκτονικής του παλιού κτιρίου, όπου συνυπάρχουν τοίχοι από τούβλα, πέτρες, ασβέστης και κίονες ενός φοινικικού ναού, έρχεται σε αντίθεση με τον κενό χώρο μέσα στο οικόπεδο που χρησιμοποιήθηκε για τη φύλαξη των ζώων. Αυτό το κενό είναι η αρνητική αντανάκλαση του ίδιου του κτιρίου, μια κενή θέση που περιορίζεται από τον ισχυρό ασβεστωμένο τοίχο που περικλείει

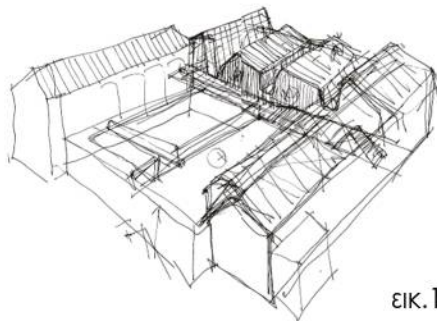
ΕΙΚ.106

το οικόπεδο και που περιέβαλλε το αρχικό κτίριο από τις δύο πλευρές του.⁹² Το έργο λοιπόν εστιάζει στην κάλυψη αυτού του χώρου μέσω μιας νέας κεραμικής στέγης, η οποία αποσαφηνίζει τον αρχικό χώρο του κτιρίου, προσδίδει ενότητα στο χτισμένο συγκρότημα και επανερμηνεύει την προϋπάρχουσα μορφολογία του τοπικού τρόπου στέγασσης. Έτσι, η νέα στέγη διαμορφώνεται από μια σειρά υποδοχέων φωτισμού και αίθριων, χαρτογραφώντας μια γεωμετρία με υψώματα και κατεβάσματα που συνθέτουν μια σπασμένη δομή στέγης, επικαλυμμένη εξ' ολοκλήρου με ψημένα κεραμικά κομμάτια. Η επέμβαση αυτή λοιπόν, αποτελεί «μια σύγχρονη αντανάκλαση των στεγών της ιστορική πόλης».⁹³

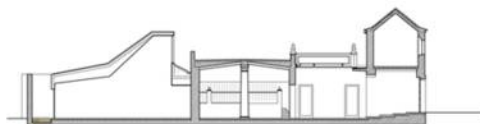
Παράλληλα, στον προηγούμενο κενό χώρο του οικοπέδου, διατάσσονται πλέον οι διδακτικές κουζίνες και οι τάξεις που χωρίζονται από πυκνούς τοίχους οριοθετώντας σαφώς τη μετάβαση από τον ένα χώρο στον άλλον. Ο αρχικός πυρήνας ενοποιείται γύρω από ένα ορθογώνιο εσωτερικό αίθριο, ενώ στα λοιπά αίθρια, καλλιεργούνται διάφορα είδη φυτών τα οποία χρησιμοποιούνται από τους μαθητές κατά

εικ.107

εικ.108

εικ.109

⁹² <http://hicarquitectura.com/2014/04/sol89-escuela-de-hosteleria-en-antiguo-matadero/>

⁹³ <http://sol89.sol89.com/2010/10/escuela-de-hosteleria-en-matadero.html>

τη διαδικασία του μαγειρέματος. Τα μικρά αυτά αίθρια που εισάγονται διάσπαρτα στην κάτοψη, λειτουργούν όχι μόνο ως άξονες αερισμού για το εσωτερικό του κτιρίου αλλά συγχρόνως διατηρούν το χαρακτήρα της πορώδους διάταξης του αστικού πλέγματος.

Η αρχιτεκτονική προσέγγιση σε αυτό λοιπόν το έργο, στηρίζεται στη λαϊκή παράδοση των κτισμάτων των χωριών και των πόλεων του νότου. Τα ασβεστωμένα τοιχώματα μεγάλης θερμικής αδράνειας και οι αναπνεύσιμες κεραμικές στέγες που σχηματίζονται από τα εσωτερικά αίθρια και τους φεγγίτες, διαμορφώνουν κατάλληλες συνθήκες φωτισμού και αερισμού, δίνοντας τη βασική γραμμή σχεδιασμού του έργου. Γίνεται επομένως μια προσπάθεια μέσω της νέας επέμβασης, διατήρησης του χαρακτήρα του προϋπάρχοντος κτιρίου καθώς και της λιτότητας της κατασκευής του. Οι παλιές πλάκες αντικαθίστανται από πλάκες σκυροδέματος με καμπύλες αυλακώσεις που αναφέρονται στις αρχικές, οι υπάρχουσες στήλες διατηρούνται στο κεντρικό δωμάτιο, οι τοιχοποιίες επικαλύπτονται με λευκό ασβεστοκονίαμα και το πάτωμα διαμορφώνεται με ένα γκριζο γρανίτη. Η συνολική αίσθηση της υλικότητας χαρακτηρίζεται από την τραχύτητα και σκληρότητα των επιφανειών, οι οποίες προσπαθούν να μην αποτινάξουν τη μνήμη ενός χώρου αφιερωμένου στην πρωτόγονη βιομηχανία.

Όλα αυτά τα υλικά, ακόμα και ο χρόνος, χτίζουν αυτό το μέρος.⁹⁴ Τόσο το κεραμικό προφίλ της στέγης όσο και η αρχιτεκτονική του λευκού τοίχου είναι σύμφωνη με τις αρχιτεκτονικές της πόλης, που όμως μέσα από τη σύγχρονη αντιμετώπιση της οροφής και μέσω της λογικής των ανοιγμάτων στο επίπεδο της όψης, ξεχωρίζει η εικόνα του κτιρίου στο σύνολο και επιτυγχάνεται η αρμονική συνύπαρξη νέων και παλιών στοιχείων.

ΕΙΚ.112

Centro abierto de actividades de Cordoba [CAAC]

Paredes Pino arquitectos | Cordoba | 2010

&

Peatonalización y sociabilidad en las Cabezas de San Juan

Costa Fierros arquitectos | Sevilla | 2016

Η εδαφική εξάπλωση των πόλεων και ο επιταχυνόμενος ρυθμός ζωής που επιβάλλει η καθημερινότητα, φθείρουν τις κοινωνικές σχέσεις και κατ' επέκταση οδηγούν στην καταστροφική μείωση του δημοσίου χώρου. Σε μια εποχή κατά την οποία οι δημόσιοι χώροι συνάντησης συνεχώς ολισθαίνουν και γίνονται τόποι βιαστικών προσπελάσεων, αναζητείται η επιστροφή στους κατοίκους του μεσογειακού τους χαρακτήρα, δηλαδή της συνύπαρξης στους δρόμους και τις πλατείες. Η ανάγκη λοιπόν ενίσχυσης αυτού του χαρακτήρα, μεταφράζεται στην πόλη της Κόρδοβας στο σχεδιασμό ενός νέου ανοιχτού κέντρου δραστηριοτήτων [CAAC] όπου απεγκλωβίζεται από την πίεση της σύγχρονης ζωής και αποτελεί ένα χώρο στάσης, χαλάρωσης και επαφής των κατοίκων. Λόγω του εφήμερου χαρακτήρα και των χρώματων, αποκτά

την κατάλληλη κλίμακα και ταυτότητα για να αποτελέσει μια πολλά υποσχόμενη παρουσία στην πόλη η οποία ωστόσο δεν περιορίζεται στα όρια της γειτονιάς, αλλά αναφέρεται στο σύνολο της περιοχής. Ως εκ τούτου το έργο έρχεται αντιμέτωπο με την ταυτόχρονη επίλυση τόσο της ανθρώπινης όσο και της αστικής κλίμακας. Πρόκειται λοιπόν, για ένα χώρο με την ικανότητα να επανεξετάζει τις μεταβαλλόμενες ανάγκες της περιοχής, έχοντας επίγνωση της ευέλικτης και προσωρινής κατάστασής του. Το CAAC προκύπτει από μια λύση βασισμένη σε προκατασκευασμένα κυκλικά στοιχεία που ποικίλουν σε ύψος και διάμετρο και είναι διατεταγμένα με έναν εύκαμπτο αλλά συμπαγή τρόπο, επιτρέποντας μια εικόνα παρόμοια με ένα αστικό δάσος από σκιές.⁹⁵ Η τοποθέτηση αυτών των στοιχείων, εξα-

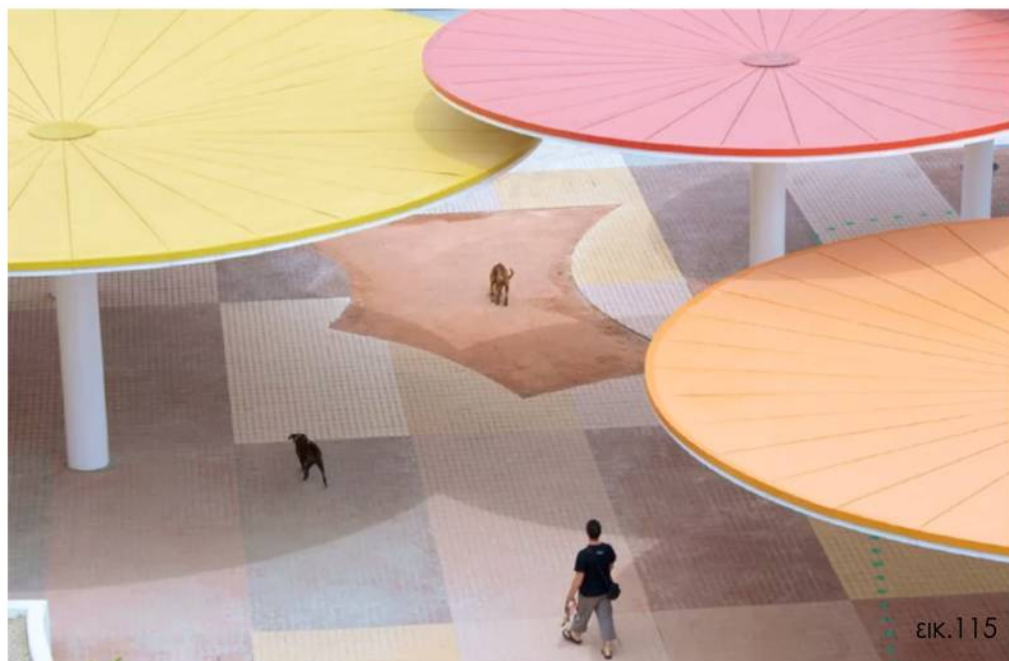
⁹⁵ <https://divisare.com/projects/200217-paredes-pino-arquitectos-open-center-for-citizens-activities>

σφαλίζει όχι μόνο την παροχή ενός καλυμμένου χώρου, προστατευμένο από τις καιρικές συνθήκες, αλλά ταυτόχρονα επιτυγχάνει μια καλύτερη επαφή και διάλογο με τον χρήστη, καθώς είναι μια κατασκευή ανοιχτή που επιτρέπει τη μέγιστη διαπερατότητα και ροηκότητα στο επίπεδο των πεζών. Αυτό επιτρέπει μεγάλη ευελιξία με ελάχιστη ποικιλία και δομικά στοιχεία. Η δομή της κατασκευής είναι από χαλύβδινες ομπρέλες στο εσωτερικό των οποίων υπάρχει το στοιχείο αποστράγγισης του βρόχινου νερού από την οροφή, επιτρέποντας τη διοχέτευσή του μέχρι τις περιοχές πρασίνου, ώστε να εκμεταλλευτεί ενεργειακά στο μέγιστο, τις γεωμετρικές συνθήκες της δομής του.

Η ευελιξία του έργου συμπίπτει επίσης με την προσαρμοστική του ικανότητα στη χωροθέτηση διαφορετικών χρήσεων, όπως η εφήμερη υπαίθρια αγορά, η διαμόρφωση χώρων για τα παιδιά ή ακόμα και η διοργάνωση εκδηλώσεων. Η επεξεργασία του εδάφους λοιπόν είναι ιδιαίτερα σημαντική ως ενεργοποιητής διάφορων χρήσεων και η επιφάνεια αντιμετωπίζεται σαν ένα τεράστιο επιτραπέζιο παιχνίδι που μπορεί να υποδεχθεί κάθε είδους δραστηριότητες.

Ο σχεδιασμός ωστόσο της επιφάνειας του άνω τμήματος των στοιχείων επιδέχεται ιδιαίτερης επεξεργασίας, επειδή γίνεται ορατή από πολλά σημεία περιμετρικά του οικοπέδου. Έτσι, διαφορετικά χρώματα και υφές, επιδέχονται ποικίλες αντιθέσεις ερχόμενα σε επαφή με το φως και τις κινήσεις του αέρα μεταξύ των τμημάτων. Η σύνθεση παράλληλα των στοιχείων σε διαφορετικά ύψη επιτρέπει τη διέλευση του φωτός μέσα από τις διάφορες ομπρέλες και ο χώρος αποκτά μια τεράστια δυναμική στον τρόπο που το φως ενεργοποιεί το χρώμα μέσω της αντανάκλασης.

Στην ίδια λογική διαχείρισης των καιρικών συνθηκών και συσχέτισης με το φως και τον αέρα, διαμορφώνεται στην περιοχή Las cabezas de San Juan, μια υπαίθρια εγκατάσταση η οποία λειτουργεί ως ενοποιητικό στοιχείο του κατακερματισμένου χώρου που προκύπτει από την εντατική ροή της κυκλοφορίας. Το έργο στοχεύει στην ενοποίηση και βελτίωση της ποιότητας των διασκορπισμένων δημόσιων χώρων [τρεις πλατείες και ένας εμπορικός δρόμος], μέσω της αναδιοργάνωσής τους.

Με τη μείωση λοιπόν του τμήματος του δρόμου και την πεζοδρόμηση του εμπορικού δρόμου Juan Marín de Vargas, οι τρεις πλατείες γίνονται κατανοητές ως μια ενιαία και συνεχή αστική μονάδα. Προκειμένου λοιπόν, να διευρυνθεί η χρήση της πλατείας και να διαμορφωθεί ένας χώρος βιώσιμος όπου να μπορούν να πραγματοποιηθούν διάφορες δραστηριότητες όλους τους μήνες, εγκαθίστανται στην πλατεία Mártires, ως πιο ευρύχωρη και αποτελώντας επίσης την παλιά είσοδο στο χωριό, ένα σύστημα τέντας το οποίο χρησιμοποιεί μια δομή από προεντεταμένα καλώδια και κομμάτια από πανί. Η

εύκολα προσαρμόσιμη δομή της κατασκευής, δίνει τη δυνατότητα αφαίρεσης ολόκληρου ή τμημάτων των μουσαμάδων οι οποίοι συμβαδίζουν απόλυτα με τις κλιματολογικές συνθήκες και δημιουργούν τη βέλτιστη αστική περιοχή. Ο τρόπος παράλληλα με τον οποίο δομείται αυτό το σύστημα στέγασης, προσομοιώνει την αποσπασματική σκίαση των δέντρων, αφήνοντας να διαπεράσει ο αέρας και να φανεί ο ουρανός. Έτσι, δημιουργείται ένα παιχνίδι φωτός-σκίασης το οποίο αποτυπώνεται στο πλακόστρωτο, σχηματίζοντας ένα παρόμοιο σύστημα με το κάλυμμα.

Όσον αφορά την πολυχρωμία αυτού του αρθρωτού καλύμματος της πλατείας, δεν προκύπτει τυχαία. Οι τόνοι και χρωματισμοί του συστήματος από μουσαμάδες, συναντώνται στις προσόψεις των κατοικιών της περιοχής, η οποία περιέχει τα χαρακτηριστικά χρώματα της Ανδαλουσίας, προσδίδοντας στο χώρο μια ευχάριστη ατμόσφαιρα και δημιουργώντας το αίσθημα της οικειότητας στον περιπατητή. Για την οργάνωση ωστόσο όλου αυτού του πλέγματος δημοσίων χώρων, «χρησιμοποιείται ένα απλό

εικ.117

γραμμικό γεωμετρικό σχέδιο στο πεζοδρόμιο, το οποίο επαναλαμβάνεται συστηματικά σε διαφορετικές γωνίες και κατευθύνσεις, λειτουργώντας ως ενοποιητικό στοιχείο».⁹⁶ Νέες φυτεύσεις, που προέρχονται από την ίδια την περιοχή, προστίθενται στις ήδη υπάρχουσες προκειμένου να ευθυγραμμίσουν τους πεζοδρόμους και να οργανωθούν ανά είδος, δημιουργώντας έτσι νέες, σαφώς αναγνωρίσιμες, ζώνες κοινωνικοποίησης. Η ανακύκλωση, τέλος, και αναδιοργάνωση των ήδη υπαρχόντων αστικών στοιχείων καθώς και ο σχεδιασμός του αστικού εξοπλισμού έτσι ώστε να αναφέρεται σε όλες τις ηλικίες και να χρησιμοποιείται με πολλούς διαφορετικούς τρόπους, αποτελεί βασική γραμμή στην συγκεκριμένη επέμβαση η οποία αναζητεί την κοινωνική επαφή.

Στις δύο αυτές λοιπόν δημόσιες επεμβάσεις γίνεται αισθητή μια προσπάθεια αναδιάρθρωσης και επαναπροσδιορισμού του χώρου που απευθύνεται στην πόλη. Αναζητείται δηλαδή η χαμένη συνεύρεση των κατοίκων στο χώρο της πλατείας, και επιδιώκεται ο σχεδιασμός ενός χώρου οικείου, έχοντας τη δυνατότητα να βιώνεται.

⁹⁶ <https://divisare.com/projects/314543-costa-fierros-architects-pablo-diaz-fierros-pedestrianisation-and-sociability-in-las-cabezas-de-san-juan>

Εν κατακλείδι

Ο άνθρωπος αναπτύσσει δεσμούς με το περιβάλλον του και μέσα από αισθητηριακές και βιωματικές εμπειρίες το ερμηνεύει και το οικειοποιείται. Η ανάγκη του ανθρώπου να περιέχεται σε ένα χωρικό σύνολο, οδηγεί στη δημιουργία τόπων, στους οποίους εγγράφονται τα αποτυπώματα ιστορίας και δραστηριότητας των σωμάτων που το περιγράφουν. Έτσι, ο τόπος αποκτά φυσιογνωμία και γίνεται αντιληπτός μέσα από τη διαλεκτική σχέση που αναπτύσσει το υποκείμενο με το άμεσο περιβάλλον του. Η αισθαντικότητα ωστόσο που απορρέει ένας τόπος και το βίωμα της χωρικής εμπειρίας του υποκειμένου, κατασκευάζει αντιληπτικά τον τόπο αυτό και ως εκ τούτου πλάθει την έννοια του τοπίου. Όμως, αυτή η εσωτερική «δύναμη» που καθορίζει έναν τόπο, το πνεύμα δηλαδή αυτού του τόπου, «έχει να κάνει με τον τρόπο προσπέλασης στο χώρο, με το χρώμα και τις οσμές της γης, με τα σημάδια και το βάρος των ενεργειών του ανθρώπου [...]».⁹⁷ Ακόμα και το σύνολο των κτισμάτων που φαντάζουν «ασήμαντα» και προκύπτουν αβίαστα για να καλύψουν τις ανάγκες του απλού ανθρώπου, φέρουν στη μορφή τους, την πολιτισμική διαστρωμάτωση της ιστορίας ενός τόπου. Ανώνυμα, στέκουν αθόρυβα μέσα στο τοπίο και μεταφράζουν την υλοποιημένη μορφή ενός πολιτισμού.

Οι μορφοποιητικοί ωστόσο παράγοντες που είναι υπεύθυνοι για το σχηματισμό και την ολοκλήρωση της συνολικής εικόνας της πόλης [αστικοί συντελεστές], μεταφράζονται στην κτιριακή μάζα και μή, εκφράζοντας τη δυναμική της πόλης και φέροντας στη μορφή τους τη φυσιογνωμία της. Έτσι η πόλη δύναται να αναγνωσθεί μέσα από τα αντικείμενα που την περιβάλλουν και την χαρακτηρίζουν. Όμως τα κτίσματα αδυνατούν πλέον να ορίσουν τόπους. Διότι οι σύγχρονες πόλεις, ανίσχυρες να αντισταθούν στη φρενήρη κρίση της «ανάπτυξης», φαίνεται πως έχουν χάσει τη νοηματοδότηση και την ταυτότητά τους. μίμησης των μορφών, αλλά κινείται στην επεξεργασία σχέσεων Ασυμβίβαστες με το πνεύμα του τόπου και σε πλήρη αντίθεση με το τοπίο τους, μοιάζουν απρόσιτες και απρόσωπες.

⁹⁷ Ν. Σκουτέλης - Φ. Ζανόν, συνέντευξη στον Π. Δραγώνα, "Θέματα Χώρου + Τεχνών" 32/2001, σελ. 148

Η σύγχρονη αρχιτεκτονική λοιπόν, αφουγκραζόμενη την περιοχή και τη χωρική ενέργεια ενός τόπου, οφείλει να επαναπροσδιορίσει την έννοια του τόπου και της παράδοσης και να την αποδώσει με έναν μη αναμενόμενο τρόπο, μέσω της όσμωσης του «τοπικού» με το «οικουμενικό». Προσπαθώντας να επιτευχθεί μια ταυτόχρονη αίσθηση του «ανήκειν», στο παρελθόν και στο παρόν, ως απεικόνιση στον τόπο, ως ενιαία χρονικότητα, ο σύγχρονος σχεδιασμός δεν ακολουθεί μια πρακτική και σεβασμού των αρχών που τις διέπουν. Ο «κριτικός τοπικισμός» επομένως, ως έννοια, κάνει λόγο για μια αρχιτεκτονική η οποία δεν εναντιώνεται, ούτε λειτουργεί σε αντίφαση με τη διεθνή έκφραση, αλλά επιδιώκει το νέο και την ενσωμάτωση των αξιών της οικουμενικής κουλτούρας, μέσα από τη νοηματική συνέχεια με το ήδη υπάρχον.

Η αποδοχή και αφομοίωση στοιχείων εκτός του τοπικού πολιτισμικού πλαισίου της Ανδαλουσίας, και οι ιστορικές αντιστάσεις που παρουσιάζει, σεβόμενη την παράδοσή της, διαμορφώνουν τη διττή και άνευ συνόρων ταυτότητά της. Πρόκειται για έναν πολιτισμό με ρίζες, έναν πολιτισμό ανοιχτό, που εξελίχθηκε μέσα από την επαφή του με άλλες κουλτούρες, χωρίς ποτέ να χρειαστεί να επιβεβαιώσει την ταυτότητά του αρνούμενο το διαφορετικό ή το μη οικείο. Ως εκ τούτου η συνθετική και μορφολογική ποικιλία που εντυπώνεται στα κτιριακά αντικείμενα, αντιπροσωπεύει τόσο την ώσμωση διαφορετικών πολιτισμών όσο και την ποικιλομορφία των εδαφών που ορίζουν την περιοχή. Ωστόσο, αν έπρεπε να περιγράψει το σύνολο της Ανδαλουσίας στη βάση μιας μόνο τυπολογικής προσέγγισης, η Casa patio θεωρείται το βασικό οικιστικό μοντέλο στη γραμμή του οποίου εξελίχθηκαν οι ακόλουθοι τύποι εγκατάστασης [corrales de vecinos, casa vecinal, κτλ]. Η ιδιαίτερη σημασία που αποκτά ο χώρος του αίθριου, μεταφράζεται όχι μόνο στην εσωστρεφή διάταξη της κατοικίας αλλά και στην περαιτέρω επεξεργασία αυτού του εσωτερικού χώρου σε σχέση με το περιβάλλον. Διότι στα όρια του αίθριου συγκροτείται το πνεύμα της Ανδαλουσίας. Είναι μια σύνθεση αρωμάτων, χρωμάτων και αισθήσεων που ενσωματώνει το χαρακτήρα της γειτονιάς και αποτελεί την ιδιωτική αναπαράσταση της πλατείας. Η σχέση επομένως που είχε αναπτύξει η κατοικία με το αίθριο και ουσιαστικά με

τον εσωτερικό της χώρας, δικαιολογεί την απομόνωση της ως προς το όριο του δρόμου, κάνοντας μια σαφή διαφοροποίηση ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο. Ο δρόμος λοιπόν αρχικά αντιμετωπίζεται ως το υπόλειμμα του κτισμένου περιβάλλοντος και σταδιακά θα προσπαθήσει να έρθει σε επαφή και να αναπτύξει μια τυπική σχέση με το περίκλειστο εσωτερικό.

Αυτή η αυστηρότητα της σύνθεσης της εξωτερικής επιδερμίδας, έρχεται σε αντίφαση με την πλαστικότητα και την διακοσμητική επεξεργασία που επιδέχεται ο εσωτερικός χώρος. Ενώ η εκθετιμμένη προς το δρόμο όψη περιγράφεται συνήθως από απλότητα και μονοχρωμία, το εσωτερικό παρουσιάζει μια χρωματική πολυπλοκότητα, η οποία έρχεται ωστόσο σε ισορροπία καθώς συνδυάζεται με το φως και τη σκιά. Ίσως το πιο δυναμικό χαρακτηριστικό του ανδαλουσιανού ύφους, και καθοριστικό στοιχείο για την απόδοση ατμοσφαιρικών συνθηκών και απτικών αισθήσεων, είναι το στοιχείο της φύτευσης. Η φύτευση δηλαδή, σε συνδιασμό με υλικά και υφές, συμμετέχει σε αυτό το παιχνίδι χρωματικών αντιθέσεων και δίνει χαρακτήρα στο χώρο του αίθριου. Τα υλικά, λοιπόν ενέχουν ή περιγράφονται από χρώματα και στη συνέχεια τα χρώματα αυτά αποδίδουν ατμοσφαιρικότητα στο χώρο. Ως εκ τούτου η δυναμική της περιοχής, γίνεται αντιληπτή μέσα από την αποτύπωση στη μορφή των κτιρίων, της χρωματικής ταυτότητας της Ανδαλουσίας.

Μέσα από μια σταθερή και βαθιά ανάγνωση ωστόσο του ιστορικού της παρελθόντος, δύναται να καταγραφεί και να ερμηνευτεί η διαμόρφωση της σημερινής της ταυτότητας. Μια ταυτότητα η οποία έχει εσωτερική συνοχή και διατηρεί ζωντανό τον πολιτισμό και την παράδοσή της. Στο σύγχρονο επομένως αποτύπωμά της, εφαρμόζονται συνειδητές πρακτικές και ακολουθούνται διαφορετικές προσεγγίσεις, που λαμβάνουν ωστόσο υπόψη τη λιτότητα και την πνευματικότητα της ανδαλουσιανής παράδοσης, ακολουθώντας συγχρόνως τα πρότυπα της σύγχρονης αρχιτεκτονικής.

Βιβλιογραφία | βιβλία

Agudo Torrico J. Arquitectura doméstica tradicional andaluza. Diversidad y riqueza. Arquitectura Doméstica Tradicional en Andalucía. Sevilla, Consejería de Cultura de la Junta de Andalucía, 2002

Barlionuevo Ferrer A. , La cultura dominante sobre la idea del habitar: La Casa frente a la Ciudad y la evolución del Espacio del Patio, Las formas de crecimiento y construcción de la ciudad. Universidad de Sevilla, Secretariado de publicaciones, Sevilla, 2003

Berger J., Η εικόνα και το βλέμμα, εκδόσεις Οδυσσέας, 1980 Taylor Sir Edward Burnett, primitive culture, 2 Τόμοι, 1871

Betsky A. & Adigard E., Architecture must burn, a manifesto for an architecture beyond building, Thames and Hudson, Λονδίνο, 2000

Cumplido N. M., Orígenes del regionalismo andaluz [1235 -1325], Córdoba, Caja de Ahorros y Monte de Piedad, 1978 en la cultura andaluza. Encuesta Mundial de Valores. Andalucía 1996, Madrid, CIS, 1998

Espinosa de los Monteros P. ; Venturi F. , Casas Señoriales de Andalucía, España, Cartago, 1998

Fernandez M. ; M^a. Mercedes, Arquitectura Civil del S. XVIII en Lora del Río. Biblioteca de Temas Loreños. Agrupación cultural "Amigos de Lora", Lora del Río, 1998

Frampton K., Μοντέρνα αρχιτεκτονική: ιστορία και κριτική, Paul Ricoeur_ universal civilization and national cultures, μετάφραση : Ανδρουλάκης Θ., Παγκάλου Μ., Θεμέλιο, Αθήνα, 2009

Hazanas J., La Casa Sevillana, Padilla, Consejería de Cultura, Junta de Andalucía, Sevilla , 1989

Heldegger M. , « ...ποιητικά κατοικεί ο άνθρωπος... », μετάφραση: Ι. Αβραμίδου, Πλέθρον, Αθήνα, 2009

Heldegger M. , Κτίζειν, Κατοικείν , Σκέπτεσθαι , μετάφραση: Γ. Ξηροπαίδης, Πλέθρον , Αθήνα, 2008

Moneo R., Theoretical anxiety and design strategies in the work of the eight contemporary architects , The MIT Press Cambridge, Massachusetts, 2004

Moreno Navarro I. , La identidad cultural de Andalucía. Aproximaciones, mixtificaciones negacionismo y evidencias, Junta de Andalucía, Sevilla, 2008

Norberg-Schulz C. , Genius Loci: Το πνεύμα του τόπου : Για μια φαινομενολογία της Αρχιτεκτονικής, μετάφραση: Φρασκόπουλος Μίλτος, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π., Αθήνα, 2009

Nourissler G.; Reguant J.; Casanovas X.; Graz C., Arquitectura Tradicional Mediterránea. Edición en Castellano Col. d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona. 2002

Núñez M., La casa sevillana del siglo XVI en la collación de San Salvador: dibujo y estudio de tipologías. Sevilla, España, Universidad de Sevilla. Secretariado de publicaciones, 2012

Pascual Matarredona, L. A. , Casa y vivienda tradicional en Sevilla, en Pascual Matarredona, L. A. [ed.], Geografía de Sevilla. Bubok Publishing S.L, Sevilla, 2013

Pavese C., La luna y la hoguera, μτφ Fernando Sánchez Alonso, editorial pre-textos, 2008

Rossi A., Η αρχιτεκτονική της πόλης, μετάφραση: Πετρίδου Βασιλική University Studio Press, Μιλάνο, 1985

Seamon D.& Sowers J., Place and Placelessness_Edward Relf , στο: P.Hubbard, R. Kitchen & G. Vallentine (eds.), Key Texts in Human Geography, Sage publications, London,2008

Simmel G. , Το Τοπίο Φιλοσοφία του τοπίου, αναφέρεται στο G. Simmel, J. Ritter, E. H. Gombrich, Ποταμός, Αθήνα,2004

Vazquez Medel M.A., La construcción cultural de Andalucía, Sevilla, Alfar,1994

Δουκέλης Π., Το Ελληνικό Τοπίο, Μελέτες ιστορικής γεω-γραφίας και πρόσληψη ς του τοπίου τόπος, βιβλιοπωλείων της εστίας, Αθήνα,2005

Δουκέλης Π. ,Το Ελληνικό Τοπίο, Μελέτες Ιστορικής Γεωγραφίας και Πρόσληψης του Τοπίου, 3η Έκδοση, Εστία,Αθήνα,2009

Ελύτης Ο. , Τα δημόσια και τα ιδιωτικά, Ίκαρος, Αθήνα,1990

Κονταράτος Σ. , Αρχιτεκτονική και παράδοση: Ιδεολογίες, πρακτικές και προβλήματα στη χρήση του αρχιτεκτονικού παρελθόντος, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα ,1986

Λέφας Π. ,Αρχιτεκτονική και κατοίκηση από τον Heidegger στον Koolhaas, Πλέθρον , Αθήνα,2008

Μανωλίδης Κ. , Προς την ενδοχώρα: Σε αναζήτηση μιας συνείδησης του τοπίου, στο Μανωλίδης Κ. (επιμ.), Ωραίο, φριχτό κι απέριπτο τοπίον: αναγνώσεις και προοπτικές του τοπίου στην Ελλάδα, εκδόσεις Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2003

Παπαϊωάννου Κ., Μάζα Και Ιστορία, εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα, 2003

Σταυρίδης Στ., Μνήμη και εμπειρία του χώρου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006

Στεφάνου Ι. & Ι., Περιγραφή της εικόνας της Πόλης, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Ε.Μ.Π. ,Αθήνα, 1999

Τερκενλή Θ.Σ. , Το πολιτισμικό τοπίο : Γεωγραφικές προσεγγίσεις, εκδ. Παπαζήση ,Αθήνα ,1996

Φιλίππιδης Δ., Amos Rapoport Ανώνυμη αρχιτεκτονική και πολιτιστικοί παράγοντες, εκδόσεις Μέλισσα , Αθήνα, 2010

Φιλίππιδης Δ., Διακοσμητικές Τέχνες, τρεις αιώνες τέχνης στην ελληνική αρχιτεκτονική, εκδόσεις Μέλισσα, Αθήνα,1998

Χάρη Χ. ,Φαινόμενα διάχυσης της πόλης στο τοπίο, στο ωραίο, φριχτό και απέριπτο τοπίον, αναγνώσεις και προοπτικές του τοπίου στην Ελλάδα,επιμ: Μανωλίδης Κ. ,εκδόσεις Νησίδες, Θεσσαλονίκη, 2003

| διαδουκτιακοί τόποι

http://132.248.9.195/ptd2008/agosto/0630875/0630875_A5.pdf

<http://aguedamata94.blogspot.gr/>

http://archpapers.com/visor/REVISTAS_Books/casaplano/240

<http://hicarquitectura.com/2014/04/sol89-escuela-de-hosteleria-en-antiguo-matadero/>

<http://proyectos3f5.blogspot.gr/2016/04/analisis-de-las-viviendas-de-la- calle.html>

<http://sol89.sol89.com/2010/10/escuela-de-hosteleria-en-matadero.html>
<http://www.andalupedia.es>
<http://www.archello.com/en/project/renovation-populo-district>
<http://www.archello.com/en/project/social-housing-monte-hacho>
<http://www.ceramicarchitectures.com/obras/professional-cooking-school/>
<http://www.iaph.es/patrimonio-inmueble-andalucia/resumen.do?id=i21969>
<https://cuadernodepfc.wordpress.com/2011/08/>
<https://cuadernodepfc.wordpress.com/2011/08/16/tipologias-i/>
<https://divisare.com/projects/200217-paredes-pino-arquitectos-open-center-for-citizens-activities>
<https://divisare.com/projects/314543-costa-fierros-architects-pablo-diaz-fierros-pedestrianisation-and-sociability-in-las-cabezas-de-san-juan>
<https://divisare.com/projects/91830-paredes-pino-arquitectos-caac-centro-abierto-de-actividades-de-cordoba>
<https://elblogdefarina.blogspot.gr/2008/02/sevilla-ms-paisaje-desde-la-orilla.html>
<https://habitatgecollectiu.wordpress.com/2015/12/26/viviendas-sociales-en-monte-hacho/>
<https://www.cruzyortiz.com>

| άρθρα-περιοδικά

Agudo Torrico J., Apuntes sobre la vivienda tradicional en la provincia de Sevilla, Narria: Estudios de artes y costumbres populares, εκδ.: Universidad Autónoma de Madrid, Núm. 85-88, 1999, σελ 1-9

Agudo Torrico J., Arquitectura tradicional. Reflexiones sobre un patrimonio en peligro. Boletín PH, nº 29. Diciembre 1999. Instituto Andaluz de Patrimonio Histórico. Consejería de Cultura. Junta de Andalucía. Sevilla, 1999

Barrionuevo Ferrer, A. et al., Casa de Vecinos, 2C, 11, 1978, σελ 22-23

Barrionuevo Ferrer, A. et al., Corrales, 2C, 11, 1978, σελ 16-21

Barrionuevo Ferrer, A. et al., El tipo de la casa patio, 2C, 11, 1978, σελ 12-13

Cien años de arquitectura en Andalucía : el Registro Andaluz de Arquitectura Contemporánea, 1900-2000 / [coord. editorial, Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico] Junta de Andalucía ; e-ph cuadernos Núm. 3, Universidad de Sevilla : Sevilla, 2012

Díaz y Recasens, G., Patio y Casa. La tradición del patio en la arquitectura moderna, DPA, 13, 1997, σελ 6-12

Francisco Ollero L., Arquitectura Domestica en Sevilla durante la segunda mitad del siglo XVIII, Atrio 10/11 Revista de Historia del Arte, Universidad Pablo de Olavide, 2005

Guerra de Hoyos C., Casas y Patios en Sevilla, Narria: Estudios de artes y costumbres populares εκδ.: Universidad Autónoma de Madrid, Núm. 85-88., 2001, σελ 10-13

Jyan Alvarez- Osorio y Barrau ,Del ideal andaluz, el correo de Andalucía, [14 Ιουνίου],1979,σελ35

Manuel Ángel V.M., Adalucía: Identidad cultural, multiculturalismo y cambio social , PH Boletín Año nº 7, núm 27,1999,σελ110-117

Perejo Juan, La luz y el color como identidad de la ciudad, Diario de Sevilla [online], 16 Φεβρουαρίου, 2017,διαθέσιμο : http://www.diariodesevilla.es/vivirensevilla/luz-color-BidentidadB-ciudad_0_1109589719.html

Sánchez Moliní L., Sevilla fue una ciudad muy colorida, sólo a partir del XIX se impuso el blanco, Diario de Sevilla [online], 13 Σεπτεμβρίου, 2015, διαθέσιμο : http://www.diariodesevilla.es/rastrodela fama/Sevilla-ciudad-colorida-XIX-impuso_0_953004705.html

Solà-Morales R. Ignasi, La recherche patiente, Arquitectura,vol. 69, núm. 271-272, Mar 1988,σελ24

Victoriano Salnz Gutiérrez,Aldo Rossi en Sevilla:Los primeros viajes [1975-1978], Boletín Académico, Revista de investigación y arquitectura contemporánea Escuela Técnica Superior de Arquitectura,Universidad de la Coruña núm.3 , 2013,σελ1-14

Αντώνιου Β. Καπετάνιου, "Χάνοντας τοπία, ζώντας σε μη τόπους. Το ελληνικό τοπίο : Τοπίο σμιλευμένο, της ρυτίδας και του ρόζου, τοπίο ελληνικό,greek architects [online],Φεβρουάριος 2014

Σκουτέλης Ν./Ζανόν Φ., συνέντευξη στον Π. Δραγώνα, Θέματα Χώρου + Τεχνών, 32/2001

Φατούρος Δ.Α. , Το τοπίο: ένας κατάλογος σημειώσεων, Περιοδικό: Αρχιτέκτονες, Τεύχος:49 ,2005

| ερευνητικές-διδασκαλικές εργασίες

Blanca Abaurre, La transformación de los tipos residenciales tradicionales como motor del proyecto de arquitectura, Trabajo Fin de Grado en la Escuela Técnica Superior de Arquitectura de Sevilla, tutor Antonio Barrionuevo Ferrer, 2015

Jalme Santa Cruz Astorqui ,Estudio tipológico, constructivo y estructural de las casas de corredor en Madrid, Tesis Doctoral en la Escuela Universitaria de Arquitectura Técnica, tutor Mercedes del Río Merino, 2012

Koukoutsis-Mazarakis Valeria E.,Jose Rafael Moneo Vallies:1965-1985, επιβ. καθ. Stanford Anderson,διδασκαλική διατριβή,MIT, 2001

Marta Beatriz Silva ,La vivienda a patios de origen hispánico y su difusión en Iberoamérica, Trabajo Fin de Grado en la Universidad Pablo de Olavide, Sevilla, 2001

Βασιλάτου Β., Φλωρεντία Από το Genius Loci στο Loci Culturae, επιβλ. καθ. Μωαρίτης Κ.,Τουρνικιώτης Π. , Ε.Μ.Π, 2014

Βασιλείου Π., Παπασταυρινίδης Η., Η συμβολή του αίθριου στο βιοκλιματικό σχεδιασμό, επιβλ. καθ. Αναστασίου Μ., Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 2012

Γιαννακόπουλος Α., AM 1050 "περιοδική αρχιτεκτονική REM VS H&DEM " επιβλ. καθ. Πετρίδου Β., Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, 2014

Καρούντζου Β. , Σιδέρη Β., Μια "άλλη " ανάγνωση του τόπου, επιβλ. καθ. Σπανομαρίδης Α. , Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, 2013

Γιαννακόπουλος Α., AM 1050 "περιοδική αρχιτεκτονική REM VS H&DEM " επιβλ. καθ. Πετρίδου Β., Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, 2014

Καρούντζου Β., **Σιδέρη Β.**, Μια "άλλη " ανάγνωση του τόπου, επιβλ. καθ. Σπανομαρίδης Α. , Πανεπιστήμιο Πατρών, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, 2013

Κατραμαδάκη Α. Β. , Σύγχρονες μεταφράσεις της ανώνυμης αρχιτεκτονικής | στη μεταπολεμική Ελλάδα, επιβλ. καθ. Χατζησάββα Δ., Πολυτεχνείο Κρήτης, 2015

Κολοκυθάκου Δ.Δ. Ιχνογραφώντας σ/την πόλη: τα Locative Media στις «διάχυτες» περιπλανήσεις, επιβλ. καθ. Γιαννούδης Σ. , Πολυτεχνείο Κρήτης, 2015

Κουινιάκη Δ., Κόρδοβα μετεξελίξεις μιας πόλης που διατηρεί ζωντανό το μύθο της, επιβλ. καθ. Μαρίνου Γ., Ε.Μ.Π, 2013

Μωραΐτης Κ., Το Τοπίο, Πολιτιστικός προσδιορισμός του τόπου, διδακτορική διατριβή, Ε.Μ.Π., 2012

Περντετζή Χ., Διερευνήσεις της έννοιας της αντίληψης του χώρου "Από τον τόπο στο τοπίο", επιβλ. καθ. Πατρίκιος Γ., Κεβεντζίδης Κ., Θωμάς Ν., Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, 2013

Χατζησάββα Δ., Η έννοια του τόπου στις αρχιτεκτονικές θεωρίες και πρακτικές: σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής στον 20ο αιώνα, διδακτορική διατριβή, Α.Π.Θ, 2009

| διαλέξεις-εκθέσεις-συνέδρια

2η Διεθνής Έκθεση Αρχιτεκτονικής-Μπιενάλε Βενετίας 2010. Κιβωτός, Παλιοί σπόροι για νέες καλλιέργειες. Επιτρ.-Επιμελ.: Γιαννίση Φ., Κοτιώνης Ζ. Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής αλλαγής, Πανεπιστημιακές εκδ. Θεσσαλίας, 2010

Metropolización, territorio y vivienda en Andalucía. un proceso abierto y aljmiado de transformación socio cultural, Fernando Conde [συνεδριο με τίτλο hibridación y transculturalidad en los modos de habitación contemporánea. El territorio andaluz como matriz receptiva, Junta de Andalucía, 2009]

Pérez Ordóñez A. "Arquitectura doméstica tardoandalusí y morisca: aproximación al modelo de familia y a su plasmación en la arquitectura y el urbanismo de los siglos XIII al XVI" en Actas de las I Jornadas de Jóvenes en Investigación Arqueológica: dialogando con la cultura material [JIA 2008], Madrid, Ediciones CERSA, 2008, tomo II, σελ 381-388

Pulido Montesinos M., Arquitectura vernácula en Lora del Río [Sevilla], διεθνές συνέδριο με τίτλο: Arquitectura vernácula en el mundo ibérico," Andalucía y América, entre la tradición y la modernidad, εκδ.: Universidad Pablo de Olavide de Sevilla ,2007, σελ 308-31

Rivera Gómez C.; Rodríguez García R.; Ponce Ortiz De Insagurbe M.; González Serrano A.; Roa Fernández J., El Análisis de la Arquitectura Tradicional como base para el Diseño Aplicado: Proyecto DATEC. Arquitectura del Rojo. 4IAU 4º Jornadas Internacionales sobre Investigación en Arquitectura y Urbanismo, Valencia, 2011

Romero M. Joaquín, "Los jardines de Sevilla", en Curso de Conferencias sobre Urbanismo y Estética en Sevilla, Sevilla, Academia de Bellas Artes de Sta. Isabel de Hungría, 1955. Citado por Sierra, José Ramón, La Casa en Sevilla 1976-1996, Sevilla, ElectaFundación El Monte, 1996

Ιωακίμίδου Σ., Παπαγγελοπούλου Κ., Παπαιωάννου Τ., [10 Μαρτίου 2015], διάλεξη με τίτλο: Η αξία μελέτης της παράδοσης κατά τον Άρη Κωνσταντινίδη μέσα από το βιβλίο του "Τα παλιά Αθηναϊκά

σπίτια"

Χατζησάββα Δ., [22/24 Μαΐου 2014]. Ο τόπος ως επιλεκτικό τοπίο δράσης για τη σύγχρονη ελληνική αρχιτεκτονική. Συνέδριο ιστορίας της αρχιτεκτονικής, Αθήνα.

Κατάλογος εικόνων

- εικ.01** <https://readcereal.com/andalusia/>
εικ.02 προσωπικό αρχείο
εικ.03 <https://www.pinterest.es/francisprieto/sevilla/>
εικ.04/ εικ.05/ εικ.06 <https://readcereal.com/andalusia/>
εικ.07 <http://hummingbird006.tumblr.com/archive>
εικ.08 / εικ.09 προσωπικό αρχείο
εικ.10 <https://www.flickr.com/photos/27318272@N03/8278960565/>
εικ.11 <https://www.facebook.com/Sevilladetapas/photos/a.10150594226250038.682837.187579075037/10157044709805038/?type=3&theater>
εικ.12 <https://www.flickr.com/photos/lafond/6928804468>
εικ.13 <https://hiveminer.com/Tags/arcsos,callejon>
εικ.14 <http://miramosalsur.blogspot.gr/2014/01/algar-la-promesa-que-vino-de-mejico.html>
εικ.15 <https://500px.com/photo/68976835/roofs-of-seville-by-alexander-kolomietz>
εικ.16 https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Toits_%C3%A9glise_Santa_Cruz_%C3%A9_ville_Espagne.jpg
εικ.17 http://www.elcultural.com/galerias/galeria_de_imagenes/441/ARTE/Moneo_Principe_de_Asturias_de_las_Artes
εικ.18 <https://www.flickr.com/photos/jortegafigueiral/2438683881>
εικ.19 <https://www.flickr.com/photos/scott1723/10886024293/in/set-72157637726969746>
εικ.20 <https://readcereal.com/andalusia/>
εικ.21 <https://commons.wikimedia.org>
εικ.22 http://www.redes-cepalcala.org/ciencias1/arquitectura_rural/corrales_de_vecinos/vara_rey_8.htm
εικ.23 <https://www.flickr.com/photos/bemhuesca/13942820529/in/photostream/>
εικ.24 <https://www.flickr.com/photos/vallausa/21082171374>
εικ.25 http://www.redes-epalcala.org/ciencias1/arquitectura_rural/corrales_de_vecinos/vara_rey_8.htm
εικ.26/εικ.27 http://www.redes-cepalcala.org/ciencias1/arquitectura_rural/corrales_de_vecinos/progreso_27.htm
εικ.28 http://www.redes-cepalcala.org/ciencias1/arquitectura_rural/corrales_d_vecinos/san_clemente_11.htm
εικ.29 προσωπικό αρχείο
εικ.30 https://www.flickr.com/photos/ramon_bacas/
εικ.31 <https://cuadernodepfc.wordpress.com/2011/08/>
εικ.32 <http://sevilladailyphoto.blogspot.gr/2011/10/un-patio-de-vecinos.html>
εικ.33 <http://www.galeon.com/juliodominguez/2011d/gvalva.html>
εικ.34 <https://www.google.gr/maps?source=flds&hl=el>
εικ.35 <https://commons.wikimedia.org>
εικ.36 https://www.flickr.com/photos/ramon_bacas/
εικ.37 <https://www.pinterest.es/pin/425027283566955407/>
εικ.38 <http://miramosalsur.blogspot.gr/2014/01/algar-la-promesa-que-vino-de-mejico.html>
εικ.39/εικ.40/εικ.41 προσωπικό αρχείο

ΕΙΚ.42 προσωπικό αρχείο
 ΕΙΚ.43 <http://simplebeyond.com/trip-to-andalusia-cordoba-and-malaga/>
 ΕΙΚ.44 <https://www.flickr.com/photos/pedroysergio/7054386771>
 ΕΙΚ.45 προσωπικό αρχείο
 ΕΙΚ.46 <http://simplebeyond.com/trip-to-andalusia-cordoba-and-malaga/>
 ΕΙΚ.47/ΕΙΚ.48/ ΕΙΚ.49/ ΕΙΚ.50/ΕΙΚ.51 προσωπικό αρχείο
 ΕΙΚ.52 <http://www.rafaelpalmafotografo.com/paisajes-urbanos/>
 ΕΙΚ.53 <https://www.haarkon.co.uk/explore-blog/cordoba-andalusia-spain>
 ΕΙΚ.54 <https://www.flickr.com/photos/>
 ΕΙΚ.55 <https://www.elrincondesele.com/12-cosas-que-ver-y-hacer-en-sevilla-guia-primera-vez/>
 ΕΙΚ.56 <http://www.thefarandhear.com/sevilla/>
 ΕΙΚ.57 προσωπικό αρχείο
 ΕΙΚ.58 <https://pxhere.com/fr/photo/540621>
 ΕΙΚ.59 <http://sevilladailyphoto.blogspot.gr/2014/12/>
 ΕΙΚ.60 <https://readcereal.com/sintra/>
 ΕΙΚ.61 http://www.wikiwand.com/en/Islamic_geometric_patterns
 ΕΙΚ.62 <http://www.alhambra-patronato.es/elblogdelmuseo/index.php/panel-de-alicatado/>
 ΕΙΚ.63 προσωπικό αρχείο
 ΕΙΚ.64 <https://fr.dreamstime.com/photo-stock->
 ΕΙΚ.65 <https://fineartamerica.com/featured/spain-andalucia-setenil-de-las-bodegas-alan-copson.html>
 ΕΙΚ.66 https://www.facebook.com/pg/Sevilladetapas/photos/?ref=page_internal
 ΕΙΚ.67/ΕΙΚ.68/ ΕΙΚ.69 προσωπικό αρχείο
 ΕΙΚ.70 <http://masdearte.com/cruz-y-ortiz-la-apoteosis-del-croquis-y-la-maqueta/>
 ΕΙΚ.71/ΕΙΚ.72/ΕΙΚ.73/ΕΙΚ.74/ΕΙΚ.75/ΕΙΚ.76 <https://www.cruzyortiz.com/portfolio/residential-on-dona-maria-coronel-st/>
 ΕΙΚ.77 <http://guttae.blogspot.gr/2008/02/rafael-moneo-prevision-espanola-seville.html>
 ΕΙΚ.78 <https://www.helvetia.com/corporate/web/en/home/media-and-stories/overview/media-library/buildings.html>
 ΕΙΚ.79 <https://elblogdefarina.blogspot.gr/2008/02/sevilla-ms-paisaje-desde-la-orilla.html>
 ΕΙΚ.80 <https://www.pritzkerprize.com/1996/works>
 ΕΙΚ.81/ΕΙΚ.82 <http://intranet.pogmacva.com/en/obras/53611>
 ΕΙΚ.83 <https://www.cruzyortiz.com/portfolio/residential-at-novo-sancti-petri-in-chiclana-de-la-fra/>
 ΕΙΚ.84 προσωπική δημιουργία
 ΕΙΚ.85/ΕΙΚ.86/ΕΙΚ.87/ΕΙΚ.88 <https://www.cruzyortiz.com/portfolio/residential-at-novo-sancti-petri-in-chiclana-de-la-fra/>
 ΕΙΚ.89/ΕΙΚ.90 <https://www.jesusgranada.com/viviendas-de-realojo-en-cadiz-mgm-arquitectos>
 ΕΙΚ.91 http://archpapers.com/visor/REVISTAS_Books/casaplano/240
 ΕΙΚ.92/ΕΙΚ.93/ΕΙΚ.94/ΕΙΚ.95/ΕΙΚ.96/ΕΙΚ.97 <https://www.jesusgranada.com/viviendas-de-realojo-en-cadiz-mgm-arquitectos>
 ΕΙΚ.98 <https://www.jesusgranada.com/viviendas-sociales-monte-hacho-ceuta-mgm-europan>
 ΕΙΚ.99/ΕΙΚ.100 <http://premiobaffarivolta.ordinearchitetti.mi.it/43-mgm/>
 ΕΙΚ.101/ΕΙΚ.102/ΕΙΚ.103/ΕΙΚ.104/ΕΙΚ.105 <https://www.jesusgranada.com/viviendas-sociales-monte-hacho-ceuta-mgm-europan>
 ΕΙΚ.106/ΕΙΚ.107/ΕΙΚ.108/ΕΙΚ.109/ΕΙΚ.110/ΕΙΚ.111/ΕΙΚ.112 <http://sol89.com/2010/10/escuela-de-hosteleria-en-matadero.html>
 ΕΙΚ.113/ΕΙΚ.114/ΕΙΚ.115/ΕΙΚ.116 <https://divisare.com/projects/200217-paredes-pino-arquitectos-open-center-for-citizens-activities>
 ΕΙΚ.117 /ΕΙΚ.118/ΕΙΚ.119/ΕΙΚ.120 <http://fr.archello.com/en/project/pedestrianisation-and-sociability-las-cabezas-de-san-juan-seville>
 ΕΙΚ.121 https://www.flickr.com/photos/ramon_bacas/11453271833

